

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Erdvėje pakibusi Elenos NARBUTAITĖS lazerinė skulptūra

*Iš parodos Fusiform Gyrus Londone Lisson galerijoje
Apie Raimundo Malašausko kuruojamą parodą skaitykite p. 33*

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Arūnas SPRUNIUS. ...Politinio korektiškumo rojuje / 2

Problemos ir idėjos

Tradicijų ir klasikos vertė „architektūros esperanto“ triukšme. *Su Davidu Watkinu kalbasi Almantas Samalavičius* / 7
Algimantas BACEVIČIUS. Architektūrinė dendrologija. *Samprata ir pritaikymas* / 10
Bo ISENBERG. Kritika ir krizė. *Reinharto Kosellecko tezės apie modernumo kilmę komentaras* / 14

Nuomonės apie nuomones

Vytautas MATULIONIS. Lietuviški „sodai“ debesyse, japoniški „debesys“ ant žemės / 21
Kęstutis SKRUPSKELIS. Dar apie homoseksualų jungtuves / 22

Kūryba ir kūrėjai

Tolerancijos poreikis – reakcija į Antrojo pasaulinio karo smūgį. *Su Gintaru Varnu kalbasi Monika Meilutytė ir Ugnė Kačkauskaitė* / 25
Sigita BUDRAITYTĖ. Beprasmiškai išnaudotos erdvės. *Paroda „Illuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“* / 31
Kęstutis ŠAPOKA. Įkvėpti sutemų. *Andriaus Giedrimo personalinė paroda „Lietuvos aidas“ galerijoje* / 32
Zita ČEPAITĖ. Raimundo Malašausko iššūkis Londono meno scenai / 33
Vita GRUODYTĖ. Kvėpuojanti Justės Janulytės muzika / 37
Pasidavęs scenos narkotikui. *Su Giedriumi Kuprevičium kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 42
Rokas POVILIUS. Eilėraščiai / 48
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Šuoliais tarp miestų ir minčių / 50
Šeimos likimas, apibrėžtas dingstančios ir išnyrančios Lietuvos. *Su Karolina Masiulyte-Paliulienė kalbasi Astrida Petraitytė* / 53
Airidas VAINORAS. Džonas Belzebubas / 61

Kaimynystė

Dvikalbiškumo asimetrija, atminties ideologija ir kultūrinė įvairovė Ukrainoje. *Su Volodymyru Kulyku kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 64

Istorijos puslapiai

Virgilijus ČEPAITIS. Nepriklausomybės blokada / 70

Laikai ir žmonės

Vytenis RIMKUS. *Taiga taigoje. 40 metų nelaisvės už viltį* / 79

Praeities dabartis

Józef Ignacy KRASZEWSKI. Poniškumo liga / 84

Apie knygas

Gražina MARECKAITĖ. Vilniaus biblija / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Ufonautų mirties šokis / 94
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Julijonas Algimantas STANKEVIČIUS. Autoportretas (Žalia beretė).
Be datos. Kartonas, aliejus; 40x30

4 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. Motina. 1977. Tempera; 11,7x7,3

...POLITINIO KOREKTIŠKUMO ROJUJE*

Gali susidaryti įspūdis, kad pranešimo pavadinimas semantiškai prasilenkia su tuo, kas bus dėstoma. Teksto gamintojas taip nemano, jis tiesiog bandys politinį korektiškumą aptarti funkcionalumo kontekste, nes linkęs daryti išvadą, kad visi, taigi ir politiniai, naratyvai yra sumaniai konstruojami pagal rinkodaros jau išbandytą ir įtvirtintą metodiką. Įsigali (nemanau, kad čia tiktų žodis „įsitvirtina“) globalus „bepasaulis“ kapitalizmas, kurio drausminantis ir organizuojantis instrumentas yra politinis korektiškumas, pagrįstas rinkodaros naratyvu. Jei vis dėlto kils įtarimų, ar šio termino interpretacija pagrįsta, siūlyčiau situaciją vertinti kaip dar vieną „sąvokos privatizavimo“ precedentą – tokių jau netrūksta ir vis daugėja.

Tekstą politinio korektiškumo tema turbūt logiška (bet nebūtinai prasminga) pradėti Mao Dzedongo mėgta sentencija: „Viskas po saule yra visiškai chaosas: situacija puiki.“ Istorijos, kurios dabar plėtojasi viešojoje erdvėje, vis dėlto turi daugiau intermedijos negu lemties požymių. Tiek Julianas Assange'as, tiek Edwardas Snowdenas, besikaunantys su informacijos laisvos sklaidos suvaržymais, veikia būtent ir išimtinai teisiniame lauke. O teisinis išradingumas, manyčiau, neabejotinai yra politinio korektiškumo elementas. Juk pas Snowdeną, tada „rezidavusį“ dar Šeremetjevo oro uoste, Assange'as nusiuntė savo draugę ir bendra-

žygę Sarah'ą Harrison, krintusią ne tik literatūros, bet ir politikos mokslus, dirbusią tiriamosios žurnalistikos srityje, todėl gerai išmanančią teisinius niuansus, susijusius su informacijos sklaida.

Beje, šiuo atžvilgiu simptomiška, kad neseniai pasirodęs Alexo Gibnio dokumentinis filmas apie *WikiLeaks* pavadintas tiesiai šviesiai – „Mes vagiame paslaptis“. Būtent – faktus vagiame tam, kad jais pasinaudodami išsuktume save, o ne dėl paprasčiausio įžūlumo ar dėl to, kad neapdairiai „neišsitenkame“ globalios kultūros formuojamame (čia netiktų žodis „primetamame“) stilistiniame algoritme. Kur kas įkalbingesnis yra nelaimingą meilę patyrusio gėjaus idealisto Bradley'o Manningo likimas – už bendradarbiavimą su *WikiLeaks* jis įkalintas, kaip skelbiama, trisdešimt penkeriems metams. Tiek Bradley įdavęs (mat šis turėjo naivumo išsiplepėti – čia pabrėžčiau žodį *naivumas*) kitas programuotojas gėjus Adrianas Lamas, tiek Assange'as, pasirodo, puikiai moka rinktis tinkamus prioritetus. Savo biografiją Amerikos (būtent) leidėjams Julianas pardavė už 2 milijonus svarų sterlingų. Nieko asmeniškai, tik verslas. *WikiLeaks* projektas gal ir buvo pradėtas, turint kokių nors idealistinių intencijų, bet greitai virto viešųjų ryšių kampanija, priešingu atveju tiesiog nebūtų išlikęs.

Jeigu Assange'as kada nors ir buvo politiškai nekontingentiškas, tai nebent ėmėsis seksualinių žaidimų su dviem švedėmis. Sprendžiant iš *The Guardian* žurnalistų Davido Leigho ir Luke'o Hardingo knygos „WikiLeaks“, vaikinai, panašu, nuoširdžiai manė, kad tai viso

* Tekstas parengtas pagal to paties pavadinimo pranešimą, skaitytą tarptautiniame literatūros forumo „Šiaurės vasara. Laisvė rašyti“, kuris vyko Biržuose rugpjūčio 23–25 d.

labo nuotykiu tuo stiliumi, prie kurio jis buvo įpratęs, bet merginos nusprendė, kad jis – mažų mažiausiai chamas. Taigi požiūris į lyčių santykius ir seksualinę kultūrą skyrėsi iš esmės.

Kaip politinio korektiškumo *versus* nekorektiškumo pavyzdys (ar iliustratyvus epizodas) paminėtinas nebent tas *WikiLeaks* nutekintos konfidencialios diplomato korespondencijos fragmentas, kur amerikiečių pareigūnai aprašo britų leiboristų partijos 2008-ųjų pavasario konferenciją. Mančesterio tarybos narys, buvęs meras lordas Afzalas Khanas žarstė patarimus, kaip elgtis šios partijos kandidatams, kovojantiems dėl rinkėjų balsų musulmonų bendruomenėse. Pavyzdžiui, sveikintis derėtų žodžiais *As salam aleikum*, o atsisveikinant – nespaušti rankos moterims...

Tokia gal kiek užsitiesusia įžanga šio teksto gaminotojas nori pasakyti, kad politinis nekorektiškumas kaip reiškinys, bent jo manymu, visiškai nesusijęs su rinkodara. Etika sietina ne tik su faktais, bet ir su naratyvo struktūra, jo stilistika. Kiek rizikuodamas, vis dėlto teigčiau, kad politiškai nekorektiška yra kuo nors pikintis, stebėtis ar dėl ko nors jaustis sutrikusiam.

Turbūt taip pat rizikuočiau, jei remčiausi asmenine patirtimi, kuri susijusi su tebeegzistuojančiu, tiesa, jau kitu pavadinimu, interneto puslapiu *Ogrish.com*. Prieš kokius aštuonerius ar devynierius metus, kai globali virtualioji erdvė dar nebuvo reglamentuota tiek, kiek dabar, tai atrodė šokiruojamai atviras portalas, nes naršydamas po jį galėjai aptikti realias (pabrėžiu, realias) suicido videodokumentacijas ar itin drastiškus Balkanų karo vaizdus. Dabar tai pakankamai korektiškas interneto naujienų puslapis, besiorientuojantis į karštuosius planetos taškus. O minėti drastiški videodokumentai neprieinami net archyve.

Pora tezių:

– politinis korektiškumas įsigali (ne įsitvirtina, nes šis saviraiškos standartas jau leidžia sau tiesiog nepastebėti romantikų, mėginančių jam nepasiduoti ar net bandančių jį atremti) todėl, kad yra reikalingas globaliai rinkai, kuri, jei kalbėtume nusikalstamai metaforiškai, siekia įsibrauti į visus planetos užkaborius, o tada galės globalų vartojimą paversti visiškai tobulu;

– dar viena pastebėtina aplinkybė: globali rinka siekia turėti tikslinei vartotojų grupei (t. y. visai žmonijai) semantiškai prieinamą, taigi ne per daug komplikuoatą saviraiškos standartą, kad planetos gyventojai be problemų komunikuotų ir vartodami, ir laisvu nuo vartojimo metu. Idealu būtų pasiekti, kad laisvo nuo vartojimo laiko neliktų visai.

Knygoje „Vartojamas gyvenimas“ Zygmuntas Baumanas rašė: „...Tinkami prietaisai ar procedūros ir lengvai suprantamos instrukcijos, kaip jomis naudotis, norint sukurti didžiausią naudą sau pačiam, jau yra po ranka, jas galima pasiekti, pasitelkus truputėlį nuovokos ir pastangų.“¹ Būtent, truputėlį ir ne daugiau, nes bus nebe-rentabilu. Postindustrinio (t. y. brandaus) kapitalizmo sąlygomis rinkodaros specialistai nuostabą, sutrikimą ar pasipiktinimą kvalifikuotai įtraukia į prekės kainą (santykiai ar saviraiška, be abejo, irgi prekė). Tenka daryti išvadą, kad politinis nekorektiškumas kaip reiškinys nyksta labai sparčiai, ir tai patvirtina, kokiais efektyviais laikais gyvename. Beje, kaip visų prekės ženklų, taip ir politinio korektiškumo galiojimo laikas yra nuo... iki, t. y. prasideda ir baigiasi, taigi šis su semantika susijęs išradimas netrukus nugrims į istoriją. Tas pats laukia ir pačios semantikos, jau irgi tapusios prekės ženklu.

Google vykdomasis direktorius Ericas Schmidtas kartu su buvusių valstybės sekretorių Condoleezzos Rice ir Hillary Clinton buvusiu patarėju, vėliau perėjusiu dirbti į *Google* inovacijų padalinį, Jaredu Cohenu parašė knygą „Naujasis skaitmeninis amžius“. Joje pateikiamas tikslus veiksmų planas, skirtas įtvirtinti technokratinį globalumą, brėžiamos gairės, kokie elgesio modeliai bus perspektyviausi XXI a. Sprendžiant iš recenzijų, sumanymas parašyti tokią knygą kilo 2009-aisiais, kai būsimieji jos autoriai susitiko karo nuniokotame Bagdade.

Konstruktyvus, lakoniškas stilius, argumentai dėstomi savimi pasitikinčių visažinių tonu, to, ką pavadintume gyvenimo išmintimi, ne per daug, lygiai tiek, kiek reikia verslo projektui (žvelgiant vien techniškai, čia nėra nieko nauja, toks metodas gaminti knygas keliauja iš vieno ekonomikos guru veikalo į kitą ir jau seniai yra įgijęs „pagrindinės srovės“ statusą). Logiška, kad naratyvas nekomplikuotas, nes jo užduotis – platinti vartojimo technologijas,

kurių nešamą gėrį potencialūs vartotojai įvairiose pasaulio vietose vis dar ne visi geba suprasti vienodai.

Bet Žemės – žmonių planetos užkampiai sparčiai nyksta, nes tiesiog akyse tobulėja technologijų skvarba. Šiandien irgi neabejotinai bus aktyvuotas koks milijonas mobiliųjų telefonų, sujungtų su *Google* paieškos sistema. Prekės tampa dar labiau prieinamos, apsipirkimo procesas – dar sklandesnis ir malonesnis. Ypač svarbu pasiekti, kad pasaulis būtų iš principo nekonfliktiškas. Kautis dėl saviraiškos laisvės ar dėl vertybių yra kiekvieno asmeninis reikalas, tačiau „pagrindinei srovei“ tai nerūpi, nes nerentabilu. O tai, kas nerentabilu, prekių ženklų tikrovėje tiesiog neegzistuoja ir tikėtis kitokios realybės bent apžvelgiamoje ateityje būtų naivu. Aišku, vienas kitas stebuklo besitikintis naivuolis atsiranda, ir tai, be abejo, savaip gražu.

Dienraštyje *The New York Times* paskelbtame piktastraipsnyje „Banalybė: neskleisk blogio“ (2013-06-03) Assange'as, aptardamas knygą „Naujasis skaitmeninis amžius“, priminė, kad būtent klaidžiodami po karo nuniokotą Irako sostinę autoriai aptarinėjo, kaip vartotojiškos technologijos pagal dominuojantį modelį, kurio kilmė, be abejo, Jungtinės Valstijos, keičia tautas, nesvarbu, ar jos nori to, ar nenori. Ir priminė: *Google* kadaise atsirado kaip jaunų išsilavinusių žmonių nepriklausomos, doros, nuotaikingos laikysenos ir kultūros išraiška, tačiau, susidūręs su nenumaldomu postindustrialinio kapitalizmo determinizmu, galų gale pakluso pasaulio galingųjų, be abejo, ir rinkodaros profesionalų, diktuojamoms taisyklėms. Tačiau toks apibūdinimas daugeliu atžvilgių tinka ir *WikiLeaks* – kitaip tariant, vėlesnis rinkodaros projektas, iš pradžių irgi rėmėsis idealizmu, kritikuoja tokiais pat pagrindais pradėtą plėtoti ankstesnį verslo planą.

Assange'as didelę reikšmę teikia aktualiajai politikai. Žinant dabartines jo likimo peripetijas, tai suprantama. Vis dėlto vargu ar politikai, net ir galingiausių valstybių, daro kokią nors lemtingą įtaką planetos bendruomenei, kuri energingai atomizuojasi (tą liūdnei patvirtina, pavyzdžiui, scenarijus, drastiškai besiplėtojantis Sirijoje). Internetas jau tiesiog per daug rentabilus, kad nebūtų pertvarkomas į vis sklandžiau veikiančią prekių ženklų

sistemą, – jo dinamizmas, jo skvarba naudojama tam, kad tokiais pat prekių ženklais būtų paversta visa tikrovė, kurios vardas Žemė.

Praeitame amžiuje dominavusiam prasminių ženklų nuoseklumui dabartiniame prekių ženklų rojuje gresia visokie nuotykių. Slavojus Žižekas knygoje „Iš pradžių kaip tragedija, po to kaip farsas“, aptardamas globalaus naratyvo „tik“ funkcionalumą, pateikia tokį pavyzdį: „Neseniai net vienas Vatikano atstovas paskelbė, kad Che Guevaros garbinimą derėtų suprasti kaip žavėjimąsi žmogumi, kuris rizikavo ir paaukojo savo gyvybę dėl kitų gerovės [...] Viena Australijos kompanija neseniai prekiaavo *Cherry Guevara* lelais. Reklaminis naratyvas: „Revoliucinė vyšnių kova buvo numalšinta, įviliojus jas tarp dviejų šokolado sluoksnių. Tegyvuoją tos kovos atminimas jūsų burnoje!“ Nuoširdesniai žmogui, dar linkusiam gilintis į reiškinių prigimtį, tokių teiginių gausa sukeltų šizofrenijos priepuolį.

XX amžius atkakliai plėtė (kai kada drastiškai rizikuodamas) turinio ribas, o XXI amžius „tvarko“ turinį pagal konsensuso schemas, kurias siūlo globali kultūra. Antai švenčiant hipsteriško Vudstoko muzikos festivalio 40 metų jubiliejų, per Amerikos televiziją buvo parodyta mėgėjiškai nufilmuota atvira meilės scena rugių lauke. Vienas iš ten parodytų „gėlių vaikų“, maištavusių prieš miesčioniškumą, ilgainiui tapęs respektabiliu verslininku, padavė į teismą ir filmo autorių, ir televizijos kanalą. Komunikacija irgi yra prekė, būtina vengti nerentabilių elementų arba tuos nerentabilius elementus (kas ir kaip, išsiaiškina rinkodara) tinkamai apdoroti. Kairuoliški 1968-ųjų maištai, Vudstokas, nihilistas Emilis Cioranas ir apskritai viskas seniai paversta tinkamomis prekėmis, kad būtų rentabilu. Žižekas yra sugalvojęs sąvoką „kultūrinis kapitalizmas“ – jo sąlygomis niekas nebeperka (ir nebeparduoda) objektų, susijusių su kultūrine ar emocine patirtimi.

Be abejo, reikalams klostantis (juos „klostant“) tokiu būdu, kuriuo siekiama, kad viskas visiems visais atžvilgiais būtų semantiškai patogiu, turinio praradimų neįmanoma išvengti. Tikrą meistriškumą demonstruoja viešosios erdvės ekspertai, analitikai, apžvalgininkai. Kai kuriems visuomenės nariams (juk vis dar pasitaiko

retrogradų) iškart pasidaro linksma, kai tik perskaito, pavyzdžiui, tokią antraštę: „Neišlaikiusiems brandos egzaminų ekspertai pataria skaityti knygas.“ Arba tokį nurodymą: „Pasak analitikų, pradėjus skęsti jūroje, derėtų šauktis pagalbos.“ Arba tokį patarimą: „Ekspertų teigimu, užsidegus namui, geriausia yra skambinti į priešgaisrinę tarnybą.“ Rinkodara valingai ir metodiškai optimizuoja turinį patogumo labui, nenuostabu, kad net ir skaitomiausiuose (bent jau lietuviškuose) interneto naujienų puslapiuose netrūksta ne tik korektūros, bet ir gramatinių klaidų. Lingvistiniai ar turinio kuriozai gal ir neignoruojami, tačiau projektų turėtojai paprasčiausiai žino: tokio dalyko kaip kuriozas tikrovėje nėra, viskas daroma visu rimtumu, juk kalbame apie eksperto, analitiko, apžvalgininko prekės ženklą, o su tuo nejuokaujama.

Vien pragmatiniais sumetimais situacija logiška ir suprantama. Jei kur nors Londone užsiliepsnotų jūsų kaimyno, išeivio iš Bangladešo ar Pakistano, nuomojamas būstas, galėtumėte europietiško dekadanso dvasia pareikšti, kad tai bjauru ir neskoninga, todėl jūs tame nedalyvausite. Arba patikinti, kad nuomojamų būstų rinka Jungtinės Karalystės sostinėje perpildyta, todėl padegėlis nesunkiai ras kitą butą už konkurencingą kainą. Temperamentingas išeivis iš Pakistano ar Bangladešo tiek už vieną, tiek kitą pareiškimą gal ketintų jus papjauti ir tikriausiai būtų teisus. Be abejo, naivu tikėtis, kad europietis, užsidegus jo nuomojamam būstui, būtinai liks mandagiai korektiškas, ne laiku ir ne vietoje girdėdamas postringavimus apie nekilnojamojo turto rinką, vis dėlto jam veikiausiai pakaks nuovokos ir savitvardos, kad pasirinktų veikimą teisiniame lauke.

Kita vertus, situacijų gali būti įvairių – dalį šio teksto liepos ir rugpjūčio sandūroje rašiau Birštone, išsinuotame bute, kuris atitiko visus Europos Sąjungoje įprastus vidurinėsios klasės būsto standartus. Prekybos centre atsitiktinai susidūriau su buto šeimininke ir po abipusių pašmaikštavimų užsiminiau, kad išvyksiu rytojaus popietę. Ji pasakė užeisianti pasiimti rakto. Pokalbį baigiau sakiniu: puiku, tada ir perduosiu jums visiškai nudrengtą jūsų butą. Jei tą patį nuomininkas būtų pasakęs kokiame nors Vokietijos kurorte, savo ra-

šomo teksto tikriausiai taip ir nebūtų baigęs, mat vis dar dalyvautų klampiam teisiniame ginče dėl klaidinančios informacijos skleidimo.

Pasak šviesaus atminimo filosofo Richardo Rorty, privati yra ironijos erdvė, o viešojoje reiškiamas solidarumas. Šiame kontekste vertėtų prisiminti *Facebook* savininko Marko Zuckerbergo pastabą, kad šiuolaikiniame pasaulyje privatumas nėra vertybė. Turėdami galvoje, kad šio socialinio tinklo suburta pasaulinė bendruomenė yra trečia pagal dydį po Kinijos ir Indijos (pastarąją gal jau ir aplenkė), paspėliokime, kiek privatumo planetoje dar yra likę. Politikos filosofo Antonio Negri vertinimu, atsiradus šiuolaikinėms globalioms interaktyvioms medijoms, kūrybinis išradingumas liovėsi buvęs individualus, tapo „bendrumų“ dalimi, tad jį privatizuoti, remiantis autoriaus teisėmis, darosi problemiška – čia „nuosavybė yra vagystė“ tiesiogine šio žodžio prasme. Dalyvavimas *workshopuose*, nesvarbu, kokios jie kilmės, be abejo, prisideda prie to, kad visi geriau suprastų visus.

Be to, globalus kapitalizmas iš prigimties yra multikultūrinis ir tolerantiškas.² Stambusis kapitalas suinteresuotas globalia darbo rinka bei ranga, tam neabejotinai pritaria ir tie imigrantai, kuriems pavyko prasimušti į „auksinio milijardo“ klubą. Norintys gauti darbą turi būti ne tik sveiki, bet ir įpratę prie disciplinos. Filosofas ir eseistas Jeanas Clodas Milneris konstatavo, kad tie, kurių rankose galia, puikiai žino skirtumą tarp teisės ir leidimo... *Teisė*, pagal griežtą šios sąvokos apibrėžimą, suteikia galimybę naudotis galia kito galios sąskaita. *Leidimas* nesumažina galios to, kuris tą leidimą duoda, ir nepadidina galios to, kuris jį gauna. Leidimas tik palengvina gyvenimą, žinoma, tai nėra nereikšminga.

Dabartinė situacija tam tikros (kartais netgi drastiškos) ironijos vis tiek neišvengia, nes kai kas (tikėtina, iš vidurinėsios klasės) retsykiais vis dar nustemba ar net suglumsta, tačiau tai tėra nereikšmingi tarpulaikio recidyvai, nes „išmanioji skubos visuomenė“ paiso taisyklių, raginančių be paliovos judėti į priekį. Tai pasaulio daliai, kuri kol kas „neauksinė“, pakaks pusantros ar dviejų generacijų, kad ir ji būtų „paukuota“. Aišku, galima tarti, kad kitaip nebuvo niekada. Vis dėlto bū-

tent XXI a. pradžioje tokia reikalų padėtis įtvirtinama kaip globali sistema. Gal nuobodoka, užtat patogi.

Iš to, kas čia išdėstyta, akivaizdu, kad teksto pavadinimą vainikuojančio žodžio „rojuje“ semantinė struktūra neturi ir negali turėti nė menkiausios užuominos į ironiją. Egocentriška, brandi ir politiškai korektiška planetos vartotojų bendruomenė rojų praktikuoja visu rimtumu, todėl neprotolinių atvejų net nešalina, o vien „techniškai“ palieka juos už aktualiojo konteksto ribų. „...Objekto pasipriešinimas, kylantis iš jo dar ne visai užgniaužto, tačiau jau rudimentinio suverenumo, yra suvokiamas kaip neteisingai pasirinktos prekės neadekvatumas, prastumas ar nekokybiškumas.“³ Rinka šį neatitikimą patikimai ištaiso ir netikusias prekes (taigi ir saviraišką) pakeičia kitomis, patobulintomis.

Vis dėlto esama ir grynai techninių aplinkybių. Bent jau vienam transcendentiniam projektui rojaus buvimas neatrodo pakankamai rentabilus, jeigu tie, kurie pretenduoja į jį patekti, neatlieka skastyklos testo. Keletas pavyzdžių, lyg ir rodančių, kad planetos bendruomenė tikriausiai dar nepasiekė net pusiaukelės į politinio korektiškumo rojų. Kaip visiškas avantiūristas turėjau galimybę šešias savaites reziduoti Londono Colindalo rajone, kuris yra ketvirtoje šio megalopolio zonoje, už kokių 17 kilometrų nuo Sičio, laikytino be priekaištų politiškai korektišku. Baltosios rasės atstovai šiame keistokai suplanuotame daugiabučių mikrorajone yra akivaizdi egzotika – lenkišką alų „Tyskie“ pirkdavau vieno pakistaniečio parduotuvėlėje, o ten kai kada regėdavau visiškai paklaikusius garbaus amžiaus tautiečius, užklystančius nusipirkti degtinės. Kiekvieną kartą apimdavo nuostaba, koks turėjo būti motyvas, kad žmogus, gyvenęs tikriausiai nedideliame provincijos miestelyje ar kaime, belstųsi į svetimos šalies didmiestį, prie kurio papročių niekada nepripras ir jausis akivaizdžiai nelaimingas?

Maistą pirkdavau kito pakistaniečio tikriausiai pagal franšizę valdomame prekybos centre *Spar*. Nors gyvenau palyginti ekstremaliomis sąlygomis, visada pralinksmedavau aptikęs (o aptikdavau visada) Indijoje pagamintą dešrą, paženklintą prekės ženklu „Salami“, turinčiu garbingą praeitį. Pagal apibrėžimą privalomas jos ingredientas turėtų būti vytinta mėsa. Šios „Salami“

atitikmeniu, manyčiau, laikytina lietuviška virta „Pusrytinė“ dešra, tiesa, į indiškąją versiją įdedama kokius penkis kartus daugiau prieskonių, net atrodo, kad be jų ten apskritai nelabai ko yra.

Pareizdavęs Colindale, turėjau galimybę dalyvauti 36 valandų nuotykyje, kai teko rinktis kelionę namo mikroautobusu, kurį pusantros paros vairavo vienintelis ir nepakeičiamas lietuvis. Laikina keleivių bendruomenė lokaliaje mikroautobuso erdvėje pasiskirstė pagal jau patikrintą klasinio susisluoksniavimo principą – gale sukrito „luzeriai“, sėdynėje greta vairuotojo įsitaisė pora „vinerių“, kurie britų kapitalo bendrovėse padarė stalių karjerą, o dabar vyksta į tėvynę trumpų atostogų. Jie kažką gurkšnojo, mėgavosi gyvenimo pilnatvę ir dailijosi patirtimi, kaip tinkamai pasinaudoti karjeros teikiamomis galimybėmis, pavyzdžiui, kaip kuo švariau nugremžti varį nuo laidų, nušvilptų iš darbdavio brito, ir kur brangiau tą metalą parduoti.

Pokalbininkai aptarė ne tik tarptautinės darbo rinkos niuansus, bet ir multikultūriškumo praktiką. Reikia pripažinti, britai puikiai sugeba iš įvairiausių savo samdinių išreikalauti efektyvumo ir kokybės. Staktas montuojantys staliai lietuviai gyresį palaukdavę, kol jų kolegos ir konkurentai darbo rinkoje lenkai išeis parūkyti, o tada šių montuojamas staktas lengvai „pakoreguodavo“. Vadybininkas, patikrinęs darbų kokybę, duodavo pylos lenkams už tikslumo stoką. Bosas ta proga nurodydavo, kad lenkai imtų pavyzdį iš lietuvių.

Vienas smalsus darbo žmogus, tarkime, iš Pakistano ar Bangladešo, gyvai domėjosi kolegų iš kitų kraštų tradicijomis ir pasiteiravo lietuvių, kaip jie sveikinas. Šie maloniai išaiškino, kad „Hello“ lietuviškai yra „Debilas“. Laikydamasis multikultūrinio etiketo, šis nuoširdus žmogus tuo žodžiu ir pasisveikino su lietuvių kilmės darbdaviu. Prisiminus pradžioje pateiktą Mao sentenciją, teksto kompozicija čia lyg ir užsisklendžia. ■

1 Zygmunt Bauman, Vartojamas gyvenimas, Išvertė Kęstas Kirtiklis ir Giedrė Kadžiulytė, Vilnius: *Apostrofa*, 2011, p. 169.

2 Ten pat, p. 147.

3 Ten pat, p. 42.

TRADICIJŲ IR KLASIKOS VERTĖ „ARCHITEKTŪROS ESPERANTO“ TRIUKŠME

Davidas Watkinsas (g. 1941) – tarptautiniu mastu pripažintas britų architektūros istorikas ir estetikas, Kembridžo universiteto Meno istorijos departamento profesorius emeritas, ilgametis Peterhause'o mokslo darbuotojas, paskelbęs keliolika architektūros istorijos ir kritikos studijų, tarp jų – „Moralė ir architektūra“ (1977), „Regentų Anglijos karališkieji interjerai“ (1985), „Trumpa anglų architektūros istorija“ (2001), „Devynioliktojo amžiaus architektūra“ (2003, kartu su Robinu Middletonu), „Vakarų architektūros istorija“ (2005, pasirodė jau keturios šio veikalo laidos), „Romėnų forumas“ (2009), specializuotų monografių apie britų architektus, tęsiančius klasikinę tradiciją – Thomą Hope'ą, serą Johną Sloaną, C.R. Cockerellą, Johną Murray'ų, Quinlaną Terry.

Profesorius Watkinsas yra Britų karališkojo architektūros instituto garbės narys, o šiame pelnė prestižinį Henry'o Hope'o Reedo apdovanojimą, Jungtinių Amerikos Valstijų skiriamą už nuopelnus, puoselėjant klasikinės architektūros ir kultūros tradiciją įvairiose šalyse. Beje, Anglijos architektūrinė spauda šį garbingą tarptautinį prizą nusprendė „kukliai nutylėti“. Profesorius Watkinsas, nors yra garsaus vokiečių kilmės britų architektūros patriarcho Nicolauso Pevsnerio, šlovinusio modernizmą ir „laiko dvasią“ atspindinčią kūrybą, mokinyš, jau keletą dešimtmečių kritiškai analizuoja ideologines ir estetines modernizmo dogmas, vadindamas šį diskursą „puritoniška religija“. Apie jos poveikį tiek šiuolaikinei architektūrai, tiek miestokūrai ir kalbėjomės su iškiliu britų menotyrininku.

Almantas Samalavičius. Pasak kai kurių analitikų, gyvename „postmodernioje“ epochoje, nors dėl postmodernybės ar postmodernizmo sąvokos turinio pastaraisiais dešimtmečiais kyla vis daugiau diskusijų. Pavyzdžiui, žinomas architektūros teoretikas ir kritikas Charlesas Jencksas kalba apie „vėlavą modernizmui“, išsiversdamas be madingo, tačiau dviprasmiško priešdėlio „post“. Kad ir ką sakytume,

bendrą kultūros klimatą iki šiol lemia įtakinga estetiškai modernizmo ideologija, nuo pat savo užuomazgų kryptingai siekusi ištrinti istorinę atmintį, o tradiciją išstumti į kultūros paribius, neva ji atgyveno ir nuvertėjo. Šių doktrinų poveikis architektūrai ir urbanistikai ypač akivaizdus, Le Corbusier ir Sigfriedo Giediono koncepcijų apžavai valdo ir „postmodernistinę“ vaizduotę. Kodėl šis diskursas klesti, nepaisant

jo lėkštumo ir abejotinių prezumpcijų? Ar tikėtės, kad artimiausiais dešimtmečiais keisis požiūris į modernizmo doktrinas?

David Watkin. Matydamas, kaip aklai šiuo metu šlovinami tokie architektai kaip Normanas Fosteris, Richardas Rogersas, Zaha Hadid, Renzo Piano, Davidas Chipperfieldas ir daugybė panašių į juos, neturiu vilčių, kad artimiausioje ateityje įvyktų kokie nors reikšmingi pokyčiai. Atrodė įmanoma, kad postmodernizmas, nors yra lėkštas ir vulgarus, įsileis daugiau oro negu siaurakaktis modernizmas, tačiau tos durys iki šiol užvertos. Todėl pagrindiniai tarptautiniai užsakymai atitenka ne tiems architektams, kurie puoselėja tradicijas, nors derėtų pasidžiaugti, kad dabar tokių yra gerokai daugiau, negu buvo prieš du ar tris dešimtmečius. Deja, jie gali pasireikšti daugiausia privačioje sferoje. Kalbėdamas apie Angliją, turiu galvoje tokius architektus kaip Robertas Adamas, Julianas Bicknellas, Robertas Franklinas, Craigas Hamiltonas, Digby's Harrisas, Liamas O'Connoras, Benas Pentreathas, Hughas Petteris, George'as Saurmarezas Smithas, Johnas Simpsonas, Quinlanas ir Francis Terry'iai. Jų projektus nuosekliai ignoruoja architektūrinė spauda, susikonscentravusi išimtinai ties modernizmu. Laimei, Roberto Adamo pastangomis vis dėlto pavyko įkurti Tradicinių architektų grupę šiaip jau modernistiniame Karališkajame britų architektūros institute.

Visos avangardo atmainos iš esmės atmetė, ignoravo, niekino tradicijos sąvoką. Negatyvų požiūrį bene geriausiai atspindi triukšmingi futuristų pareiškimai, kad būtina sunaikinti praeitį, esą jos tęstinumas – tai klaida. Tačiau pamažu stiprėja ir kita tendencija – atsiranda daugiau architektūros istorikų, kritikų ir praktikų, kuriems pavyko ištrūkti iš modernaus mąstymo paspėstų spąstų. Jie rūpinasi istorinių stilių tęstinumu, kad ir kaip tai būtų sunku kultūros lauke, apimtame savigriovos azarto. Savo veikaluose Jūs nuolat pabrėžiate architektūros tradicijų vertę ir prasmę. Kuo tradicija svarbi architektūros estetikai, urbanistikos ateiviai?

Nebūčiau toks tikras, kad yra daug „istorikų, kritikų ir praktikų, ištrūkusių iš modernaus mąstymo paspėstų spąstų“, bet man į galvą ateina vardai tų, kurie rašo apie klasikinės ir tradicinės architektūros įtaką šiuolaikinei praktikai, tarp jų paminėčiau Steveną Semesą, Richardą Johną ir Phillipą Doddą. O Peteris Pennoyeris rėmė šį sąjūdį projektuodamas statinius ir rašydamas knygas apie klasikinę XX a. pradžios amerikiečių architektūrą. Urbanistikos srityje galima paminėti toliau augantį Poundberio miestą, kurio bendrąjį planą parengė Leonas Krieras ir kurio plėtrą prižiūri gausus būrys architektų, beje, šį projektą remia Velso princas. Anglijoje tai daro didelę teigiamą įtaką.

Tarptautiniu mastu nuskambėjusioje knygoje „Moralė ir architektūra“ rašėte: „Neretai išleidžiama iš akių, kad nuo Platono iki Choicy egzistavo architektūros tradicija, daugiausia klasikinė ar gotiškoji, ir ji buvo tokia stipri, kad diskusijos dėl stiliaus dažniausiai plėtojosi jos viduje. Tad grynai racionalūs ar techniškai architektūros aiškinimai priklausė nuo to pirminio vaizdo, kaip turėtų atrodyti architektūra, ir jokie neadekvatumai niekada neiškildavo viešumon.“ Kaip vis dėlto atsitiko, kad architektūrą užgožė techninio pobūdžio klausimai? Kokios priežastys priverstė atmesti tą dimensiją, kurią vadinatė architektūrai prigimtiniu vaizdinio kūrimu, ir kaip šis atmetimas paveikė architektūros formų raidą?

Manau, šturpą keliantis Le Corbusier požiūris, kad namas yra mašina, skirta žmonėms gyventi, jau savaime atsako į šį klausimą. Suprantama, tokiai mašinai visiškai nereikia lipdinių, būdingų kiekvienai civilizuotos architektūros rūšiai, todėl buvo uždrausta tiek dekoruoti jais modernistinius statinius, tiek dėstyti apie jų prasmę ir vertę architektūros mokyklose. Skeptiškai vertinčiau teiginį, esą „architektūrą galiausiai užgožė techniniai klausimai“, nes plieno ir stiklo statiniai man atrodo labai jau nepraktiški. Modernistinė architektūros praktika atsisakė kurti tokius pastatus, kurie būtų ilgaamžiai, pastatyti iš tvirtų, patvarių medžiagų. Tai nepriimtina nei kultūriniu, nei techniniu požiūriu.

Daugelyje veikalų pabrėžiate, koks svarbus klasikos ir klasicizmo vaidmuo Vakarų architektūros raidai. Taip pat žinome, kad kai kurie liūdnai pagarsėję modernybės eros politiniai režimai (turiu galvoje pirmiausia nacizmą ir sovietinį komunizmą), nors iš pradžių turėjo šiokių tokių avangardistinių aspiracijų, vėliau ėmė eksploatuoti neoklasikines architektūros formas, ir šis faktas mūsų dienomis dažnai pasitelkiamas kaip neva stiprus argumentas prieš bet kokius bandymus atgaivinti ar permąstyti klasikinę architektūros paveldą, o juo labiau suteikti jam tęstinumą, tarsi antikos graikus ir romėnus turėtume kaltinti dėl potencialiai totalitarinio jų architektūros pobūdžio. Šis slogus moderniosios istorijos tarpsnis panaudojamas kaip pretekstas atmesti klasicizmą ir jo architektūros principus.

Kadangi visos be išimties žmonijai žinomos politinės sistemos vartojo klasikinę kalbą, niekaip nepateisinama, kad asociacijos su kai kuriais XX a. režimais buvo pasitelktos, siekiant užkirsti kelią jos plėtojimui Vokietijoje ir Italijoje. Šį absurdą atskleidė Leonas Krieras, viename iš savo piešinių klasikinę koloną pavaizdavęs kartuvėse. Tai primena Niurnbergo teismus – nuteistieji mirties bausme buvo pakariami.

Modernizmas, pasak kai kurių šiuolaikinių kriticų, – tai „architektūros esperanto“, nes avangardo estetika, nepaisant begalinių ambicijų, yra tokia pat ribota kaip ir lingvistiniai elementai, iš kurių sudurstyta dirbtinė susikalbėjimo priemonė. Į kultūros paraštes modernizmas ištūmė ir Rytų architektūros (budizmo, islamo) savastį. Ar turite vilčių, kad nevakarietiški regionai atsigręš į savo tradicijas, suvoks jų vertę?

Iš tikrųjų tragiška, kad vakarietiškas modernizmas, būdamas banalus ir istoriškai nejautrus, nušlavė ir tradiciją, puoselėtą Rytuose. Šiuolaikinis ispanų architektas Rafaelis Manzano Martosas rado kelią, kaip išbristi iš tos pelkės, – tiek projektuodamas savo pastatus, tiek restauruodamas istorinius, jis pasitelkia vietinę islamišką kalbą.

Galbūt klimato kaita, o kartu ir saulėlydis epochos, kuri energijos šaltiniais laiko tik natūralias iškasenas, privers susimąstyti ir apie stulbinantį dangoraižių, reprezentuojančių kapitalo, verslo galias, neefektyvumą. Gal ateities miestai plėtosis kitaip negu praėjusiame amžiuje, kai įsigalėjo skėtrumo ir vertikalumo tendencijos?

Savo požiūrį išdėsciau atsakydamas į trečiąjį jūsų klausimą. Pavyzdžiui, esu įsitikinęs, kad šiaurinio klimato šalyse, tokiose kaip Britanija, turėtų būti visiškai atsakyta kurti statinius, priklausomus nuo dirbtinio oro kondicionavimo.

Vienas iš svarbiausių šiandienos uždavinių – permąstyti ir iš esmės pakeisti būsimųjų architektų rengimą. Verkiant reikia naujos edukacinės filosofijos, kuri taptų atsvara beapeliacinei orientacijai į rinkos „poreikius“. Kaip manote, ar keisis architektų rengimo programų turinys, išsivadėjęs modernizmo estetikai ir pagausėjęs aplinkosaugos iššūkių, susijusių su klimato kaita?

Vienintelis atsakymas, kurį galima pateikti, – tai patarimas sekti modeliu, taikomu pagarsėjusioje, klestinčioje Indianos Notre Dame universiteto Architektūros mokykloje – joje vienintelėje dėstoma tradicinės ir klasikinės architektūros praktika. Čia minėtinos tokios reikšmingos figūros kaip Richardas Economakis, Michaelis Lykoludis, Stevenas Semesas, Thomas Gordonas Smithas, Johnas Stamperis, Duncanas Stroikas ir Williamas Westfallis. Jie mums visiems rodo pavyzdį ne tik puikiai dėstydami, bet ir rašydami šios srities veikalus. Beje, būtent ši mokykla administruoja ir Richardo H. Driehauso apdovanojimą, įsteigtą 2003 m., kad atsirastų alternatyva Pritzkerio prizui. Driehauso prizas jau įteiktas tokiems meistrams kaip Andresas Duany's ir Elisabeth Plater-Zyberk, Allanas Greenbergas, Leonas Krieras, Rafaelis Manzano Martosas, Demetri's Porfyriosas, Robertas Sternas ir Quinlanas Terry's. Čia slypi ateities viltis.

Dėkoju už pokalbį.

ARCHITEKTŪRINĖ DENDROLOGIJA SAMPRATA IR PRITAIKYMAS

Tokio jungtinio *architektūrinės dendrologijos* termino lietuvių spauda dar nevartoja, tačiau atskirai šios abi disciplinos – architektūra ir dendrologija (mokslas apie sumedėjusius augalus) – yra pasiekusios nemenkų rezultatų švietimo, projektavimo ir mokslinių tyrimų srityse. Atsižvelgiant į pagrindinius vartotojus – kalbu apie kraštovaizdžio architektūrą, kraštovaizdžio dizainą, parkotyrą, paminklosaugą, sodų meną ir pan., – ši disciplina, užpildyta atitinkamu jungtiniu turiniu, turėtų būti savarankiškai plėtojama, dėstoma universitetuose ir kolegijose. Japonijos ir Kinijos universitų Architektūros fakultetuose jau yra dėstoma kraštovaizdžio dendrologija (*Landscape Dendrology*), leidžiami to pobūdžio vadovėliai. Lietuvoje irgi yra keletas šios srities, tiesa, kitaip įvardytų, veikalų.

Anksčiau buvo teigiama, kad kraštovaizdžio architektūra ir dendrologija yra tos pačios auksinės monetos aversas ir reversas. Tačiau Williamui J. Thompsonui, žurnalo *Landscape Architecture Magazine* redaktoriui, 2004 m. birželį paskelbus analitinį straipsnį „Kraštovaizdžio architektų skyrybos

su augalais?“ (*Are Landscape Architects Divorced From Plants?*) kilo karšta diskusija ir paaiškėjo, kad didžioji dalis kraštovaizdžio architektų iš žymiausių

JAV kompanijų tolsta nuo augalų panaudojimo architektūros projektuose, beje, jie ir patys tą pripažino. Ši tendencija jau ryškėja ir Europoje, taigi ir Lietuvoje. Vis dėlto Dennisas Mc Glade'as iš projektavimo kompanijos *Olin Partnership* (Filadelfija) teigia, kad Europos kraštovaizdžio dizaineriai augalų įvairovei skiria gerokai daugiau dėmesio ir tai nesunku pastebėti, pavyzdžiui, lankantis Anglijoje ar Prancūzijoje.

Pastaruoju metu, kai skverai ir aikštės grindžiamos daugiausia kieta danga (*hardscaping*), augalai

„persikėlė“ į terasas ir ant plokščių stogų. Populiari profesionali želdinimo praktika, ypač Vokietijoje, Kanadoje, „žaliųjų namų“ idėja propaguojama ir JAV. Prof. Matthew E. Kahnas knygoje „Klimatopolis. Kaip mūsų miestas gyvuos karštoje ateityje“ (*Climatopolis, How our Cities will thrive in the Hotter Future*) daro išvadą: 2010 m. Maskvą užgriuvus rekordinei karščių bangai, niekas negalėtų pasakyti, kada ji vėl pasikartos, ar miestas pajėgs ją atlaikyti.

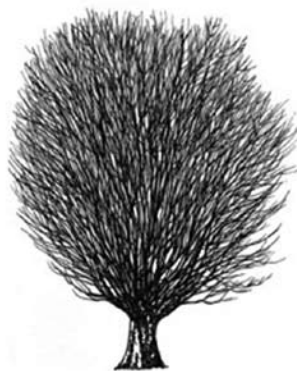
*Juodosios pušies kryminis varietetas /
Pinus nigra subsp. pallasiana*

Reikia imtis inžinerinių priemonių, didmiesčiuose kurti ventiliacinius srautus, „žaliuosius koridorius“, smarkiai didinti želdinių plotus – tą daryti būtina nedelsiant. Panašios nuomonės laikosi ir kraštovaizdžio architektė Jana Milošovičova, viena iš Berlyno plėtros projekto rengėjų, – akcentuojamas unikalūs inžinerinis augalų pritaikymas, architektūrinė dendrologija panaudojama slopinti negatyviam miesto šilumos salų (UHI, *urban heat islands*) poveikiui.

Kas yra medžių, krūmų, vijoklių, gėlių architektūra? Daugelis iš mūsų, išgirdę žodį „kaštonas“, savo atminties „duomenų bazėje“ tikriausiai greitai rasime būdingiausius bruožus: balti žiedai gegužę, dideli lapai iš 5–7 lapelių, spygliuota žalia dėžutė su rudu vaisiumi rudenį. Tačiau koks tas medis – aukštas ar žemas, kokia jo laja – plati ar siaura, koks kamienas, atsakyti jau daug sunkiau. Terminas „architektūra“ siejamas su pastatais, urbanizuota aplinka, tačiau jis tinka ir augalams. Pavyzdžiui, medžiai yra natūraliai užprogramuoti augti pagal nuspėjamą modelį, kuris unikalūs kiekvienai rūšiai ar veislei. Paveiktas žaibo ar vėjo, žmogaus sužalotas medis netenka viršūnės, dalies kamieno arba šakų. Tačiau, kol gyvas, jis vis tiek stengsis atgauti tą prarastą siluetą, kuris būdingas tik jo rūšiai. Pastatai yra suprojektuoti baroko, modernizmo ar kitu stiliumi, o gamta sukūrė paprastojo klevo, mažalapės liepos, europinio maumedžio, paprastosios raktažolės ir kitus stilius. Daugeliui žmonių medžiai ar gėlės asocijuojasi vien su žiedų spalva, lapais, kitomis dekoratyvinėmis savybėmis, tačiau visų svarbiausia jų charakteristika yra natūralūs stilius arba architektūra. Kai kurie statiniai atlaikė tūkstantmečius, tačiau ir gamtos sukurta architektūra ilgaamžė – apsilankykime Jeruzalėje, Getsemanės sode, kur meldėsi Jėzus, ir pastovėkime šalia alyvmedžių...

Mes žavimės pavasario, vasaros žiedais, rudens lapais, tačiau visa tai neegzistuoja be architektūrinio

karkaso. Jeigu atkreipsime dėmesį į medžių ar krūmų augimo įpročius, suprasime augalus ir išmoksime geriau su jais sugyventi. Tai padės išvengti klaidų, tiek parenkant sodinimo vietą, tiek nustatant atstumą tarp sodinukų. Viena iš mūsų miestų želdiniams opių problemų – genėjimas. Jis turi būti atliekamas, vadovaujantis medžių architektūros samprata, žiniomis apie jų dydį ir siluetą, šakojimosi pobūdį. Matydami žmogų su fizine negalia, jį užjaučiame, stengiamės jam padėti, tačiau medžių kažkodėl negerbiame, juos luošiname, todėl jie praranda natūralų grožį. Čia nekalbu apie šalintinus ar invazinius medžius.

*Kaukazinis skirpstulas /
Zelkova carpinifolia*

Remiantis medžių architektūra, sukurtas ir 2010 m. netoli Ciuricho atidarytas unikalus muziejus – *Tree Museum – Enea Garden*. Šveicarų kraštovaizdžio architektas Enzo Enea savąjį „Medžių kulto muziejų“ po atviru dangumi suskaidė į keletą skirtingų erdvių, kurias įrėmina geometrinė takų sistema. Suaugę medžiai – kai kuriems iš jų arti 100 metų, – su visiškai susiformavusia architektūrine išraiška, eksponuojami baltų akmeninių stelių, baseinų, žolės ir dirbtinės šviesos fone.

Kraštovaizdžio architektūros fakultetai steigiami skirtingo profilio universitetuose.

Pavyzdžiui, Maskvoje ar Sankt Peterburge, kituose Rusijos miestuose – dažniausiai prie miškų ūkio, Vakarų Europoje – prie architektūros, inžinerinių ar meno disciplinų. Todėl skiriasi ir dėstomas augalų pažinimo lygis. Kraštovaizdžio architektūrai, skirtingai nuo miškininkystės, medžio ar krūmo laja yra vertikali struktūra, labai svarbi funkciniais ir vizualiniais pritaikymo aspektais.

Viešėdami ne tik Italijoje, vien pagal charakteringą siluetą iš tolo lengvai atpažinsime juodąją tuopą „Italica“ (*Lombardy poplar*), visžalį kiparisą, čilinę araukariją ar kitus medžius. Mūsų kaimų sodybose, paežerėse galime pamatyti mažalapę liepą, laukuose – vienišių paprastąjį ąžuolą.

Lietuvos botanikos sodai ir mažosios dekoratyvinių augalų kolekcijos tik iš dalies gali tenkinti edukacinius minėtų kūrybinių profesijų poreikius. Paprastųjų alyvų veislės, tokios kaip „Znamia Lenina“, „Sorok let komsomolu“, labiau tiktų Grūto parkui. Tačiau ir Europoje (išskyrus rožes, *European Rosarium Sangerhausen*, Vokietija) neradime vienoje vietoje visų pagrindinių, šiandienos kraštovaizdžio architektūrai reikalingų, „madingų“, naujų ir suaugusių dekoratyvinių augalų kolekcijos. Anglija nuo seno laikoma viso pasaulio sodininkų ir augalų mylėtojų Meka. Lietuvos kraštovaizdžio kūrėjai ir dendrologai, kitų gretimų profesijų specialistai, mokslininkai ir studentai, fotografai ir dailininkai turėtų „atrasti“ savus adresus, bet vienas iš tokių dėl daugelio priežasčių galėtų būti Airija. Balandžio – gegužės ir rugsėjo – spalio mėnesiai yra tinkamiausias metas tokioms edukacinėms kelionėms. Čia puoselėjamos senos britiškos kraštovaizdžio tvarkymo tradicijos, nestinga meilės augalams, šiltas drėgnas klimatas yra palankesnis negu Jungtinėje Karalystėje, dirvožemis švelniai rūgštokas, o savi keliautojai ir augalų tyrinėtojai sukūrė turtingas kolekcijas. Rytinė Airijos salos pakrantė, nuo Belfasto iki Korko nedideliais atstumais tarsi karoliais nubarstyta sodais ir arboretumais, yra tarsi gyvas vadovėlis. Čia veši Čilės, Argentinos, Naujosios Zelandijos, Australijos, Šiaurės Amerikos, Europos medžiai, tarp jų ir „lietuviški“. Visi jie puikiai išsivystę, išlakumu dažnai lenkia saviškius tėvynėje ar kur nors kitur Europoje. Du arboretumai palyginti dar jauni, todėl ypač platus „šiuolaikinis jų“ asortimentas. 2011 m. rugpjūtį *Mount Usher Gardens*, sukurtame Williamo Robinsono (1838–1935), apsilankę populiaraus Jungtinės Karalystės žurnalo *Gardeners' World* ekspertai pripažino jį vienu iš 3 puikiausių Airijos sodų. Vartry upelio pakrantėse architektas suprojektavo

Čilinė araukarija / *Araucaria araucana*
Autoriaus grafinės iliustracijos

išpūdingiausią iš romantinių sodų, jam daug padėjo ir draugystė su tuometiniu *Glasnevin* botanikos sodo kuratoriumi seru Fredericku Moore'u. Čia gerai atsiskleidžia viena iš stipriųjų britų kraštovaizdžio architektūros mokyklos pusių – augalų gausa ir nuostabūs jų deriniai. Internetu galima rasti puikių nuotraukų rinkinį *Des Irvine Photography-Mount Usher-Portrait of a Garden*.

Blieka pritarti Dainiaus Labeckio minčiai, išsakyta straipsnyje „Vilniaus parkų šiandiena pagal medkirčių scenarijų“ (*Kultūros barai*, 2013, nr. 5): „Is-

torinių parkų, skverų ir kitokio žaliojo kultūros paveldo dvasią sukuria ne kas kitas, o seni medžiai.“ Ypač gerai tą galima įvertinti šalyje, nepatyrusioje karų. 2009 m. gegužę Dubline buvo atidarytas Argentinos ir Airijos kraštovaizdžio architektų bendrai suprojektuotas darnusis parkas *Father Collins Park* (26 ha), kuriame 4 vėjo turbinos atsinaujinančiais energoresursais aprūpina ne tik šio parko aktyvią ir inžineriškai sudėtingą veiklą, bet ir gretimus objektus.

Tokia mano agitacija gali sulaukti kritikos, esą nėra reikalo mokytis to, kas šiandien pas mus dar nekuriama. Tačiau Europa darosi vis vieningesnė, studijos panašėja ir, kaip teigia Lenkijos dekoratyvinių augalų auginimo veteranas Grzegorz Kurowscy's, nesvarbu, kad konkrečiam augalui pas mus per šalta, bet jis dažnas kitų šalių parkuose ir soduose, todėl turime jį pažinti. Kaip šokti ar dainuoti, kultūringai naudotis stalo įrankiais, taip ir pažinti pagrindinius Europos medžius, gėles reikalauja bendroji žmogaus kultūra.

Dekoratyvinių augalų įvairovė ir tinkamas jų pritaikymas yra aktuali tema visame pasaulyje. JAV *Home & Garden Television*, Jungtinės Karalystės *BBC Gardeners' World* laidos, matomos ir daugelyje Europos šalių, išsamiai pristato augalus, sodus ir parkus, leidžia tokio pobūdžio knygas. Panaši profesionali informacinė/edukacinė laida, kuri tenkintų

ne tik architektūrinės dendrologijos specialistų, bet ir visuomenės poreikius, turėtų atsirasti ir Lietuvos televizijoje. Tada galėtume tikėtis greitesnių kokybiinių mus supančios aplinkos pokyčių.

JAV, Rusijoje, Lenkijoje sodinami ne tik botanikos, bet ir edukaciniai sodai (*Learning Garden*). Juose visas dėmesys skiriamas lankytojams, kad jie galėtų kuo geriau pažinti gyvąją gamtą, taip ugdomas jau trumas aplinkai. Tokiuose soduose gausu žaidybinių elementų vaikams, įvairių statinių, vandens telkinių, šalia dekoratyvinių augalų yra daržovių sklypai ir net specialūs plotai, skirti piktžolėms, kad išmoktume jas atskirti. Edukacinis sodas/parkas papuoštų ir mūsų kurortinius miestus, tapęs bendros želdynų sistemos dalimi ir turistų traukos objektu. O Lietuvos kraštovaizdžio kūrėjai turėtų gyvą ekspoziciją, erdvę tarptautiniams renginiams.

Keletas pastabų dėl Vilniaus. Sostinė turi didžiausius želdynų plotus, tačiau jų kokybė kritikuojama jau seniai. Labeckis minėtame straipsnyje aptarė barbarišką elgesį su medžiais, nerimaudamas dėl jų ateities. Iš tikrųjų dar po kelių generacijų sezonų V. Kudirkos aikštės ir gretimų gatvių medžiai liks visiškai be šakų, nors dekoratyvinių lajos formų medžiai turėtų būti beveik neliečiami. Sovietmečiu Lenino (dabar Gedimino) prospekto liepos buvo genimos, atsižvelgiant į greta esančių pastatų antrojo aukšto langus, o kokie aukščio rei-

kalavimai atsiras dabar? Savivaldybės želdintojų būrys nemažas, bet išbarstytas po kelis skyrius ir departamentus, neturi nei aiškaus lyderio, nei ilgalaikių veiklos programų. Tai turėtų būti komanda, panaši į kūrybines dirbtuves ar studiją, – vadybos ir eksploatacijos, kraštovaizdžio architektūros ir dizaino, miesto miškininkystės ir arboristikos, istorijos ir sociologijos, ergonomikos lydinys, siekiantis pritaikyti tarptautinį šių sričių mokslą, perimti geriausias idėjas ir praktiką. Želdynai yra dalis mus supančios aplinkos ir viešosios miestiečių kultūros atspindys.

Tačiau grįžkime prie to, nuo ko pradėjome.

Architektūrinė dendrologija nesidomi, kuo viena veislė botaniškai skiriasi nuo kitos, ji turi atsakyti į klausimą, kokia yra architektūrinė konkretaus augalo charakteristika (architektūrinė išraiška) ir kaip, remiantis įvairiomis charakteristikomis, kurti svajonių sodus. Kraštovaizdžio architektūra – „jau-na“ disciplina, susiformavusi Naujajame pasaulyje, o terminas „architektūrinė dendrologija“ turėtų sujungti šias dvi disciplinas, sukurti ir išstbulinti naujos profesijos kalbą. Beje, sutelktomis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, dekoratyvinių augalų augintojų ir prekiautojų jais, baldų gamintojų ir farmacininkų pastangomis kraštovaizdžio architektūrai svarbių pavadinimų lietuvių kalba turime daugiau negu kaimynai lenkai ar vokiečiai... ■

Vilnius. Bernardinų sodas. 2013

KRITIKA IR KRIZĖ

Reinharto Kosellecko tezės apie modernumo kilmę komentaras

Kritika išreiškia tikimybę, kad viskas galėjo būti kitaip. Tai darydama, kritika suardo tam tikrų dalykų – institucijų, prasių, santykių, psichinių nusi-teikimų ir kultūrinių nuostatų – tvarką, sukeldama kri-zinę būseną. Tikrovė iškyla kaip realizuota galimybė. Kitaip tariant, kritika išreiškia požiūrį, kad galimybė ir realybė yra vienodai svarbios. Robertas Musilis romane „Žmogus be savybių“ rašo, kad greta „tikrovės pojūčio“ egzistuoja „galimybės pojūtis“ ir toji „galimà tikrovė“ gerokai įdomesnė už „tikrą galimybę“.¹

Sakoma, kad kritika yra iš tikrųjų modernus nusitei-kimas, lygiai kaip krizė – iš tikrųjų moderni socialinė ir psichinė būsena. Urbanistikos sociologas Robertas Ezra Parkas rašė, kad miestas – pagrindinė modernu-mo apraška tiek visuomeninės santvarkos, tiek menta-liteto požiūriu – patiria ar netgi pats kuria „nuolatinės krizės būseną“.²

Kritika ir krizė – svarbiausios kategorijos kiekvienam, norinčiam suprasti moderniąją kultūrą. Šių sąvokų etimo-loginė kilmė yra bendra. Jos aprašo būseną, kai dar niekas nėra nuspręsta, tačiau netrukus bus nuspręsta, būsena, glaudžiai susijusi su sprendimais, skirtumais ir įžvalgomis. Graikų kalbos žodis *krínein* reiškė tiek „subjektyvią kritiką“, tiek „objektyvią krizę“. Abi sąvokos tikrąją prasmę įgavo, savo galimybes ir potencialą atskleidė Naujaisiais laikais, t. y. nuo Renesanso ir Reformacijos iki dabarties. Jos tapo reikšmingos, nes atspindi, aiškina, pavaizduoja santykius, kurie Naujaisiais laikais ir modernybėje pasidarė esminiai ir būtini, – visuomeninius ir politinius ryšius, materialias ir nematerialias institucijas, vertybes, normas, prasmes. Evo-liucija atspindi ir modernumo savimonę, kuri visada yra bent jau slapčiomis kritiška, todėl susiklosto tokia padėtis, kad visuomenę charakterizuoja, santykius tarp žmonių le-mia prieštaravimai ir dviprasmybės arba tiesiog krizė.

Kritinis (kitaip tariant, modernus) nusiteikimas vis-ką stebi ir tai, ką priima, – o priima jis ir praktiką, ir teoriją, ir ideologijas, ir technologijas, – vertina kritiš-kai, kaip krizinius reiškinius. Krizinė ar kritinė tikrovės būklė skatina priimti kritiškus sprendimus. Modernybė aprėpia ir sugeria visą aplinką, graikų *krínein* laikyda-ma skiriamuoju savo ženklu.

Reinhartas Koselleckas prieš pusę amžiaus parašyto-je studijoje „Kritika ir krizė“³ modernumo kilmę nagri-nėjo kritikos ir krizės požiūriu. Pradėjęs nuo kruvinų ir painių religinių karų, kurių rezultatas – absoliutinė monarchija, baigė Prancūzų revoliucijos, utopijų ir te-roro analize. Ankstyvųjų Naujųjų laikų tiek startas, tiek finišas buvo susiję su egzistencinėmis, visuomeninėmis ir politinėmis krizėmis, atvėrusiomis kelią kritikai, ją išplėtojusiomis ir netgi užtikrinusiomis kritikos sėkmę. Kitaip tariant, būtent krizinė būsena laikytina istorinė-mis kritikos ištakomis, nes tiek istorinis atsakas į krizę, tiek pati krizė yra kritikos padariniai. Kritika ir krizė iš esmės yra *istorinės* kategorijos.

Koselleckas aprašo modernumo kilmę, gilindama-sis į inkubacinį jo tarpsnį, trukusį šimtus metų iki pat 1789-ųjų. Kartu jis aptaria ir interpretuoja svarbius visuomenės mentaliteto sandus, galiojančius ir šiandien. Kritika, kaip idėja, patirtis, nusistatymas ir praktika, yra istorinė jėga, kilusi, suformuota ir net prisidėjusi prie tos istorinės raidos, kuri vis dar lemia mūsų gyvenimą, ne-svarbu, ar laikome save *post-* ar vėlyvaisiais modernistais.

XX a. antrojoje pusėje Koselleckas tapo įtakingu istori-ku, kurio veikla daugeliu atžvilgių pliuralistinė. Religijos sociologas Jacobas Taubesas pavadino jį „partizanu“. Jis neskė jokia ankstesne mokykla ir pats tokios nepaliko. Is-torijos ir ikonografijos teorija jau vėl kelia susidomėjimą. Iškiliausios Kosellecko idėjos susijusios su sąvokų ir men-

taliteto istorija. Enciklopedijoje *Geschichtliche Grundbegriffe*,⁴ kurią Koselleckas parašė kartu su Werneriu Conze ir Otto Brunneriu, daugelis modernybę apibūdinančių sąvokų – revoliucija, valstybė, kapitalizmas, visuomenė, pažanga, krizė, kritika – nuodugnai išnagrinėtos didelės apimties straipsniuose. Idėjų istorikas šias sąvokas laiko indikatoriais ir faktoriais, tipiškais reikšmingų faktų, idėjų liudijimais. Pamatinių istorinių modernybės sąvokų visuma čia pateikiama tarsi detalusis minčių planas.

Žmogaus prigimtį Koselleckas supranta irgi pliuralistiškai. Istoriniams įvykiams istorijos filosofas neturi pretenzijų. Jie kuria nesupaprastinamą pliuralizmą, apimdami skirtingus prasmės ir laiko lygmenis, o jų interpretavimas ir atkūrimas neišvengiamai fragmentiškas. Tačiau istorikas gali laisvai aprašyti įvykius ir procesus, kuriuos tiria. Taigi, istoriografija apima objektyvius antraeilių ir pagrindinių dalykų aprašymus, teorinius svarstymus, net poetinius vaizdinius. Kontekstą, struktūrą, prasmę – visas tas nebylias, nematomas sąlygas, kurių atkurti neįmanoma, – reikia ekstrapoliuoti, suteikti joms pavidalą. Tik tada suprasime įvykius ir veiksmus. Koselleckas pasinėrė į istorinę hermeneutiką ir istorinę euristiką.

„Kritika ir krizė“ – pirmoji Kosellecko knyga ir viena iš nedaugelio jo monografijų. Akivaizdi mokytojų – Martino Heideggerio, Hanso Georgo Gadamerio, Karlo Löwitho, Carlo Schmitta – įtaka. Istorikas atlieka tyrimą tarsi nepriklausomas sudėtingo istorinio proceso aiškintojas. Šiame dialektiniame žaidime Naujieji laikai labai įtaigiai sutraukiami į dvi kone archetipines koncepcijas, dvi patirtis, du nusistatymus, o šiems suteikiamos amžinos, prieštaringos, dviprasmiškos reikšmės ir kryptys.

Kas lėmė, kad kritika ir krizė tapo pagrindiniais Naujųjų laikų ir modernizmo veiksniais?⁵ Naujieji laikai laikytini krikščionybės irimo ir religinių karų padariniu. Hobbeso teorija apie valstybę ir individualistinę antropologiją iš esmės reiškia, kad susidarė istoriškai nepakeliama padėtis. (Panašiai galima suprasti ir Descartes'o tikslaus metodo paieškas.) *Appetitus* ir *fuga*, troškimas ir baimė iškilo kaip lemtingos žmogaus savybės. Karas yra natūrali būseną, o taika – kažkas, ko trokštama. Hobbesas pristatė valstybę kaip taikdarę – ji yra neutrali ir nelinkusi daryti kompromisų su religiniais fanatikais. *Leviatanas* įkūnijo

protą, todėl valstybės *genais* turėjo būti baimė ir mirtis. Absoliuti, absoliutinė valstybė, o ji, pasak Hobbeso, esanti „ne tik didžiulis mechanizmas, bet ir dirbtinis kūnas, kurio siela – aukščiausioji valdžia“, atmetė sąmonę kaip *politicum*.⁶ Vis dėlto tuo pat metu ji pripažino ar net sukūrė privačią erdvę religijai, svarstymams ir troškimams. Šioje valdovui pavaldžioje, bet jo nedominančioje, sferoje tikintis, mąslūs žmonės galėjo atsidėti savo tikėjimui ir mąstyti savo nuožiūra. Taip atsirado kritikos erdvė. Tačiau anuomet kritinis mąstymas dar nebuvo įsibėgėjęs, bent jau neįgavęs formos, stokoiantis savimonės.

Hobbesas – neabejotinai šiuolaikiškas žmogus. Jo pateikti metmenys tapo detaliu šiuolaikinės valstybės projektu, ypač tinkamu ten, kur valstybė, tuo metu dėjusi pastangas, kad neišsiplekštų visų karas su visais, buvo latentškai kritikuojama. Valdovas galėjo sustabdyti krizę, pasitelkdamas savo galią kaip politinę praktiką, o pačią politiką pavertęs menu. Tačiau kartu absoliutizmas pasėjo ir būsimos gilios krizės sėklą. Kritika suklestėjo tarp šių dviejų krizių.

Absoliutinė valstybė, kaip taikos ir tvarkos sergėtoja, atliko svarbų vaidmenį. Tačiau taikai pamažu tampant norma, valdovas prarado savo galios teisėtumą. Prigimtinu valstybės būtinumu pradėta abejoti. Nueita dar toliau, nes „valstybės apsaugą pakeitė apsauga nuo valstybės“.⁷

Asmeninė sfera išsiplėtė, keisdama savo pobūdį, prarasdama nekaltybę. Ji galėjo būti privati ir aprėpti asmens ugdymą arba galėjo būti kolektyvinė. Ji buvo morali ir moralizuojanti. Moralumas – kritiška moralė, morali kritika – pradėjo laikyti save viršesniu už valstybę, atvirai neutralią moralės atžvilgiu. Moralė ir kritika tapo menu, kuris mokė žmones, kad valstybė ir jos valdovai yra laikini, – taigi menas metė iššūkį politikai ir pasidarė jos konkurentas.

Moralės prieglobsčiu tapo paslaptis. Būtent čia kilo naujos idėjos, susijusios su laisve ir teisėmis: „Asmeniniame gyvenime žmogus yra laisvas, tik ten jis yra žmogus“;⁸ „Įslaptinta laisvė tapo laisvės paslaptimi“.⁹ Slaptumas sudarė *Illuminati* ir masonų egzistavimo esmę. Masonai išreiškė visuomeninius naujųjų buržuazius interesus, bet svarbiausia – jie skleidė Švietimo amžiaus idėjas. Masonų ložė skelbė moralinius nuosprendžius

valdovui tiek savo kritika, tiek pačiu gyvavimu, o valdovas, matydamas, kaip traukiasi jo valdymo plotai, darėsi vis despotiškesnis.

Moralė – laisvė ir kritika – persismelkė ir į kitus lygmenis. Atsirado visuomenės (*La Société, die Gesellschaft*) samprata – daugiau išorinė, valstybės atžvilgiu opozicinė sfera, apgyventa buržua, nepaklusnios aukštuomenės, teisėjų, filosofų, rašytojų... Teatras drąsiai ėmėsi teismo vaidmens. Menas galėjo ar turėjo būti kritiškas, moralus ir nusistatęs prieš valstybę. Menas, paskelbęs griežtą, nors negalutinį, nuosprendį politikai, iškart atsitraukdavo. Schilleris, kuris galėjo būti masonas, parašė net apybraižą „Scena kaip moralinė institucija“.¹⁰

XVIII a. – Švietimo amžiuje – kritika tapo svarbiausia kategorija ir nuostata: taikli, pagrįsta, pasitikinti savimi, ji išreiškė proto pažangą, tiesos, žinių ir laisvės troškimą. Kritika iškilo ir veikė kaip kaltintoja ir teisėja. Kartu ji buvo lengvai suderinama su skirtingomis pažiūromis, tiksliau tariant, skatino reikšti skirtingus požiūrius. Absoliutizmas sėkmingai susidorojo su religiniais politiniais karais, bet dabar kilo naujas karas, tik šįkart – intelektualinis. Čia bendras priešas buvo politika, tačiau moralės ir laisvės tiek veidai, tiek turinys nuolatos keitėsi. Kritiką sugadino esminis jos dvilypumas: „Tariamai nepolitinė, esanti aukščiau už politiką, iš tikrųjų ji buvo labai politiška.“¹¹ Mokslas ir menas tiesiogiai ar netiesiogiai tapo ginklais tiek politikos kritikų rankose, tiek kritikos grumtynėse su kritika. Diderot rašė, kad kritika valdo viską: „Viskas paklūsta jos dėsniams.“¹²

Kritikos, kuri iš pradžių buvo apolitiška, bet vėliau tapo atvirai politiška, iškilimas yra ne kas kita kaip naujos eros pradžia – atsiradęs buržua sluoksnius užvaldė viešąją socialinę sferą (Jürgen Habermasas, panašiai kaip Koselleckas, rašė apie „viešąją buržuazinę socialinę aplinką“ ir jos pobūdį¹³). Be to, naujoji visuomenė išugdė naujo tipo žmogų (Richardas Sennettas vaizdžiai nusakė tokio „visuomenės veikėjo“ prigimtį ir vėlesnį nuopuolį¹⁴).

Buržuazijos klestėjimo laikais prasidėjo ir sekuliarizacijos era. Religiją pakeitė kritiška moralė, morali kritika. Teologiją išstūmė istorijos filosofija, kuriai svarbiausia buvo pažangos idėja, perėmusi krikščioniškosios eschatologijos vaidmenį ir funkcijas.¹⁵ Istoriją

imta vertinti pagal proto, moralės, laisvės ir kritikos pažangą. Ir atvirkščiai – protas, moralė, kritika ir laisvė turėjo vesti pažangos keliu. Diferencijuotas, pliuralistines realybės sampratas istorijos filosofija surinko į „kuopinę vienaskaitą“.¹⁶ Protas ir moralė buvo laikomi pažangos garantais, o istorijos filosofija tapo aukščiausia tą pažangą užtikrinsiančia instancija. Istorinės permainos buvo privalomos, apibrėžtos įstatymais, trokšamos, esamoji tikrovė turėjo atsiverti pokyčiams. Galėta, norėta, privalėta gyventi kitaip.

Istorijos filosofija ir krizė iškyla kaip dvi glaudžiai susijusios kategorijos. Jų tarpusavio sąveiką lėmė buržuazinio intelekto įsuktas procesas, nukreiptas į valstybės kritiką. Kritika, kurią sumodeliavo istorijos filosofija, pranašauja krizę, laikomą istoriniu filosofiniu imperatyvu. Viskas istoriškai akivaizdu, apšviesta ir akylai stebima.

Prancūzijos revoliucija buvo izoliuota privačioje erdvėje, kurią suteikė absoliutizmas ir kuri puoselėjo moralę, kritiką, tarpusavio supratimą, laisvę, amortizuodama susidūrimus tarp to, kas slapta ir kas vieša. Krizė stumia į krizę, o ši veda į revoliuciją, nes iškelia dvi absoliučiai priešingas alternatyvas – laisvę arba vergovę, protas arba etatizmas.

Revoliucijos reikalavimai buvo absoliutūs ir visuotiniai, nukreipti prieš valdovą kaip išskirtinį asmenį. Švietimo amžiaus moralė ir mąstymas galiojo „nuo Kinijos iki Amerikos, nuo Paryžiaus iki Pekino“¹⁷ nediskriminavo nei išorės, nei vidaus, neskirstė individų pagal visuomeninę jų padėtį, tai, kas žmogiška, derino su tuo, kas pilietiška. O absoliutinė, jau tapusi despotiška, politika rėmėsi būtent šiomis skirtybėmis, todėl dabar ja ypač smarkiai suabejota. Voltaire'as, kuris buvo masonas, rašė: „Yra tik viena moralė, lygiai kaip yra tik viena geometrija.“¹⁸

Politinė naujosios krizės, t. y. revoliucijos, realybė buvo pilietinis karas. Iš baisios sumaišties kilo diktatūra, kuri, reikalaudama besąlygiško paklusnumo, iškraipė Švietimo amžiaus idealus, politizavo moralę, kad išreikštų visuotinę valią, ištirpdė skirtumus tarp valstybės ir visuomenės, tarp valstybės ir žmogaus. Sąmonės sritis, kurios neapėmė Hobbeso projektas, tapo diktatūros židiniu. Rousseau rašė: „Labiausiai absoliutinė valdžia yra ta, kuri prasismelkia į žmogaus vidų.“¹⁹

Mirties baimė kartu reiškė ir valstybės baimę. Tokia padėtis labiau koncentravo krizę, negu ją neutralizavo.

1789-ųjų krizė užbaigė ilgą kritinį procesą, kuris prasidėjo privatizavus sąmonę, o suklestėjo XVIII a. – „kritikos ir krizės“ amžiuje,²⁰ ypač antrojoje jo pusėje, kai viskas atrodė nebeatšaukiama ir Europa įžengė į moderniuosius laikus, ėmusius stropiai maskuoti krizę.²¹ Ir atvirkščiai – krizė, tokia pati, kokią išreiškė Europos religiniai karai, pradėjo maskuoti kritiką. Naujieji laikai prasidėjo krize, tęsėsi valstybei centralizuojant savo galias ir stiprėjant jos kritikai. Ankstyvąjį, dar ne šiuolaikinį, jų tarpsnį vainikavo nauja krizė. Pačią kritiką ištikus krizei, kritika virto diktatūra: XVIII a. antroji pusė yra ne vien *état de crise*, bet ir *crise de l'état*, – iš pradžių absoliutinės valstybės, o vėliau ir diktatūros krizė (ar, tiksliau, diktatūra kaip krizė).²²

Komentaras

Koselleckas pateikia sudėtingą modernybės kilmės vaizdą. Kritika ir krizė yra kontroliniai, reikšmingi ir tipiški to paveikslo sandai. Modernybės kilmė „patogeninė“ ne todėl, kad tai būtų gedimo istorija, o todėl, kad ji sklidina kančių, kurias sukėlė religiniai ir revoliuciniai karai, prarasta patirtis ir patirti praradimai. Koselleckas rašo, kad modernybę persekioja „nuolatinės krizės būseną“,²³ krizė yra „Naujųjų laikų ženklas“,²⁴ „lanksčioji Naujųjų laikų paradigma“. ²⁵ Pasak jo, „terminas *krizė* dėl diagnostinės ir predikatinės savo reikšmės tapo naujojo sąmoningumo rodikliu“,²⁶ kuris puikiai tinka visuomenei, stokojančiai teisėtoms politinės ir socialinės tvarkos (*Herrschaftslosigkeit*).

Rašydamas „Dievo mirtį“, Nietzsche nenuginčijamai įrodė, kokie netvirtai visuomeninės tvarkos pamatai. Modernų būvį jis apibrėžė kaip „pakibusį sapnuose tarsi ant tigro nugaros“. ²⁷ Nietzsche's vaizdiniai išlieka archetipiniai.

Modernus krizės suvokimas arba moderni, t. y. krizinė, sąmonė verčia vertinti pasaulį kritiškai, nesvarbu, ar tai daroma atvirai, ar slapta. Kritika viską aprėpia ir viską kritiškai pasveria, toleruodama skirtingus požiūrius ir poelgius. Jei viską galima suprasti skirtingai, o elgtis ir vienaip, ir kitaip, vadinasi, krizė tikra. Kritinis požiūris vėl tampa reikalingas ir įmanomas. Kritikos ir krizės di-

alektika apibrėžia modernybę ne vien patologijos, bet ir laisvės atžvilgiu. Laisvė reiškia ir suponuoja, kad viskas galėtų būti kitaip, kad į viską galima žvelgti skirtingai. Modernybės sąlygomis laisvė visada yra galimà. Tačiau ji susijusi ir su prievarta. Šiuolaikinis žmogus turi pats laisvei suteikti prasmę, o toji prasmė kaskart gali būti vis kitokia. Vadinasi, moderni visuomenė turi mažiau tvarkos ir tikrovės, tiesos ir prasmės, bet daugiau santvarkų ir tikrovių, tiesų ir prasmių.

Kritiką ir krizę reikėtų vertinti iš istorinės arba istorinės-sociologinės perspektyvos. Jos abi atsirado konkrečiame istoriniame ir socialiniame kontekste kaip nusistatymai ir potyriai. Jų negalima nei suvokti, nei patirti atsietai nuo istorinės dialektikos, kurią jos išreiškia. Tokia Kosellecko argumentų esmė. Istoriniai kontekstai taip pat yra priklausomi nuo istoriko teorinių koncepcijų ir vaizduotės.

Kosellecko tiriamuoju laikotarpiu, t. y. ankstyvaisiais Naujaisiais laikais ir modernybės pradžioje, laikas, žmonės ir visuomenė buvo apibūdinami sąvokomis, turinčiomis istorinę prasmę. Laikas buvo suvokiamas kaip jėga, kaip istorija – jis aprėpia ir padidina skirtumus, skatina raidą ir spartina pažangą, o kartais suteikia šokią tokią ramybę. Toje pačioje vietoje tuo pat metu gali tarpti įvairios kultūros, visi gali eiti skirtingais gyvenimo keliais. Dabartis nuolatos kinta, „lūkesčių akiračiai“ išlaisvinami nuo anksčiau juos varžiusios „patirties erdvės“. ²⁸ Išmanymas praranda neabejotinas, amžinas, nesenstančias savo vertybes istorinės, subjektyvios perspektyvos labui.

Kitaip tariant, pasikeitė gyvenimo būdas: niekas jau nebeatrodė būtina ir viskas atrodė įmanoma. Viskas galėjo būti kitaip – (kritinė) nuojauta virto (kritine) tikrove, kuri nuolatos dinamiškai keitėsi, viskas buvo pavaldu istorijai, visus apėmė nuolatinės krizės būseną. Paulis Valéry kalbėjo apie „laikino erą“. Modernybė teigė, kad tai, kas pastovu ir kas laikina, yra tik tariamai nesuderinama.

Prototipas, pavyzdys

Kritika reiškia dabarties vertinimą – tokią išvadą padarė Koselleckas iš naudotos istorinės medžiagos, iš filosofinių ir istorinių Hobbeso, Vattelio, Locke'o, Lessingo, Boyle'o, Voltaire'o, Diderot, Turgot, Rousseau,

Raynolo įžvalgų, tapusių savo laikmečio paradigmomis ir perteikusių to meto mentalitetą.

Kritika kaip griežtas esamojo laiko vertinimas buvo trokštama ir kartais suprogramuota. Moderni kultūra pavertė ją nenutrūkstamu procesu ir gyvybiškai svarbiu nusistatymu. Pradžią tam davė Kantas, vėliau puoselėjo Foucault.

Kantas aptarė kritiką ir įvairias jos prasmes. Viena kritikos rūšis buvo neistoriška, kita rėmėsi istorija. Pirmoji paisė racionalumo ir nuovokos ribų, to, ką galima ir ko negalima žinoti. Tikėtina, kad šiuo atžvilgiu Kantas siekė to paties, ko ir Hobbesas su Descartes'u: pasaulyje, kuris keitėsi iš pamatų, jie ieškojo tikrumo, išbaigtumo ir vienišumo. Kantas kalba apie kritiką ne kaip apie istorinę sąvoką ar visuomenės vertinimus, jis kalba apie ją kaip apie švietimą. Garsiajame straipsnyje, atsakančiame į klausimą, kas yra švietimas, Kantas įrodinėja, kad tai – žmogaus „išsivadavimas iš sau pačiam primesto nebrandumo“, reiškiantis asmens tapimą savarankišku ir nepriklausomu.²⁹ Kitaip tariant, švietimas yra žmonijos ir proto išlaisvinimas nuo religijos ir kitokių tikėjimų. Švietimas reiškia ir drąsą žinoti, pažinti save, pripažinti kritinio proto ribas. Švietimas irgi laikytinas dabarties kritika, darančia įtaką kasdieniniam gyvenimui, drauge suvokiant, kad viskas gali būti filosofinių ir kitokių apmąstymų objektas, kol patenka į metafizinę grynųjų sąvokų erdvę, iš kurios negalime gauti jokių empirinių žinių ir kurią įmanoma tik įsivaizduoti.

Kantas žvelgė į žmogų ir iš filosofinės antropologijos, ir iš istorinės antropologijos perspektyvos. Aptarė tai, kas yra pastovus ir kas kinta. Knygoje „Antropologija pragmatiniu požiūriu“, dar vadinamoje „ketvirtąja kritika“, bandančia atsakyti, kas yra žmogus, Kantas parodė, kaip žmonės keičiasi istoriniame kontekste.³⁰ Pasak jo, žmogus nėra nei įgimtų instinktų vergas, nei dieviška būtybė, o tiesiog unikali gyvybės rūšis, būtent žmogiškoji rūšis, kuriai lemta pačiai save išauginti ir išugdyti. Kanto antropologija, kaip dabarties supratimas ir kritika, yra moderni, kritiška, atspindinti ir jo paties doktriną, ir savaip artima Kosellecko istoriniam kritikos kaip „esamojo laiko vertinimui“ pristatymui: jei noriu suprasti žmogų, pirmiausia turiu suprasti jo padėtį ir bendrą kontekstą. Istorinė situacija yra ne vien faktinė ir tikroviška, joje įžvelgiama

ir galimybė, kad žmogaus gyvenimui įmanoma suteikti naują formą. Modernybė yra vienas ilgas įrodymas, kad Kanto esamojo laiko kritika iki šiol aktuali ir sviri.

Foucault sekė Kantu, kuris kalbėjo ne tik apie Švietimo amžiaus filosofo, bet ir apie šiuolaikinio žmogaus vaidmenį, išlaisvintus gebėjimus kritiškai, o kartais švietėjiškai, apmąstyti savo gyvenimo kokybę. Foucault rašo, kad švietimas reiškia „nuolatinę mūsų istorinio laikotarpio kritiką“.³¹ Filosofijos, Švietimo filosofijos ir apsišvietusios filosofijos užduotis yra gilintis į „dabarties ontologiją“.³² Tikrovė arba dabarties ontologija yra esamasis laikas, kuris be paliovos keičiasi nepaliaujamos istorinių įvykių tėkmės fone. Tai sudaro sąlygas perprasti žmonijos genezės galios, pažinimo ir subjektyvumo požiūriu. Esamoji realybė ar kiekviena nauja realybė yra „galimybių dirva“, ir tai lemia jos „grįžtamumą“.³³ Kritika ir švietimas iš esmės priklauso tai pačiai socialinei sričiai. Modernybė, pasak Foucault, pirmiausia yra nuolatinis kritinis požiūris į gyvenimo kokybę laikinumo kontekste. Foucault manymu, Kantas buvo pirmasis filosofas, išdėstęs „modernų požiūrį“.³⁴

Politinį kritikos aspektą Foucault supranta panašiai kaip Koselleckas, tiesa, kiek siauriau. Perėjimas į modernybę, į tarpsnį, „formuojantį šiuolaikinę visuomenę“,³⁵ reiškė perėjimą nuo aukščiausiosios valdžios prie „drausminės valdžios“ ir „biovaldžios“.³⁶ Žmonės tampa individais, o minia arba tie, kurie atsitiktinai apsigyvena tam tikroje teritorijoje, laikomi tiesiog populiacija. Atsiranda nauja racionali praktika, o mentalitetas diferencijuojasi. Tai reakcija į istorines aplinkybes, lemiančias istorinius pasirinkimus, kurie retkarčiais susikerta. Visuomenė, kurios ontologinis nusistatymas yra pasklidas, iš esmės yra atvira visuomenė, išreiškianti tiek esamos tvarkos trūkumus – visuomenės krizę, krizės visuomenė – tiek neabejotinai konstruktyvų potencialą kurti galimai naują tvarką. Foucault kalba apie valdymo mentalitetą (*governmentality*). Valstybė klausia: kaip galima ir kaip reikėtų valdyti? Racionaliai? Optimaliai? Žmogus, individualiai ir kolektyviai, užduoda kritišką, visai politinei filosofijai esminį klausimą: kaip ir kokiomis sąlygomis galiu leisti save valdyti? Kas yra racionali pareigų visuomenei požiūriu, o kas nepriimtina, nes pažeis asmenines mano teises? Kritika Foucault akyse

tampa „gebėjimu nebūti taip labai valdomam“, reiškia „mokėjimą savanoriškai nepaklusti ir apmąstytą nenuolaidumą“.³⁷ Kritika nepraranda aktualumo, nes disciplinos ir biovaldžia be perstojo kinta: kritika yra valdymo mentaliteto „bendrininkė ir varžovė“.³⁸ Tokius tarpusavio ryšius galbūt lemia žmogaus sieloje vykstanti kova, susijusi su asmeninės didybės pojūčiu, su požiūriu į valdžios ir visuomenės šulius, bet galima tai suprasti ir kaip „kūno kalėjimą“.³⁹ „Elgesys“ ir „vadovavimas elgesiui“ yra vienas kitą papildantys dalykai.⁴⁰ Kritika, kritiškas gyvenimo būdas yra nepaprastai sudėtinga, problemiška, libertalinė būseną – nuolatinis svyravimas tarp priklausomybės ir atmetimo, tarp visiško savarankiškumo ir aukščiausiosios valdžios.

Kritinis eskizas

Koselleckas pasakoja, kaip rutuliojosi Naujieji laikai ir kaip susikūrė modernybė. Tai istorizuota kritikos, jos prasmės ir konteksto perspektyva. Kritika yra intymiai susipynusi su krize kaip realybė, idealas, galimybė, motyvacija ir esminis modernus nusistatymas. Kritinė nuostata yra susijusi su švietimu, mentalitetu, savarankiškumu ir aukščiausiąja valdžia. Tų dalykų negalima suprasti atsietai, bet juos galima palyginti vienus su kitais.

Koselleckas, kaip ir Kantas su Foucault, parodo, kad kritikai labai svarbus atstumas arba eksternalizmas. Absoliutinė valstybė savimonę ir tikėjimą perleido privačiai sferai, iš kurios kilo kritika, moralė, tarpusavio supratimas, švietimas, civilizacija. Naują kritinę situaciją suformavo didėjanti tiek pačios kritikos, tiek bendroji patirtis, rodanti, kad nebūtinai viskas turėtų būti taip, kaip yra. Tai buvo bendra nežinomybės ir laukimo patirtis – sakyčiau, revoliucijos laukimas. Kritika ir moralė susijusios ir su asmenine autonomija, savarankiškumu. Arba apskritai individualizmu. Iš esmės individualizmas reiškia, kad kiekvienas gali gyventi savaip. Taigi individualizmas visada neišvengiamai kritiškas.

Individualizacija yra moderni antropologinė tendencija. Kita tendencija būtų totalitarizmas. (Vienas ryškiausių modernybės bruožų yra tai, kad įvairios priešybės čia

koegzistuoja tuo pat metu.) Totalitarines modernybės tendencijas Tocqueville'is, Nietzsche ir Simmelis nagrinėjo, remdamiesi kritikos teorija, daug dėmesio tam skyrė Arendt, Sennettas, Baeckeris ir Baumanas. Pagrindinės sąvokos čia yra *socialinis imanentiškumas*, *plačiosios masės*, *atitikimas* ir *standartizacija*. Tirdamas Amerikos demokratinę kultūrą, Tocqueville'is įsitikino: žmonės individualistiški, tačiau tuo pat metu verčiami atitikti tam tikrus reikalavimus. „Masės“ vykdo savo „tironiją“: nors kiekvienam individui suteikta teisė turėti savo nuomonę ir ją pareikšti, bet vos kyla grėsmė normai, visos teisės paminamos.⁴¹ Beveik po dviejų šimtmečių Richardas Sennettas rašė, kokie „lankstūs“ yra žmonės ir kokios „lanksčios“ organizacijos turėtų būti visuomenėje, sumenkintoje iki „lankstaus kapitalizmo“, – lankstumas yra idealas ir labiausiai apčiuopiama tikrovė. Tai neabejotinai liudija, kad žmonės gali viską daryti savaip, suprasti skirtingai, gyventi, kaip jiems patinka, bet iš esmės tik tol, kol nekyla pavojus subordinacijos tęstinumui.⁴² Dabar šį tęstinumą užtikrina komunikacija, tapusi skiriamuoju šiandienos ženklu. (Norbertas Bolzas rašo, kad komunikacija yra šių dienų religija, o tinklai – mūsų dievai.)⁴³ Žmonės gyvena skirtingose tikrovėse – virtualioje, materialioje, įprastinėje nematerialioje (normos, vertybės), – tačiau tikimasi, kad jie lengvai susitvarkys su keliais socialiniais „gyvenimais“. Kad vienas derėtų su kitu, pasitelkiama nuolatinė ir vis greitėjanti komunikacija. Pasak Zygmunto Baumano, viskas įgauna takų pavidalą, apima būseną, atrodanti amžina, nes yra beformė ir tuo pat metu neišvengiama.⁴⁴

Totalitarinė modernybės tendencija kenkia tam, kas buvo unikalu Švietimo amžiuje, – moralės, tarpusavio supratimo ir individualumo, autonomijos ir aukščiausiosios valdžios deriniui. Dar labiau tai kenkia kritikos pamatams, kuriuos paklojo Švietimo amžius, užtikrinęs žmonėms teisę skirtingai vertinti tikrovę, nes pasak Musilio, mūsų „galimybių pojūtis“ yra toks pat svarbus kaip ir „tikrovės pojūtis“.

O gal net svarbesnis. Nes Musilis įtaria, kad „esamoji tvarka nėra tokia tvirta, kokia dedasi: joks daiktas, joks asmuo, jokia forma, joks principas nėra saugus, viskas nematoma, bet nepaliaujamai kinta, tai, kas permaininga,

daro gerokai didesnę įtaką ateičiai, negu tai, kas jau nusi-
stovėję, o dabartis yra tik dar neatmesta hipotezė“.⁴⁵ ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

© Bo Isenberg / *Fronesis*. 2012

© Eurozine

¹ Robert Musil, *The Man Without Qualities*, Volume I, 1995, p. 10–13.

² Robert Ezra Park, *The City as Social Laboratory*, In: *Human Communities. The City and Human Ecology*, 1952.

³ Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis*, 1988.

⁴ Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Volume VIII, 1972–1997.

⁵ Pagal chronologiją, Naujieji laikai prasideda apytikriai XVI amžiuje. Prancūzijos revoliucija išskiria juos į ankstyvuosius ir vėlyvuosius. Kosellecko studija pirmiausia aprėpia ankstyvuosius Naujuosius laikus. Taigi švietimas egzistavo prieš modernybę ir tęsiasi iki šių laikų.

⁶ Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis*, 1988 (žr. 35 šios knygos išnašą).

⁷ Ten pat, p. 73.

⁸ Ten pat, p. 38.

⁹ Ten pat, p. 75.

¹⁰ Friedrich von Schiller, *The Stage Considered as a Moral Institution*, In: *Essays on German Theatre*, M. Herzfeld-Sander (editor), 1985, p. 24–33.

¹¹ Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis*, 1988, p. 114.

¹² Denis Diderot, *Oeuvres complètes de Diderot*, Volume VIII, 1821, p. 84.
(*Tout est soumis à sa loi.*)

¹³ Jürgen Habermas, *The structural transformation of the public sphere*, 1989.

¹⁴ Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, 1977.

¹⁵ Karl Löwithas tai aptaria veikale *Meaning in History* (1957), o filosofas Hansas Blumenbergas *The Legitimacy of the Modern Age* (1985).

¹⁶ Reinhart Koselleck, *Historia Magistra Vitae: The Dissolution of the Topos into the Perspective of a Modernized Historical Process*, In: *Futures past: On the Semantics of Historical Time*, Reinhart Koselleck, 1985, p. 32–38.

¹⁷ Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis*, 1988, 41.

¹⁸ Voltaire'as, cituojamas ten pat. Koselleckas remiasi *Dictionnaire Philosophique*, Julien Benda (editor), 1954, p. 325. (*Il n'y a qu'une morale [...] comme il n'y a qu'une géométrie.*)

¹⁹ Jean-Jacques Rousseau, cituojamas ten pat, 165. Koselleckas remiasi *Dictionnaire Philosophique*, Julien Benda (editor), 1954, straipsnis *Économie*, I skyrius.

(*L'autorité la plus absolue est celle que pénètre jusqu'à l'intérieur de l'homme.*)

²⁰ Reinhart Koselleck, *Das achtzehnte Jahrhundert als Beginn der Neuzeit*, In: *Poetik und Hermeneutik, XII, Epochenschwelle und Epochenbewußtsein*, Reinhart Herzog, Reinhart Koselleck (editors), 1987, p. 281.

²¹ Ten pat, p. 103.

²² Ten pat, p. 168.

²³ Šios citatos nėra knygos vertime į anglų kalbą, originali citata iš Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise*, 1.: *Zustand einer permanenten Krise*.

²⁴ Reinhart Koselleck, *Krise*, In: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Brunner, Conze, Koselleck (editors), Volume III, 1982, p. 627.

²⁵ Ten pat, 631.

²⁶ Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis*, 1988, p. 161.

²⁷ Friedrich Nietzsche, *On Truth and Lie in an Extra-moral Sense*, In: *The Portable Nietzsche*, Walter Kauffmann (editor), 1978, p. 42–50.

²⁸ Reinhart Koselleck, *Space of Experience and Horizon of Expectation: Two Historical Categories*, In Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, 1985, p. 255–275.

²⁹ Immanuel Kant, *An Answer to the Question: What is Enlightenment?*, 1784. <http://www.english.upenn.edu/~mgamer/Etexts/kant.html>, žiūrėta 2011 m. lapkričio 6 d.

³⁰ Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, Robert B. Louden (editor), 2006.

³¹ Michel Foucault, *What is Enlightenment?*, In: *The Foucault Reader*, Paul Rainbow (editor), 1991, p. 42.

³² Michel Foucault, *Discipline and Punishment*, 1995, palyginti su Michel Foucault, *What is Enlightenment?*, 1991.

³³ Michel Foucault, *What is Critique?*, In: *The Political. Readings in Continental Philosophy*, David Ingram (editor), 2002, p. 203.

³⁴ Michel Foucault, *What is Enlightenment?*, 1991, p. 38.

³⁵ Michel Foucault, *What is Critique?*, p. 199.

³⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population, Lectures at the Collège de France 1977–78*, Michel Senellart (editor), 2007.

³⁷ Michel Foucault, *What is Critique?*, p. 194.

³⁸ Ten pat, p. 193.

³⁹ Michel Foucault, *Discipline and Punishment*, 1995, p. 30.

⁴⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, 2007.

⁴¹ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Volume I, 1961, skyrius 15.

⁴² Richard Sennett, *Corrosion of Character*, 1998.

⁴³ Norbert Bolz, *Tele! Polis!*, In: *Stadt am Netz. Ansichten von Telepolis*, Stefan Iglhaut, Armin Medosch, Florian Rötzer (editors), 1996.

⁴⁴ Zygmunt Bauman, *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, 2007.

⁴⁵ Robert Musil, *The Man Without Qualities*, Volume I, p. 269.

LIETUVIŠKI „SODAI“ DEBESYSE, JAPONIŠKI „DEBESYS“ ANT ŽEMĖS

Kultūros barai (2013, nr. 7/8) išspausdino du straipsnius – Ritos Repšienės „Nacionalumo atgimimas, arba Kuo stebinsime Europą“ ir Zitos Čepaitės „Virtualus debesis Kensingtono karališkuosiuose soduose“, – tarp kurių išvelgiau netikėtą paralelę.

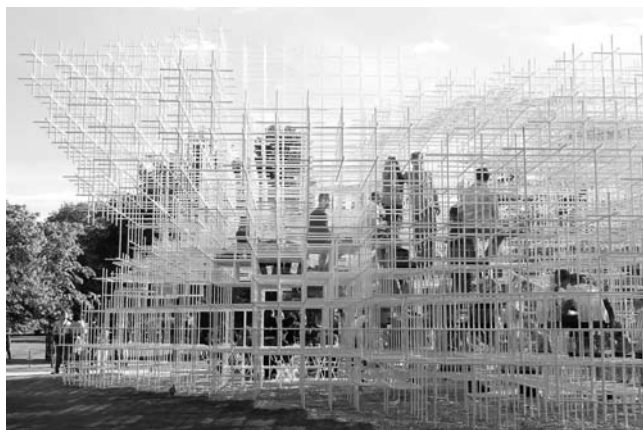
Lietuvos menininkai, vadovaujami Sauliaus Valiaus sukūrę Briuselyje reprezentacinę instaliaciją „Europos sodai“, kurią sudaro dvidešimt aštuoni išpūdingo dydžio reketukai, turėtų būtinai susitikti su japonų architektu Sou Fujimoto, suprojektavusiu *Serpentine* galerijos laikinąjį paviljoną, kad palygintų savo kūrinius, kurie turi ir daug panašumų, ir įdomiai reikšmingų skirtumų.

Abu kūriniai yra griežtų geometrinių formų, tačiau lietuviškieji „sodai“ kabo aukštai erdvėje ir žiūrovai žvelgia į juos iš apačios, kiek atsitolinę, o Sou Fujimoto kūrinio neatsiejama ir svarbia dalimi tampa patys paviljono lankytojai, papildydami ir užbaigda-

mi kūrėjo vaizduotėje gimusią „visatą“. Lietuviškieji „sodai“ plaukia debesyse, o japoniškas „debesis“, nusileidęs ant žemės karališkuosiuose soduose, apglėbia ir savo kūrėją, ir žiūrovus. Lietuviai „sodus“ sunarstė iš aliuminio vamzdelių, o japonų architektas išpūdingą lengvumą išgavo manipuliudamas plieniniais strypais ir vinilinėmis perdangomis. Abu kūriniai remiasi geometrija: lietuviškieji – liaudiška, o japoniškas – architektūrine. Abiejų autorių tikslas – visata, suvokta skirtingai ir panašiai, paprastai ir sudėtingai. Jei abiejų šalių kūrėjai susitiktų ir pasikeistų mintimis, skatinančiomis jų kūrybą, meno pasaulis tik praturtėtų.

Nuoširdžiai to linkėdamas

Vytautas MATULIONIS
Klivlandas, JAV

Sou FUJIMOTO. Serpentine galerijos paviljonas

Saulius VALIUS ir kt. Europos sodai

DAR APIE HOMOSEKSUALŲ JUNGTVES*

Liudvikos Pociūnienės kritiką, pareikštą dėl mano svarstymų apie homoseksualų jungtuves, laikau kvietimu diskusijas pratęsti, kartu atsiranda proga šį tą paryškinti, šį tą praplėsti. Ir tąsyk nerašiau, ir dabar nerašysiu – nebent praslystų per neapsižiūrėjimą – nieko, dėl ko oponentė turėtų pakeisti vertybines savo nuostatas, nes sąmoningai nekėliau ir nekeliau moralinės problematikos aspektų. Pociūnienės vertinimu, homoseksuali būklė yra moralinis blogis. Mano nuomonė kitokia. Tačiau rašydamas kaip tik vengiau moralinių klausimų, nes bendrojoje erdvėje, ten, kur svarstoma, kokie turėtų būti įstatymai, skirtingiems moraliniams įsitikinimams atstovaujantys žmonės privalo stengtis sutarti. Kitame kontekste argumentuočiau, kad ieškoti sutarimo, bendros kalbos, yra visų pilietinė pareiga. Labai teisingai Pociūnienė rašo: „*Jei siekiame darnos, bendrus sprendimus reikėtų priimti, atsižvelgiant į visus motyvus, ir vadovautis tais, kurie nestumia visuomenės į susipriešinimą.*“ Bėda ta, kad moralinės – o ypač religinės – nuostatos dažnai visuomenę kaip tik ir supriešina. Idėjų istorija rodo, kad ten, kur pabrėžiami aštrūs vertybiniai skirtumai, susitarti beveik neįmanoma.

Oponentė daug vietos skiria svarstymams apie tai, kad yra išskirtinis ryšys tarp homoseksualumo ir depresijos su polinkiu į savižudybę. Pagrindinis jos minimas autorius Andrew Solomonas man nebuvo žinomas. Tačiau jo atskleisti faktai ir pateikta jų inter-

pretacija rikiuojasi mano pusėje. Pociūnienė, atrodo, linkusi manyti, kad polinkis į depresiją glūdi pačiame homoseksualume. Jeigu iš tikrųjų taip, tada į depresiją puolusius homoseksualus reikėtų gydyti individualiai, medicininėmis priemonėmis. Tačiau jos plačiai cituojamos knygos „Pusiaudienio demonas. Depresijos anatomija“ autorius nurodo visai kitokias depresijos priežastis. Homoseksualai kenčia, slegiami neigiamo visuomenės požiūrio, konflikto su tėvais, bendraamžių patyčių. Tai verčia juos slapstytis, maskuotis, apsimetinėti. Daugelį slegia ir tai, kad neturi visuomenės pripažintų galimybių ieškoti gyvenimo draugo. Galėtume pridurti: dar visai neseniai juos tampydavo po teismus, o angliškas žodis *fagot* (žagarų ryšulys), kuriuo gėjai kartais ir dabar pravardžiuojami, primena laikus, kai jie buvo deginami.

Homoseksualų jungtelių įteisinimas jų padėtų lengvintų, nes auklėtų visuomenę ir atvertų galimybes gyventi nesislapstant. Vadinas, ilgainiui depresija juos kamuotų mažiau. Tikėtina, kad tam tikras polinkis „depresuoti“ vis vien liks. Gal oponentė teisi, teigdama, kad, nepaisant to, kokie liberalūs būtų įstatymai ir koks palankus visuomenės požiūris, gėjai vis vien jausis prislėgti. Tačiau svarbu atsiminti, kad socialinis efektas yra apskaičiuojamas statistiškai – blogų pasekmių vis tiek neišvengsime, bet jų bus gerokai mažiau. Įteisinus homoseksualų jungtuves, depresija sirgtų gerokai mažesnis jų skaičius. Ir visiems būtų geriau. Pabrėžiu, kad šis klausimas susijęs ne su moralinėmis vertybėmis, bet su statistiškai apskaičiuojamais faktais.

Pociūnienė teisi, kad Katalikų Bažnyčia tam tikru atžvilgiu iš tikrųjų stengiasi homoseksualams padėti.

* Kęstutis Skrupskelis, „Santuoka ar partnerystė?“, *Kultūros barai*, 2013 birželis, nr. 6, p. 67–74; Liudvika Pociūnienė, „Naivumas ar gudravimas?“, *Kultūros barai*, 2013 liepa–rugpjūtis, nr. 7–8, p. 26–31.

Kartais žiniasklaida Bažnyčios požiūrį sukarikatūrina. Bet kartais kalti ir patys kunigai – prieš keletą mėnesių „išgarsėjusiam“ Jonavos Šv. Apaštalo Jokūbo parapijos klebonui Audriui Mikitiukui, kuris *Facebook* sodria leksika pareiškė, esą gėjams „Bažnyčios bendruomenėse nėra kas veikt, nes demoralizuos normalius“, būtina iš naujo, šįkart atidžiau, išklausti seminarijos moralinės teologijos kursą. Lietuvos vyskupai, manau, galėtų pasistengti, kad išdėstytų autentišką Bažnyčios mokymą. Bet ir pats šis mokymas yra problemiškas. Tiesa, 1986 m. Vatikano laiškas Amerikos vyskupsams apie homoseksualų pastoraciją draudžia juos skriausti, niekinti. Šiame dokumente (čia galiu remtis tikrai komentatoriais) Bažnyčia pirmą kartą pavartojo modernią homoseksualumo sampratą. Tačiau kritikai nurodo, kad homoseksualumo kaip prigimtinės būklės pripažinimas nedavė vaisių, nes moralinės gairės liko senos, o pagal jas homoseksualumas laikomas ištvirtimu. Beje, Pociūnienės pastaba apie viltį „grįžti prie natūralaus seksualumo“ nesiderina su dabartine, jau ir Bažnyčios dokumente pripažinta, homoseksualumo samprata: tiems žmonėms homoseksualumas yra natūralus seksualumas, jų gyvenime nebuvo nieko, prie ko jie galėtų grįžti, todėl gydymas, apie kurį kalba oponentė, būtų ne grąžinimas, bet primetimas kažkokios naujos būklės.

Pociūnienė primena Šventojo Rašto tekstus. Turiu prisipažinti, kad rašydamas aną savo straipsnį bandžiau apsišviesti, bet pasidaviau: nemoku reikalingų kalbų, nevaldau interpretacinės metodikos, nieko nežinau apie senovės žydų (?) rūpesčius ir gyvenimo sąlygas. Man tą aiškintis kiek per vėlu. Bet ir oponentės minimi tekstai nėra skaidrūs. Pavyzdžiui, Sodomos istorija (Pr. 19, 4–12): epizodą apie tai, kad Lotas miesto gyventojams neatidavė vyrų svečių, bet pasiūlė jaunas savo dukteris, galima suprasti įvairiai. Kai kurie tekstų žinovai teigia, esą jis atsisakė nusižengti svetingumo taisyklėms, o homoseksualinė interpretacija atsiradusi gerokai vėliau, gal X a., – taip bandyta sudrausminti linksmybes pernelyg pamėgusius vyrus vienuolius. O kaip vertinsime Loto pasiūlymą, kad vyrų minia darytų ką nori su skaisčiomis jo dukromis? Kokios būtų dorovinės išvados?

Taigi po keleto bandymų susigaudyti pasidaviau. Išsiaiškinau tik tiek, kad Šventojo Rašto autoriai negalėjo rašyti apie homoseksualumą dabartiniu supratimu, nes pati sąvoka atsirado tik XIX a. Yra aiškus skirtumas tarp ištvirtimo, nesvarbu, kokia tų ištvirtėlių orientacija, ir homoseksualumo kaip nepasirinktos būklės, kai žmogus ne dėl savo veiksmų, ne dėl savo kaltės erotinius ir kitokius jausminius ryšius gali užmegzti tik su savo lyties atstovu. Sakoma, kad tokių esama apie 10 proc. Kitaip tariant, to Bažnyčios pripažinto gėrio, kurio didžioji dauguma žmonių (90 proc.) siekia su kita lytimi, mažuma (10 proc.) gali siekti vien su savo lyties partneriu. Nesuprantu, kaip jų atveju galima kalbėti apie ištvirtimą. O Šventasis Raštas negalėjo apie juos rašyti, nes modernios homoseksualumo sampratos tada apskritai nebuvo.

Bendrojoje erdvėje, kai svarstomi įstatymai ir kitos bendro gyvenimo taisyklės, lygiomis teisėmis dalyvauja visi piliečiai – ateistai, agnostikai, musulmonai, katalikai, marksistai ir žmonės, neturintys jokio pasaulėžiūrinio užsiangažavimo. Dalyvauja net internete besiplūstantys anonimai – jeigu juos būtų galima atpažinti, konfiskuotiau kompiuterius, bet nedrausčiau balsuoti. Manau, bendrojoje erdvėje nedera remtis tik vienu grupei priimtinais tekstais, pavyzdžiui, katalikams – Šventuoju Raštu, komunistams – Leninu. Paaškinsiu ir priežastį.

Klausimas: kodėl turėtume remtis nežinomų autorių kelių tūkstančių metų senumo teiginiais? Katalikams atsakymas aiškus: ten slypi Apreiškimo tiesos. Bet kitiems toks teiginys nieko nereiškia, todėl neturi ir negali turėti jokio įtikinamojo poveikio. Bendrojoje erdvėje autoritetingų tekstų citavimas tampa nenugalimu barjeru, nes taip reiškiamos pretenzijos į visiems aiškia tiesą, nutraukiančią visus svarstymus.

Spręsdami bendrus reikalus, visi remiamės savo vertybinėmis nuostatomis. Šiuo atžvilgiu katalikai niekuo nesiskiria nuo ateistų, liberalų ar homoseksualizmo ideologų, jeigu tokių atsirastų. Manau, lygių teisių reikalavimas taip pat išreiškia vertybinę nuostatą, kuriai net ir geros valios žmonės nebūtinai turi pritarti. Man pačiam, prisipažinsiu, kalbos apie lygias teises, nors turi savo vietą, dažnai nedaro teigiamo įspūdžio. Todėl rašydamas straipsnį sąmoningai ne-

sirėmiau tariamos lygybės dėsniu. Dar daugiau: vengiau bet kokio vertybinio nusistatymo, mėgindamas kreipti dėmesį vien į faktus, būtent į tai, kas gali būti bendra visiems svarstymų dalyviams, nesvarbu, kokia jų pasaulėžiūra ar vertybinė orientacija.

Taip pat nesirėmiau nei religiniu, nei moraliniu reliatyvizmu: nemanau, kad visos religijos ir visos moralinės nuostatos yra lygiavertės. Religijų atžvilgiu taikomi bendresni intelektualiniai standartai, kuriuos vienos iš jų atitinka geriau, kitos – prasčiau. Diskusijos apie moralę taip pat gali remtis intelektualiniais standartais. Pridursiu, kad tikrovėje moralinių reliatyvistų nėra daug, tą puikiai iliustruoja ir reliatyvizmą skelbusių feminisčių kalbos apie musulmonių aprangą. Nesu reliatyvistas ir homoseksualumo atžvilgiu – manau, kad homoseksualumą kaip būklę tapatinti su ištvirkimu yra klaida, tiek sąvokinė, tiek faktinė. Bet svarstant įstatymus, ne laikas paskęsti moralinėje filosofijoje. Spręsti šių klausimų valstybė nėra kompetentinga.

Pociūnienė priekaištauja, kodėl nemėginau atsakyti į klausimą, ar „*netradicinė lytinė orientacija yra norma, ar nukrypimas*“. Pati tokio klausimo formuluotė problemiška: vienu atžvilgiu abi orientacijos yra tradicinės, nes visais laikais buvo ir vienokių, ir kitokių, be to, šiaip ar taip, tai ne kultūrinis, bet gamtos faktas. Tiesiog iki XIX a. pabaigos, kai pradėta atidžiau ir moksliskiau žiūrėti, homoseksualumas buvo – neteisingai – tapatinamas su ištvirkimu.

Oponentė pernelyg lengvai nuo psichologinės diagnostikos peršoka į moralinę, o nuo šios – į teisinę erdvę. Gal, kaip ji argumentuoja, polinkis į depresiją irgi yra nukrypimo ženklas? Gal tokiems žmonėms iš prigimties kažko trūksta? Į tai atsakyti turėtų mokslinė psichologija, fiziologija. Tarkime, kad mokslo požiūriu homoseksualumas yra nukrypimas. Tada toks klinikinis homoseksualumas negalėtų turėti jokio moralinio atspalvio, nes moraliniai vertinimai taikytini tik tais atvejais, kai žmogus pats pasirenka arba gerį, arba blogį. Bet žmonės juk nekalti, jei gimsta be kojų, akli ar dar kitokie...

Spręsti, ar homoseksualumas yra nukrypimas, gali tik atitinkami specialistai. Tačiau teigiamas jų atsakymas būtų dar viena priežastis, kodėl reikėtų įteisinti

homoseksualų jungtuves. Šiais laikais neįgaliųjų neišvarome į prieglaudas, bet stengiamės padėti jiems visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime.

Moralinę erdvę atskiriu nuo teisinės: negalima moralinių nuostatų mechanškai paversti įstatymais. Šiuo metu, pavyzdžiui, Amerikoje pradedama kritiškiau vertinti vadinamąjį karą su narkotikais. Moralinėje erdvėje ne tik katalikams aišku, kad „gluštinti“ save kvaišalais yra blogai – teologija pasigėrimą laiko viena iš didžiųjų nuodėmių. Bet įstatymai, kriminalizuojantys narkomanus, neatnešė gerų vaisių. Narkotikai vis vien vartojami, ypač neatsparus jiems jaunimas, kalėjimai perkimšti – itin skriaudžiami juodaodžiai vyrai. Milžiniški pinigai plaukia į nusikaltėlių kišenes, korumpuojamos ištisos valstybės, Meksikoje dėl narkotikų žudomi tūkstančiai... Akivaizdu, kad skelbdami įstatymus turime išsiaiškinti daugybę tokių dalykų, dėl kurių niekam nekyla jokių problemų, apibrėžiant moralines normas. Turime nustatyti, ar įstatymai bus vaisingi, kiek jie kainuos, kokių nepageidaujamų padarinių atneš. Todėl teisinė erdvė visada bus kuklesnės apimties negu moralinė. Yra daug išminties Tomo Akviniečio mokyme: valstybė turi toleruoti net ir blogį, jeigu jo draudimai įžiebtų dar didesnę blogį.

Visiškai sutinku su Pociūnienės teiginiu, kad negalima visuomenės stumti į susipriešinimą. Tačiau ši taisyklė galioja visiems, net ir tradicinės šeimos gynėjams. Negalime būti pernelyg dideli optimistai – šioks toks susipriešinimas visada bus. Tačiau stengtis jo išvengti vis tiek yra pilietinė kiekvieno pareiga. Todėl bendrojoje erdvėje reikia kuo daugiau dėmesio kreipti į faktus, padarinius, visada prisimenant, kad suderinti vertybinius skirtumus yra ypač sunku. Mano argumento esmė: net ir tie, kurie homoseksualumo būklę laiko blogiu, atsižvelgę į faktinę padėtį, turėtų pritarti homoseksualų jungtelių įteisinimui.

Visais laikais homoseksualai poravosi, palaikydami gilius moralinius ryšius. Tą jie darys ir toliau, bet slapstydami, jeigu jiems nebus leista gyventi viešai. Taigi homoseksualai tuokėsi, tuokiasi ir tuoksis – to nepakeisime. Valstybei belieka tik nustatyti teisinius tokių ryšių rėmus. ■

TOLERANCIJOS POREIKIS – REAKCIJA Į ANTROJO PASAULINIO KARO SMŪGĮ

Liepos pabaigoje vykusias *Baltic Pride* eitynes lydėjo ne tik diskusijos apie toleranciją, bet ir ta proga surengta konferencija, šiuolaikinio meno parodos, kino filmų programa, kiti renginiai. Režisierius Gintaras Varnas teatro scenoje ne kartą yra narstęs homoseksualumo temą, svarstęs apie tolerancijos ribas ir perspektyvas.

Su Gintaru VARNU kalbasi Monika MEILUTYTĖ ir Ugnė KAČKAUSKAITĖ

Monika Meilutytė: *Pernai po Jūsų spektaklio „Tiksinti bomba“ premjeros pasirodžiusi Valdo Gedgaudo recenzija¹ sukėlė nemažą skandalą spaudoje, priminė visuomenei homofobijos problemą. Šiemet vasarą karšti ginčai užvirė dėl Baltic Pride eitynių. Kaip manote, kodėl homoseksualumo tema išprovokuoja tiek skandalų ir diskusijų? Apskritai kokia Jūsų nuomonė apie eitynes „Už lygybę“?*

Gintaras Varnas: Negalėčiau pasakyti, kad turiu tvirtą nuomonę apie eitynes, pats jose nedalyvavau, tuo metu buvau išvykęs. Kita vertus, net jei ir būčiau buvęs Vilniuje, nemanau, kad būčiau dalyvavęs.

Man atrodo, šių eitynių nereikia nei pervertinti, nei visai suniekinėti. Jeigu ultrapatriotai turi teisę mitinguoti Gedimino prospekte, jei juo žygiuodama Lietuvos kariuomenė turi teisę išreikšti savo pasididžiavimą, jei gali rengti demonstracijas šunų mylėtojai ar bet kokia kita žmonių grupė, tai gėjai, manau, irgi turi tokią pačią teisę daryti eitynes Gedimino prospektu. Net jei būčiau ultrapatriotas ar šunų mylėtojas, jų eitynėse aš nedalyvaučiau, nes viešos demonstracijos – ne man. Kaip pasakytų anglai, *it's not my cup of tea*. Tačiau sutinku, kad tokie renginiai gali vykti.

O homofobinius skandalus vertinu kaip vieną iš provincialios šalies, kuri dar labai atsilikusi nuo Va-

karų Europos, bruožų. Panašiai kaip Lietuvoje turbūt mąstoma visoje Rytų Europoje. Žinoma, pas mus tokio pobūdžio skandalai yra sovietinio mentaliteto reliktas, kadangi mūsų (kalbu ne tik apie savo kartą) sąmonė perskelta pusiau: dalį laiko praleidome sovietinėje sistemoje, dalį – nepriklausomoje Lietuvoje. Visa postkomunistinė erdvė pritvinkusi netolerancijos, kai tik prabylama apie homoseksualumą, nuolat kyla skandalai.

Kita vertus, Latvijoje ir Estijoje tokių skandalų pasiūtaiko kur kas mažiau nei Lietuvoje, nors visas tris Baltijos šalis penkiasdešimt metų valdė tas pats sovietinis režimas. Net visa jų istorija praėjusiame šimtetyje yra labai panaši. Vis dėlto Lietuvoje dėl seksualinių mažumų toleravimo kaunamasi aršiausiai.

Čia galėtume išvelgti tokį skirtumą: estai ir latviai yra protestantai (daugiausia liuteronai), o lietuviai – katalikai. Ši takoskyra turbūt ir lemia lietuvių aršumą. Atrodo, panaši situacija klostosi Lenkijoje. Jei tolerancijos problemą analizuotume išsamiau, pamatytume, kad didžiausia netolerancija visada vyraudavo tarp religijų, tarp tų žmonių, kurie išpažįsta skirtingas religijas. Baisūs karai, žudynės, inkvizicijos laužai, raganų medžioklė, hugenotų istorijos Prancūzijoje, kryžiaus žygiai ir t. t. vyko dėl religijos!

Nesuprantu, kaip šiandien lietuvis ultrapatriotas, besididžiuojantis didinga savo šalies praeitimi, suderina tai su gilia katalikybe. Juk didžiųjų kunigaikščių laikais lietuviai buvo pagonys, aršiai kovoję su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, siekusiais apkrikštyti mūsų kraštą. Legendos ir tautiniai mitai pasakoja apie pasipriešinimą kryžiui. Taigi matau prieštaraimą, kai lietuviai bando patriotiškumą suderinti su katalikybe.

Tai, ką pasakysiu, turbūt supykdyt katalikus. Tačiau jų religijos istorija susijusi su didžiule netolerancija. Geras pavyzdys – katarų, krikščioniškos sekto, XII a. atsiradusios Pietų Prancūzijoje, tarp Monpeljė ir Tuluzos miestų, likimas.

Katarai, dar vadinami *geraisiais žmonėmis*, nepripažino Vatikano, popiežiaus, o katalikybę laikė sugadinta krikščionybe. Ši sekta neturėjo šventikų, tik pamokslininkus, jos nariai buvo vegetarai.

Katarams ėmus plisti miestuose, popiežius Inocentas III nutarė baigti su šiais eretikais. 1209 m. jis paskelbė kryžiaus žygį, beje, pirmąjį Europoje, ir nusiuntė didžiulę kariuomenę ten, kur gyveno katarai. Vieną iš miestelių, regis, Béziers, popiežiaus kareiviai apsupo, pralaužė įtvirtinimus, o gyventojams iškėlė sąlygą: „Jei išduosite mums katarus, miesto nenusiaubsime.“ Tačiau miestiečiai atsisakė. Tada kariuomenės vadas pasiteiravo vyskupo, vadovavusio šiam kryžiaus žygiui, kaip atskirti katarus nuo dorų katalikų. Vyskupas atsakė: „Žudyk visus, Dievas atskirs.“ Buvo išžudyta 20 tūkstančių žmonių – visas miestas. Tai istorinis faktas, puikiai iliustruojantis religinę neapykantą. Akivaizdu, kad prasidėjus religinei nesantaikai, atsirado ir netolerancija.

Ugnė Kačkauskaitė: *O kas, Jūsų manymu, yra tolerancija? Kaip ją apibūdintumėte?*

G. Varnas: Tolerancija yra pakantumas kitam – kitokios nuomonės, kitos tautybės, religijos, kitokių įsitikinimų, kitokios seksualinės orientacijos, kitokio temperamento žmogui. Tai, sakyčiau, yra pakantumas viskam, kas tau svetima, kas yra ne tavo. Žinoma, tai susiję su tradicijomis. Galbūt žmogus ir nėra netolerantiškas iš prigimties, gal netoleranciją lemia ideologinės

klišės, tradicijos, auklėjimas, visuomenės nuomonė... Juk netoleranciją akivaizdžiai diegia aplinka: kiemas, mokykla, tėvai, televizija, spauda, radijas ir t. t. – viskas, kas vyksta aplinkui. Tai ypač jaučiama posovietinėje erdvėje. Kodėl, pavyzdžiui, Olandija yra vadinama tolerantiškiausia valstybe? Dėl tradicijų. Ji – pirmoji Europos valstybė, kurioje dar XVI a. buvo priimti įstatymai, reikalaujantys pakantumo kitai religijai.

U. Kačkauskaitė: *Pernai Briuselis atsisakė kalėdinės eglutės pagrindinėje miesto aikštėje, kad nebūtų įžeisti šalyje gyvenantys musulmonai. Šis pavyzdys aiškiai rodo: siekiant tolerancijos, tenka apriboti savo religinę raišką, tautines tradicijas ar pan. Kaip manote, ar šis Briuselio pavyzdys yra sektinas? Kiek tolerancija apriboja žmogų ir kaip apibrėžti pačios tolerancijos ribas?*

G. Varnas: Sakykime, man nepatinka kokia nors religija, sekta ar žmonių grupė, pavyzdžiui, ultraradikalai skustagalviai nacionalistai. Bet jeigu juos užpulčiau, toks mano poelgis būtų akivaizdžiai netolerantiškas. Žinoma, aš galiu turėti savo nuomonę ir galiu diskutuoti netgi su tais, kurie man nepatinka, nors draugų tarp jų turbūt nerasiu. Tačiau negalima prieš tuos, kurių nemėgstame, kilti į kryžiaus žygį. Tokios, mano manymu, turėtų būti tolerancijos ribos.

Nemanau, kad reikėjo atsisakyti kalėdinės eglutės Briuselio miesto aikštėje. Lazda buvo perlenkta. Tiesa, pastebiu, kad musulmonai darosi agresyvesni. Krikščionys, palyginti su Viduramžiais, aprimo. Tačiau aš asmeniškai nesu nusiteikęs prieš musulmonus, man tik nepriimtina jų neapykanta kitoms religijoms.

Kuo daugiau tautų, kuo daugiau religijų vienoje šalyje, tuo ji įdomesnė visais atžvilgiais. Galėtume vėl prisiminti Lietuvos istoriją. 1323–1324 m. Gediminas siuntė laiškus į Europą. Ką jis padarė? Parodė pavyzdį visiems visų laikų lietuviams. Juk į šitą užkampį (tuo metu Lietuva tikrai buvo tamsus užkampis) jis sukvietė amatininkus, meistrus, menininkus, prekyvius iš Europos, suteikė jiems įvairių privilegijų. Vilnius tapo daugiataučiu miestu.

Dabartinė Lietuvos sostinė apskritai niekada nebuvo vienalytė tautiniu atžvilgiu. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Vilniuje buvo apie 2 proc. lietuvių, apie 40 proc.

žydų, tiek pat lenkų, nemažai vokiečių, baltarusių, rusų, kitų tautybių žmonių. Tad nuo Gedimino laikų Lietuva buvo internacionali, ypač Vilnius. Kai XVI a. iš Prahos buvo išguiti žydai, Lietuva juos priėmė ir suteikė tam tikras privilegijas, atleido net nuo kai kurių mokesčių. Giminami įstatymo, jie ilgus amžius galėjo čia palyginti ramiai jaustis. Taigi senoji Lietuvos valstybė turėjo tvirtą tolerancijos tradiciją. Čia niekada nevyko jokios religinės kovos, nors buvo net keletas konfesijų: katalikai, judėjai, stačiatikiai, protestantai ir pan. Visi čia sugyveno, visi išsiteko. Deja, vėlesni Lietuvos istorijos šimtmečiai šią tradiciją sunaikino.

Kodėl mes tokie netolerantiški? Atrodo, lietuviai visada užima kažkokią gynybinę poziciją ir labai bijo to, kas jiems atrodo svetima, nes anksčiau to nebuvo. Manau, tai atsirado po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sąjungos su Lenkija, sutvirtėjo ilgiau kaip du šimtmečius dūstant po Rusijos imperijos padu, o ypač sovietinės okupacijos metais, kai buvo ištremta, išžudyta beveik visa lietuvių inteligentija. Visa tai sudėjus, reikėtų daryti išvadą, kad tolerancijos stygius Lietuvoje yra labai sunkios istorinės patirties padarinys.

U. Kačkauskaitė: *Kaip manote, ar teisinga, kad toleranciją siekiama užtikrinti pirmiau teisiniame, politiniame lygmenyje?*

G. Varnas: Tolerancijos poreikis, manau, atsirado po Antrojo pasaulinio karo. Tai buvo žiauriausias netolerancijos smūgis. Šis karas sujaukė visą Europą, užnuodijo jos žmonių protus ir širdis, todėl reikėjo kažką radikaliai keisti, kad daugiau nebepasikartotų tai, kas atsitiko Vokietijoje ir jos okupuotose šalyse. Įvykiai buvo tokie kraupūs, kad pakeitė žmonių sąmonę, tad po karo tolerancijos direktyva tapo neišvengiama. Juk pakantumas iš tikrųjų yra mokslas sugyventi tarpusavyje. Manau, dabartinė tolerancijos kryptis yra

Gintaras Varnas „Bakchančių“ repeticijoje

teisinga, nors pasirenkami jos sklaidos būdai kartais nueina galbūt pernelyg toli.

M. Meilutytė: *Prieš penketą metų spauda skelbė, kad Lietuva pateko į tolerantiškiausių pasaulio šalių sąrašą, užėmusi 23 vietą (tada buvo lyginamos vyrų ir moterų teisės šalyje).² Jūs, statydamas „Tiksinčią bombą“, spektaklį apie homoseksualų problemas, teigėte, kad Lietuvos visuomenė toleruoja homoseksualus panašiai kaip Viduramžiais. Kodėl būtent seksualinės mažumos, siekiančios įgyti tokias pačias teises, kokias turi heteroseksualai, užsitraukia didžiausių neapykantą? Ir kokios, Jūsų manymu, tolerancijos Lietuvoje perspektyvos?*

G. Varnas: Į tą klausimą iš dalies jau atsakiau – netoleranciją Lietuvoje lemia susiklosčiusios istorinės aplinkybės. Kita vertus, apklausos rodo, kad lietuviai netolerantiškiausi čigonams ir seksualinėms mažumoms. Kodėl čigonams? Todėl, kad jų Lietuvoje yra palyginti daug. Įsivaizduokime, kas būtų, jei Lietuvą užplūsta kinai. Nežinau, ar lietuviai reaguotų labai palankiai. Manau, netolerancija kinams smarkiai šoktelėtų aukštyn. Nors kol tai įvyks, pasikeis kartos, todėl viskas bus kitaip.

Lietuvos jaunimas tikrai nėra netolerantiškas. Visiškai nematau skirtumo tarp jauno lietuvio čia ir jauno

lietuvio Briuselyje ar Londone. Emigrantai grįžta irgi pasikeitę, tolerantiškesni. Tiesa, kaimų publika yra visiškai kitokia. Provincijoje kur kas didesnė tėvų įtaka, siauresnė aplinka, todėl situacija beveik nesikeičia. Vis dėlto esu įsitikinęs, kad kartų kaita atvers šviesesnę tolerancijos perspektyvą, nes mažės sovietinio mentaliteto liekanų.

U. Kačkauskaitė: *O kokius žmones vadintumėte homofobais? Ar tas, kuriam nepatinka homoseksualai, jau yra homofobas?*

G. Varnas: Fobija – tai baimė. Pavyzdžiui, Valdo Gedgaudo straipsnis yra tipiškai homofobiškas rašinys. O didysis to variklis – siaubas ir baimė. Perskaitęs minėtą straipsnį, labai nustebau. Mano reakcija buvo gailestis straipsnio autoriui. Atrodė, kad jis rašo visai ne apie mano spektaklį. Tokio teksto niekaip negalėčiau pavadinti recenzija, tai veikiau esė homoseksualumo tema. Manau, ten buvo sukaupta viskas, ko daugelis turbūt nedrįsta pasakyti. Galbūt tai „masių“ nuomonė, kurią Gedgaudas tiesiog išliejo popieriuje. Tas rašinys buvo fobiškas ir brutalus. Labai nustebau, kad išsilavinęs žmogus gali taip galvoti. Gedgaudo tekstas įžeidė ne tiek spektaklio kūrėjus, kiek pačių gėjų bendruomenę. Lietuvos teatro kritikai šis straipsnis irgi nedaro garbės.

Homofobais vadinčiau tuos, kurie rašo straipsnius, panašius į minėtąjį, ir tuos, kurie ateina priešišškai nusiteikę į „Baltic Pride“ eitynes, kad apmėtytų dalyvius supuvusiais kiaušiniiais. Juk tam reikia skirti laiko – kurti plakatų užrašus, pirkti ir pūdyti kiaušinius ar pan. Žmogus sąmoningai tam rengiasi. Homofobu nevadinčiau praeivio, kuris, paklaustas, ką mano apie homoseksualus, atsakytų, kad šie jam nepatinka. Gali ir nepatikti. Bet jei žmogus gaišta laiką, stengdamasis supurvinti, suniekinti homoseksualus, skleidžia apie juos melagingą informaciją, – tai jau homofobiška veikla.

M. Meilutytė: *Spektaklyje „Tiksinti bomba“ kalbate apie AIDS grėsmę, tačiau spektaklio programėlėje pateikiate ir kitokią nuomonę, esą ši liga tėra vienas iš*

mitų. Apskritai Jūsų kūrybos viena iš svarbesnių temų yra tikrovės ir iliuzijų priešprieša. Kaip Jūs pats kovoja te su mitais ir kaip patartumėte ieškoti tiesos?

G. Varnas: Manau, pirmiausia reikia viskuo domėtis ir bendrauti su žmonėmis. Jeigu man kas nors neaišku, aš daug skaitau, kad susidaryčiau kuo tikslesnį vaizdą, ir tik po to darau išvadas.

Po eitynių „Už lygybę“ pasireiškė nemažai gana mąslių žurnalistų, kurių straipsniai iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti analitiniai, tačiau iš tikrųjų tai buvo tik „mano nuomonė apie homoseksualus“. Kai kurie iš jų mane labai nustebino. Pavyzdžiui, viena dama savo straipsnyje rašė: kokia čia gali būti gėjų lygybė? Juk, pasak jos, tai aiškių aiškiausias iškrypimas!³ Na, psichiatrai jau labai seniai ištyrė, kad homoseksualumas nėra iškrypimas, ir išbraukė jį iš ligų sąrašo. Kam vėl grįžti į XX a. pradžią?

Gaila, bet gėjų bendruomenė neturi gerai rašančių žmonių, kurie galėtų išsklaidyti tokius mitus. Juk dabar mūsų spaudoje dominuoja Katalikų bažnyčios požiūris. Ypač neigiamą nuomonę apie homoseksualus savo straipsniuose dėsto ir eitynėms priešinasi ultrakrikščionys. Kitiems tai nėra labai įdomu. Jie į visa tai nesivelia, o tik ramiai stebi. Būti homoseksualiam ne nuodėmė, bet konkretus veiksmas jau yra nuodėmė, – tokią demagogiją skleidžia religingieji. Vis dėlto naujasis popiežius teikia vilčių. Jis pasakė: kas aš toks, kad smerkčiau gėjus?

M. Meilutytė: *Ankstesniuose Jūsų spektakliuose pagrindinis herojus dėl vienokių ar kitokių priežasčių dažnai nepritapdavo prie savo aplinkos, buvo tiesiog kitoks. Galėtume prisiminti Hedą Gabler, Raskolnikovą, Portiją Koglen... Kas apskritai yra kitoniškumas? Ar sutiktumėte su teiginiu, kad homoseksualai yra kitokie?*

G. Varnas: Ne kiekvienas gėjus yra kitoks. Kaip ir kitoks nebūtinai yra gėjus. Man kitoks – tai asmenybė. O juk ne kiekvienas homoseksualas yra asmenybė. Kitoks nepaklūsta miesčioniškomis normoms, nes tiesiog neišsitenka jokiuose rėmuose. Nors, blaiviai mąstant, miesčioniškos normos nėra blogis. Jos – vidutiniam žmogui sukurtas taisyklių rinkinys, kuris apibrėžia,

kokia laikysena yra padori, mandagi, tolerantiška ir pan. O Heda Gabler arba Raskolnikovas nepaklūsta šioms taisyklėms, nes jos sukurtos ne jiems.

U. Kačkauskaitė: *Kaip manote, kodėl Lietuvoje kitoniškumas neretai nuspalvinamas negatyviomis spalvomis?*

G. Varnas: Greičiausiai todėl, kad toliau nuo Vilniaus, gūdžioje provincijoje, viskas yra labai reglamentuota ir bet ką, kas svetima, žmonės vertina kaip blogi savaime. Nesvarbu, ar kalbėsime apie gėjus, pankus ar juodaodžius. Tačiau nereikėtų pamiršti vieno dalyko: jaunoji karta daug keliauja, o iki Sovietų Sąjungos žlugimo keliauti po pasaulį galėdavo labai nedaug žmonių. Kitiems leista pasižvalgyti nebent po Sovietų Sąjungą, kurios didžiuliuose plotuose gyveno per prievartą suvienodinti žmonės. Nesvarbu, kad jų tautybės skyrėsi, tačiau nesiskyrė nei manieros, nei apranga. Visi buvo prislėgti tos pačios sistemos, kuri neleido kišti nosies anapus geležinės uždangos. Todėl SSRS piliečiams atrodė, kad pasaulis – tai jų kiemas, jų kaimas ar miestelis. Ši vienspalvė bendruomenė buvo vienintelis papročių rodiklis ir staiga į šią uniformotą idilę įsibrauna kažkas nauja, svetima. Ilgus dešimtmečius Sovietijos žmonėms buvo kalama į galvas, kad visas blogis slypi „supuvusiuose“ Vakaruose. To pasekmės matome iki šiol.

O juk XX a. 6-ajame dešimtmetyje Vakarų Europoje prasidėjo masinis turizmas. Kai žmonės pradeda keliauti, natūralu, kad jų pasaulis prasiplečia. Tiems, kurie pamato įvairias šalis, prisiliečia prie jų kultūros, *kitoniškumas* tampa kur kas priimtinesnis. O į ką įdomiau žiūrėti: į vienodą tautiečių masę ar į būrį žmonių, kurių tautybė, religija, odos spalva, seksualinė orientacija skiriasi?

M. Meilutytė: *Kokie, Jūsų manymu, svarbiausi kriterijai, pagal kuriuos derėtų vertinti žmones?*

G. Varnas: Asmenybės bruožai. Nemanau, kad reikėtų vertinti žmones kaip „masę“. Juk, pavyzdžiui, tarp katalikų kunigų esama ir labai puikių žmonių, ir visiškų veidmainių. Man asmeniškai patraukliausi ir įdomiausi yra *kitokie*, t. y. tie, kurie ne visada

paklusnūs, kurie neišsitenka Prokrusto lovoje, o gal net patys savyje, kuriems negalioja visuotinai priimtotos normos.

Pavyzdžiui, Albert'o Camus Kaligula. Vertinant pagal visuomenės aprobuotas taisykles, jis – baisus žmogus. Kita vertus, jis turi kažką, kas tą baisumą nustelbia. Tai asmenybės švytėjimas. Kaligula yra visai *kitoks*, tarsi būtų ne šios žemės kūdikis, – tai apdovanojamas, išskirtinis žmogus. Deja, dažniausiai *kitokiems* žmonėms blogai baigiasi, plačiosios „masės“ tikrų asmenybių nesupranta, žiūri į jas kaip į bepročius. Kas buvo Einsteinas? Beprotiškai talentingas „beprotis“.

Tiesa, kultūringi žmonės vertina asmenybes. Pavyzdžiui, teatro publika. Viena vertus, ji irgi priklauso „masėms“, antra vertus, slapčia svajoja apie kitoniškumą, žiūrovai gal net patys norėtų būti *kitokie*. Todėl ir eina į teatrą.

U. Kačkauskaitė: *Jūsų teatre ryškus politiškumo atspalvis. Anksčiau į savo spektaklius subtiliai įpindavote homoseksualumo, transseksualumo ir apskritai lyties tapatumo temą (nors anais laikais niekas apie tai nekalbėjo). Dabar politiškumas dar aiškiau apčiuopiamas – kritikuojate visuomenės laikyseną, reflektuojate aktualias problemas („Teiresijo krūtys“, „Tiksinti bomba“, „Bakchantės“). Kaip Jūs pats apibūdintumėte dabartinį savo teatrą?*

G. Varnas: Pirmiausia reikėtų prisiminti 1989–1991 m., kai rodėme „Šėpos“ spektaklius. Šis teatras buvo labai politiškas ir tuo metu vienintelis toks Lietuvoje. Mes juokėmės iš visų. Tai buvo labai įžūlu.

Štai vienas pavyzdys: 1990 m. gruodžio mėnesį Michailas Gorbačiovas gavo Nobelio taikos premiją už tai, kad nutraukė Šaltąjį karą, o 1991 m. nepajudino nė piršto, kad sustabdytų kruvinus Sausio 13-osios įvykius Vilniuje. Vasario mėnesį „Šėpos“ teatras viešėjo Osle – du spektaklius parodėme Nacionaliniame teatre, o Universiteto salėje, kur pernai buvo įteikta minėtoji Nobelio taikos premija, turėjome prisistatyti su trumpu pasirodymu. Lietuvos Nepriklausomybės dienos proga susirinko visas diplomatinis korpusas. Po iškilmingų kalbų, ambasadorius pranešė, kad scenoje pasirodys „Šėpos“

teatras. Mes pasirodėme ir parodėme štai ką: Michailo Gorbačiovo lėlei Nobelio taikos premiją įteikė Saddamo Husseino lėlė (Husseinas tuo metu buvo pačiame jėgų žydėjime, vyko Irako invazija į Kuveitą). Vos tai pamatę, diplomatai atsistojo ir pasuko durų link. Gorbačiovo lėlė jiems pavymui bandė aiškinti, kad „nors ir taika, žudyti vis tiek galima“. Po mūsų pasirodymo Oslo laikraščiai rašė apie neįtikėtiną lietuvių įžūlumą.

Kai uždarėme „Šėpą“, kitas spektaklis, kurį stačiau – Federico García Lorcos „Jei praeitų penkeri metai“, – buvo visiškai nesusijęs su to meto aktualijomis. Mėgstu nuo vieno kraštutinumo persokti prie kito. Mano kūryba banguoja: kartais pabosta lindėti iliuziniame pasaulyje, norisi realybės skonio, kai atsibosta realybė – neriu į „meną menui“, paskui vėl grįžtu prie „meno liaudžiai“.

U. Kačkauskaitė: *Kai kurie teatro kritikai, rašydami apie „Tiksinčią bombą“, prisiminė daugiau nei prieš dešimtmetį Jūsų pastatytą „Tolimą šalį“ – šiame spektaklyje subtiliai, poetiškai kalbėjote apie homoseksualus. „Tiksinčios bombos“ istorija pasakojama gana atvira, deklaratyviai. Panašų poslinkį Jūsų teatre galima įžvelgti ir lyginant „Teiresijo krūtis“ su „Bakchantėmis“. Pirmasis spektaklis pažeria daugybę klausimų, bet nepateikia atsakymų, o antrasis atvirkščiai – pateikia tik atsakymus, klausimams, atrodo, nebelieka vietos... Kodėl taip radikaliai pasikeitė Jūsų santykis su žiūrovais?*

G. Varnas: Nesakyčiau, kad mano santykis su publika pasidarė kitoks. Suprantu, kad finalinė „Teiresijo krūtų“ scena su ministrų kabinetu galėjo ką nors papiktinti. Bet tuo metu buvau labai įniršęs ant Andriaus Kubiliaus vyriausybės – naktinė reforma padarė daug žalos, ypač kultūrai. Finalinėje scenoje parodžiau, ką aš apie juos galvoju. Dabar spektaklyje buvusių ministrų veidų neberodome, o dabartinė vyriausybė dar nėra tiek prisidirbusi, kad pabaigoje norėtusi išvysti jos veidus.

„Bakchantės“ laikau vienu geriausių savo spektaklių. Kai prasidėjo neigiamos kritikos lavina, pagalvojau: ar man kažkas negerai, ar kritikams? Bet mano galva juk nepasikeitė...

Euripido pjesė „Bakchantės“ labai pikta – Dionisas žiaurai atkeršija žmonijai (Pentėjas yra tik be kaltės kaltas atpir-

kimo ožys). Žinojau: jeigu jau renkuosi šį veikalą, privalau turėti ką pasakyti. Jei ne, tada geriau išvis jo atsisakyti ir imtis kokios nors mielos, šiltos ar melancholiškos dramos.

„Bakchantės“ – paskutinė Euripido pjesė, parašyta gyvenimo pabaigoje. Jau seniai ginčijamasi, ką jos autorius norėjęs pasakyti. Esama įvairių spėlionių, bet aš visiškai sutinku su Janu Kottu, kuris teigė, kad tai pabaigos, dekadanso drama. Versti šią dramą kitokia, negu ji yra, daryti iš jos kokią nors drungną istoriją nemačiau jokios prasmės.

Kadangi turiu labai rimtų sąskaitų su žmonija, sekiau Euripidu. Juk žmonės baigia viską sunaikinti. Žinau, kad „žaliųjų“ idėjos skamba ne itin originaliai, bet mažiau ir matau prasmę jas priminti teatre. Sutinku, kad spektaklis piktas, bet aš ir norėjau tokį sukurti. O kad likau nesuprastas, nieko nepadarysi, – būna ir taip.

M. Meilutytė: *Ar ketinate ateityje savo kūryba vėl grįžti prie homoseksualumo, tolerancijos problemų? Kokios temos Jus labiausiai domina?*

G. Varnas: Šiuo metu man labiausiai rūpi nauji mokslo metai, nes vadovauju dviem kursams – režisierių ir aktorių. O teatre, manau, neišvengiamai grįšiu ne tiek prie tolerancijos, kiek prie kitoniškumo temos. Pavyzdžiui, ketinu statyti Thomo Manno „Daktarą Faustą“. Pagrindinis šio romano veikėjas – genialus kompozitorius Adrianas Leverkijūnas yra vienas iš tų *kitokių*. Tai menininko ir kainos, kurią šis sumoka už savo meną, tema.

Dėkojame už pokalbį. ■

¹ V. Gedgaudas, Aš esu pyderas mama! Ir tuo didžiuojusi!, *Literatūra ir menas*, 2012, nr. 3402. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=491%3Avaldas-gedgaudas-as-esu-pyderas-mama-ir-tuo-didzijuojusi&catid=320%3Ateatras&Itemid=129>

² Lietuva tolerantiškiausių šalių sąrašė – 23, *alfa.lt*, 2008-11-12. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10236223/Lietuva.tolerantis-kiausiu.saliu.sarase..23=2008-11-12_13-37/>

³ Kalbama apie straipsnį: L. Pociūnienė, Naivumas ar gudravimas? Atsiliepiamas į Kęstučio Skrupskelio straipsnį „Santuoka ar partnerystė“, *Kultūros barai*, 2013, nr. 7/8, p. 26-31.

BEPRASMIŠKAI IŠNAUDOTOS ERDVĖS

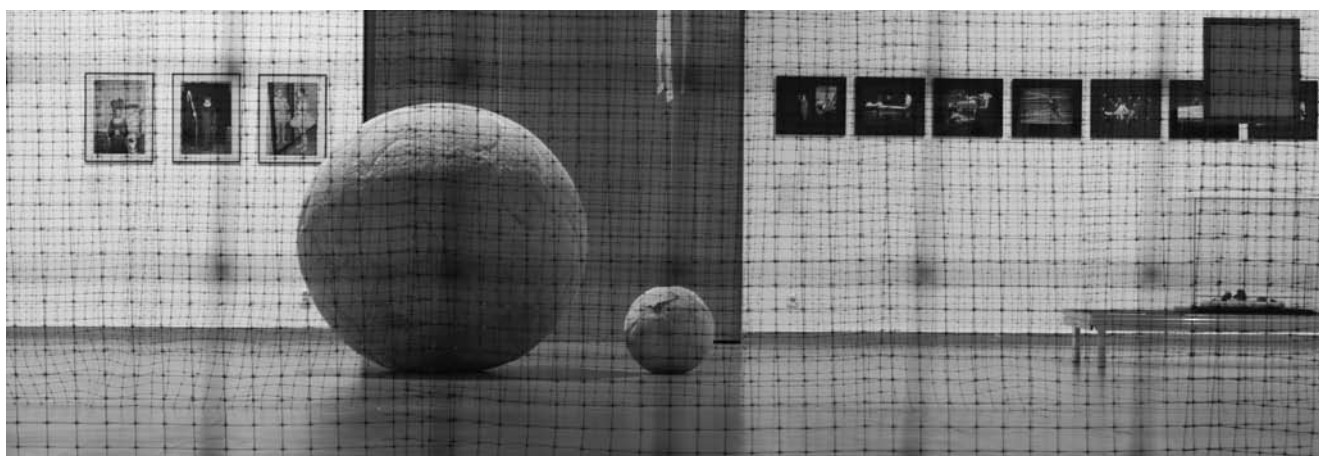
„Iliuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“

Šiuolaikinio meno centre šiuo metu veikianti paroda „Iliuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“ primena, bent jau žvelgiant jauno žmogaus akimis, nykią kelionę į praeitį: eksponuojamos istorinės ir šių dienų nespaltotos nuotraukos su spektaklių scenomis visiškai neperteikia scenografijos esmės. Net ir spalvotos fotografijos ne visada tinkamai atskleidžia scenovaizdžio visumą – dekoracijas skandina neryškus apšvietimas arba įamžinamas ne pats įspūdingiausias spektaklio momentas. Kur kas geriau nuotraukos reprezentuoja teatro kostiumus, tačiau labai trūksta bent keleto modelių, nors atsirado vietos teatro butaforijai – įvairiems ginklams, įrankiams ir pan.

Paroda primena nepatrauklią prasto muziejaus ekspoziciją, kai tuščią erdvę bandoma užpildyti tektais. Nejaugi organizatoriai iš tikrųjų tikėjosi, kad atsiras nors vienas lankytojas, kuris perskaitys visus tuos straipsnius arba peržiūrės spektaklių įrašus? Pagrįstai kyla klausimas, ar Šiuolaikinio meno centras neturėtų būti vieta, skirta pristatyti

inovatyvioms idėjoms, naujoms išraiškos formoms, o ne paprasčiausiam meno dokumentavimui? Organizatorių siekis atskleisti Lietuvos scenografijos raidą būtų buvęs pagirtinas, jeigu jie būtų pasistengę tai padaryti bent kiek įdomiau. Deja, patirties stoka, o ypač nenoras bendradarbiauti su scenografais, lėmė, kad pristatymas išėjo nuobodus, pamatėme tik banalų atspindį kreivame veidrodyje. Daug vilčių teikęs pavadinimas „Iliuzionistai“ tiko vos keliems parodos eksponatams. Bet ir turimas dekoracijas reikėjo eksponuoti nors kiek išradingiau, pavyzdžiui, baltus rutulius buvo galima parodyti mistiškame scenos apšvietime, o ne tiesiog numesti salėje. Paroda būtų tapusi gyvesnė, jei būtų parodyta daugiau scenos maketų ar įvairios stilistikos eskizų, deja, šie kažkodėl apskritai ignoruojami. Organizatoriai, užuot ieškoję įspūdingų eksponatų, pasitenkino atsitiktinėmis, visiškai nesvarbiomis, pavyzdžiui, teatro salės nuotraukomis...

Paroda įvyko, tačiau ar daug iš jos sužinojome apie scenografiją ir šiuolaikinį meną? ■

Parodos „Iliuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“ fragmentas

ĮKVĖPTI SUTEMŲ

Andriaus Giedrimo personalinė paroda „Lietuvos aidas“ galerijoje

Giedrimų šeima – nelyg renesanso ar baroko dailininkų dinastija, vienijama ne kokio nors protekcionizmo, kuriuo siekiama šiltų postų ar tuščiavidurių titulų, bet tauraus dalijimosi kūrybine erdve tiesiogine ir perkeltine šio žodžio prasme.

Iš pirmo žvilgsnio tai trys skirtingo braižo dailininkai, bet geriau įsižiūrėję, išvelgsime daug ką bendra – pasaulėžiūrą, kūrybinio darbo principus, kai kuriuos motyvus ar temas. Pavyzdžiui, Salvinijos Giedrimienės tekstilė ir sūnaus Lino tapyba turi panašių religinių motyvų, stipriai išreikštą sidabrinę atminties ir vaizduotės giją, o tėvo Andriaus ir sūnaus Lino paveikslus, ypač pastelinius, sieja giminiška pulsuojančios, virpančios tapybinės formos pajauta, spalvinis mąstymas.

Kad iš Andriaus Giedrimo drobių sklinda specifinė šviesa, matyt, lėmė pagrindinė jo specialybė – vitražas. Vis dėlto dailininkui jis atrodė pernelyg visuomeniškas, angažuotas, priklausomas nuo socialinio užsakymo. Tapyba šiuo atžvilgiu yra kur kas asmeniškesnė, subtilesnė.

Giedrimo paveikslus vitražas ne tiek „nutvieskė“ specifinėmis spalvomis (prisiminkime, pavyzdžiui, Jono Švažo spalvų „vitražinį“ žerėjimą), kiek suteikė papildomą „atmosferos“, „oro“, „sutemų“ erdvės matmenį. Nors Giedrimas atvirai prisipažįsta, kad yra giliai subjektyvios tapybinės jausenos atstovas, jo kūrybą tvirtai „suriša“ tam tikra, sakyčiau, gana griežta sistema (kokią turėjo, pavyzdžiui, Pierre’as Bonnard’as arba Paulis Klee). Tai irgi galėtų būti vitražo palikimas – tvirta konstrukcija, bet šiuo atveju kalbame apie spalvinę, kompozicinę (žinoma, ir pasaulėžiūrinę) paveikslų „konstrukciją“, vidinę jų logiką. Jei „nurengtume“ Giedrimo tapybą, jei „nudirtume jai odą“, išvystume ne kokį nors minkštumą,

o tvirtus, gerai išsivysčiusius griaučius. Tradicinės *arsinės* lietuvių tapybos kontekste Giedrimą galima būtų pavadinti netgi analitinės tapybos atstovu arba „struktūralistu“ beveik tiesiogine šio žodžio prasme.

Žinoma, „kietai“ suręstą „konstrukciją“ tirpdo vienos kurios nors gamos (žalios, pilkšvos, mėlynos, violetinės) spalvų pustoniai ir „minkštos“ tapybos – beveik lesiruotųjų – „ūkai“. Ko gero, įdomiausia Giedrimo tapybos kūrinų savybė – sakyčiau, tikras „detektyvas“ – yra gana griežtos struktūros santykis su spalviniu, netgi jausminiu virpėjimu. Tapytojas išstobulino savo sistemą – ankstyvuju kūrybos laikotarpiu pradėjęs nuo gamtos etiudų, vėliau pasinėrė į „vidinio motyvo“ (pavyzdžiui, Lietuvos kolorito, kuriame begalybė žalios spalvos variacijų ar „lietaus“, vėlyvo rudens, sutemų spalvinių kodų) paieškas: įspūdžio, vaizdo ar pan. paskatintas jis virsta vaizdiniu mintyse, išsigrynina iki „adekvačiausio“ varianto, lieka tik spalvinės ir kompozicinės konstrukcijos idėja grynioju savo pavidalu. Tai jau, galima sakyti, atidirbtas profesinis „žvilgsnis“, kai nebereikia tiesiogiai fiksuoti motyvo, detalių, nuotaikos. Šiuos grynuosius motyvų pavidalus Giedrimas dažniausiai perkelia ant popieriaus, bet ne liedamas akvarelę, o kruopščiai „verpdamas“ plonais teptuko potėpiais. To reikia, kad išgautų švarius pustonus ir „atmosferos“ virpėjimą. Iš akvarelių randasi tapybos kūriniai, sugulantys į ciklus – tam tikro motyvo, spalvinės „potemės“ variacijas.

Giedrimo išstobulinta savita analitinė jausminės tapybos sistema yra vertybė, nes dailininkui nebereikia kurti „taip, kaip yra“, susisaistyti su paviršutiniška tikrove tiek tradicinės tapybos, tiek ir šiuolaikinio „socialinio meno“ kontekste. ■

Andrius GIEDRIMAS. Piliakalnis. 2009. Drobė, aliejus; 100x80

Andrius GIEDRIMAS
Miško ežeras. 2003
Drobė, aliejus; 70x100

Andrius GIEDRIMAS
Rudens upė. 2013
Drobė, aliejus; 60x80

RAIMUNDO MALAŠAUSKO IŠŠŪKIS LONDONO MENO SCENAI

Šiuo metu Paryžiuje gyvenantis ir dirbantis Raimundas Malašauskas gerai žinomas šiuolaikinio meno pasaulyje, kuravęs parodas tokiose garsiose meno scenose, kaip Venecijos bienalė ar Kaselio *Documenta*. Naujausias jo projektas – liepos pabaigoje atidaryta paroda Londone, *Lisson* galerijoje.

Prestižinėje Londono vietoje 1967 m. įkurta *Lisson* galerija šiuo metu yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinio

meno centrų, atstovauja tokioms pasaulinėmis garsenybėms kaip Ai Weiwei, Jonathanas Monkas, Julianas Opie, Anishas Kapooras... Galerijos specializacija – minimalistinis ir konceptualusis menas, būtent jam pritaikytos dviejų *Bell Street* gatvėje įsikūrusių pastatų erdvės.

Į Malašausko kuruojamos parodos *Fusiform Gyrus* atidarymą susirinko gausus būrys menininkų, meno kritikų, kolekcininkų, žurnalistų ir šiaip smalsuolių.

Belgų menininkės Miet WARLOP performansai

Išranki Londono publika neslėpė savo lūkesčių – Malašauskas, savitai dirbantis kuratorius, parodą traktuoja ne kaip atskirų objektų ekspoziciją, bet kaip meno kūrinį, sukuriantį naują visumą, todėl jis traukia dėmesį ir išskelia diskusijų kibirkštis.

Parodoje dalyvauja 14 menininkų iš viso pasaulio, 4 iš jų – lietuviai, tie patys, kurių darbai eksponuojami ir 55-ojoje (2013 m.) Venecijos bienalėje, Lietuvos paviljone. Tai Gintaras Didžiapetris, Darius Mikšys, Elena Narbutaitė ir Liudvikas Buklys.

Parodos pavadinimas *Fusiform Gyrus* skamba gana neįprastai – taip vadinama smegenų sritis, ku-

rios funkcija yra įsiminti ir atpažinti žmonių kūnus, veidus, skirti emocines išraiškas, spalvas, žodžius.

Atidarymo vakarą po parodos erdves sklاندė intriguojančio nuotykių laukimas. Ar matei, ar pastebėjai, ar buvai užsukęs į tą ar kitą salę? – vieni kitų klausinėjo žiūrovai. Pasitaiko, kad per parodos atidarymą lankytojai, dažniausiai seni pažįstami ar kolegos, bendrauja tarpusavyje, kūrinių apžiūrą atidėdami vėlesniam laikui. Tačiau Malašausko sukurta ekspozicija reikalavo dėmesio, ji nebuvo tik fonas, kurio galima nepastebėti, greičiau aktyvus veikėjas – tą įspūdį sustiprino vienas po kito vykstantys performansai, ar įkylus dirgiklis – kai kurie meno objek-

Bendras ekspozicijos salės vaizdas su Gintaro DIDŽIAPETRIO nuotrauka ant galinės sienos

tai skleidė garsus, stiprius kvapus. Ypač traukė akį teatra-
liški belgės Miet Warlop performansai – siurrealistinis
vaikščiojantis dailiai padengtas kavos staliukas ar dvi
juodos figūros, kurios, kol stovėjo sustingusios, atrodė
gana keistoki dariniai – žmogaus dydžio kelnės su diržu
ties juosmeniu, tačiau pajudėjusios ir įsimačiusios tarp
žiūrovų, iš bendro smalsuolių būrio nelabai išsiskirdavo,
skatindamos iš naujo permąstyti ribas tarp meno objekto
ir meno suvokėjo.

Dauguma darbų eksponuojami taip, kad galėtų megz-
ti įvairius ryšius. Vieni sąveikauja tarpusavyje – pavyz-
džiui, Gintaro Didžiapetrio fotografijoje atsispindi gelto-
nas šviestuvas, o Elenos Narbutaitės lazerinė „skulptūra“
kertasi su toje pačioje salėje eksponuojama Koenraado
Dedobbeleerio instaliacija. Kiti į meno žaismę įtraukia
žiūrovus, pavyzdžiui, kiekvienas, pažvelgęs į senoviš-
ką veidrodį, regi savo atspindį ir neišvengiamai tampa
meno kūrinio dalimi. Arba skulptūra-konteineris, pri-
piltas pistacijų ir žemės riešutų, be kurių neapsieinama
per joki susiejimą ar vakarėlį. Stiprus jų kvapas gundė
pasivašinti, bet argi galima tai daryti, juk čia meno kū-
rinio dalis? Tokius keistus potyrius provokuojanti *Fusi-
form Gyrus* tarsi meta iššūkį įprastam tiek kasdienybės,
tiek meno kūrinių suvokimui.

Keletą provokuojančių klausimų uždaviau ir pačiam
parodos kuratoriui.

*Meno kritikai kalba apie tave kaip apie naujos kar-
tos kuratorių, kuris parodą paverčia meno kūriniu.
Išeity, kad menininkai su savo darbais tau yra kūry-
binė „medžiaga“. Kaip pavyksta įtikinti, kad jie tąja
„medžiaga“ taptų?*

Raimundas Malašauskas: Paroda – kūrinys, bet ne
tik meno. Juk ir meno kūrinys – ne tik menas. Man
atrodo, visi esame vieni kitiems „medžiaga“: kaip
draugai, giminės ir pažįstami, inspiratoriai ar tiesiog
pašnekovai. O paroda – irgi medžiaga kažkam kitam
atsirasti: galimybėms, kūriniams, pokalbiams. Mes
„surfiname“ (nežinau, ar yra lietuviškas šio žodžio
atitikmuo) ir parodą, ir vieni kitus. Man labai įdomu
nežinoti, ką tiksliai paroda nuveiks, kai ji taps vieša, –
tai irgi veikimo medžiaga.

Koenraado DEDOBBELEERIO skulptūra-konteineris

*Parodoje Fusiform Gyrus dalyvauja menininkai iš
keleto šalių, ir ne vien iš Europos. Kodėl pakvieteiti būtent
šiuos autorius su būtent šiais kūriniiais?*

Kartais paroda – tai galimybė ir būdas susipažinti
su žmonėmis, kuriuos žinai tik iš pokalbių, bet no-
rėtum pamatyti, kuo jų mintys, nuskambėjusios per
pokalbį, virstų kitoje terpėje. Taip atsirado Ola Vasil-
jeva, Aditya Mandayam, Sasha Suhareva. Kitais kar-
tais – tai proga susitikti su senais pažįstamais, kurių
nematei keletą metų, bet prisiminei kokį nors jų kū-
rinį iš dar tolimesnės praeities (Eduardo Costa) arba
pamanei, kad jiems pats metas pasirodyti parodoje,

o ne teatro scenoje (Miet Warlop). Kai rengiau *Fusiform Gyrus*, man pačiam buvo įdomu galvoti, kad kiekvienas menininkas ir kūrinys turi individualią ir unikalią priežastį būti parodoje. O tuo pat metu įsivaizduoti, kad keturiolikos menininkų paroda ne atrodys kaip nė vieno iš jų personalinė paroda.

Eksponuojami įvairaus žanro kūriniai – objektai, piešiniai, fotografijos, nevengiama naujų technologijų. Turbūt nebuvo lengva visa tai suderinti?

FG turi daug skulptūros parodoms būdingų bruožų: nevienodi tūriai, erdviniai sprendimai, apimties iliuzija. Tačiau tai nėra skulptūros paroda, nors, tarkime, jos pavadinimas asociatyviai kreipdavo į skulptūrinius pavidalus, vienas iš tokių – kebabų kepimo kūgis. *Trafficking of properties* – toks buvo darbo metodas: vienų galimybių savybės tapdavo kitų savybių dalimi, vienos dalys – kitos visumos elementais ir t. t. Tai vyksta skirtinguose elementų organizavimo ir jų sambūvio lygiuose. Pavyzdžiui, Elizabeth Hoak Doering ant organinio stiklo išbraižė du žodžius (*Baroque* ir *Epileptic*), o šis stiklo lakštas atsidūrė ant Liudviko Buklio skulptūros kaip laikina jos dalis. Tam tikros laikinos taisyklės atsiranda kuriant parodą: kažkuriuo momentu tapo svarbu išjungti visas galerijos lempas ir naudoti tik natūralaus dienos apšvietimo kombinaciją su šviesa, skleidžiama pačių kūrinių – tarkime, Phanos Kyriacou žibinto, Elenos Narbutaitės lazerio ir suprogramuotos šviestuvų sekos. Jie atsispindi ant sienų, specialiai nudažytų blizgiais dažais, – tai Elenos Narbutaitės ir Gintaro Didžiapetrio idėja. Tokiu būdu atsiranda labai ypatinga šviesa, kurioje išsilydo įvairūs paros tarpsniai.

Ar pati galerijos erdvė darė įtaką parodos koncepcijai, autorių atrankai?

Lisson erdvė – keista, nepaisant to, kad ji buvo specialiai modifikuota šiuolaikinio meno pristatymui. Galerijos architektūra nulėmė tam tikras idėjas, ką menininkai galėtų čia nuveikti, bet ne pačią menininkų kompaniją. Pavyzdžiui, toje *Lisson* dalyje, kur yra dvi beveik identiškos salės, pasiūliau dvi beveik identiškas solo parodas daryti vienam menininkui – Koenraadui Dedobbele-

erui. Man atrodė, kad grupinės parodos kontekste dvi vieno menininko solo parodos – įdomus nuotykis.

Prestižinė Londono galerija tarptautinėje parodoje pristato net 4 lietuvių menininkus. Ar tu kaip lietuvis jauti silpną lietuvių menui, ar tai tiesiog autoriai, kurie tinka tau kaip parodinė „medžiaga“?

Jie – labai įdomūs menininkai, o tai, kad mes galim kartais drauge pajuokauti lietuviškai, to įdomumo iš jų neatima. Grįžtu prie tavo klausimo apie medžiagiškumą – menininkų idėjos formuoja parodą. Tarkime, Liudvikas Buklys pasiūlė, kad visi parodos kūriniai galėtų vadintis *Fusiform Gyrus* anagramomis (pavyzdžiui, *smurffs-guy roi* arba *If Firs Gum Rosy*). Taip ir atsitiko, kiekvienas kūrinys tapo visos parodos anagrama. O visa paroda – kiekvieno kūrinio anagrama. Tokiu būdu dalių ir visumos santykis tapo labiau fraktalinis nei kompozicinis.

Ar tai reiškia, kad viskas, ką daro menininkas, yra menas?

Be abejo, yra menininkų, kurie visada daro meną. Bet menas gali būti ir puiki terpė apie jį negalvoti. Pavyzdžiui, FG atveju buvo labai įdomu sukurti tekstą parodos kvietimui, kuriame nebūtų kalbama apie meną arba vartojamas meno žargonas. Poetė iš Berlyno Uljana Wolf, remdamasi individualiais pokalbių interesais ir fragmentais, parašė penkis trumpus tekstus, kurie veikia kaip grynoji poezija arba kaip dar vienas parodos kūrinys.

Esi kviečiamas rengti parodas prestižinėse meno galerijose. Ar ištis menas pasaulis tapo toks kosmopolitinis, kad nebekyla jokios tarpkultūrinės trinties?

Tarptautinio šiuolaikinio meno pasaulis – ypač įdomus visuomeninis burbulas. Jis labai panašus bet kurioje vietoje. Bet dar įdomiau, kad jis gali padėti pamatyti tai, kas jam nepriklauso. Nors, kita vertus, jis taip pat veikia kaip epistemologinė juodoji skylė – absorbuoja bet kokias galimas tikroves, kultūrines ar politines. Tačiau jeigu jis tuo pat metu pasaulį padidina – gerai.

Na, ką gi, linkiu sėkmingai didinti pasaulį. ■

KVĖPUOJANTI JUSTĖS JANULYTĖS MUZIKA

Justė Janulytė

D. Matvejevo nuotr.

Abstrakcija, be abejo, yra veikiau muzikos pabaiga nei pradžia.¹

François-Bernard Mâche

Iš pabaigos į pradžią

Savo abstraktumu Justės Janulytės muzika yra pabaigos muzika, bet kartu ji nurodo ir į kažką pirmykščio, tolimo, stichiško. Į tai, ką jau užmiršome. Ji turi kažką iš pačios pradžios, kai forma dar nebuvo išskaidžiusi ir sukausčiusi elementarių medžiagos būvių. Kai erdvė buvo svarbesnė už laiką. Čia koncentruojamasi į vieną tembrą, į vieną patyrimo aspektą, į vieną išgyvenimą: trukmės, pulsacijos, vertikalės, bangos, cikliškumo. Šios muzikos specifi­ka – beveik deklaratyvus diatoniškumas ir save kompensuojančių judėjimų statika. Galbūt pernelyg diatoninė, bet tuo ji išsiskiria iš savo amžiaus konteksto ir suskamba kaip alternatyva. Šią muziką reikia išgyventi, ji nėra atpažinimo objektas. Tai muzika be naratyvo, be figūratyvumo ir be įvykių. Ji yra mitinės atminties blyksnis.

Įtakos

*Leiskime pagaliau pasireikšti mūsų skoniui
ir nusukime galvą imperatyvams.²*

Serge Nigg

Teoriškai galėtume atrasti daugybę įtakų, bet akustiškai tai šiek tiek kitokia muzika. Joje galima aptikti ostinatinį pradą, tačiau tai ne ritminis, o pulsuojantis, *membraninis* ostinatiškumas. Ji pagrįsta erdviniais parametrais, bet jos erdvėje nėra tokių įtampų, kokias sukuria spektrinė muzika. Jos tembrinė masė neturi tankio, būdingo matematiškai apskaičiuojamų garso masių (stochastinei) muzikai. Jos konsonansinis diatoniškumas neturi ritminės ląstelės, būdingos minimalistinei repetityvinei stilstikai. Ji yra kontinuali, nenutrūks-

Justė JANULYTĖ. „Kvėpuojanti muzika“ styginių kvartetui, elektronikai ir kinetinėms skulptūroms (2007). Vilnius, Geležinkelio stotis. 2008 m. rugsėjo 20 d.

tamos tėkmės, bet neturi mikropolifoninei muzikai būdingos teleologinės sluoksnių įtampos. Jos garsas nevaržomas struktūrinių rėmų, bet ji neturi „gryno“ garso estetikai būdingos atskiros garso jėgos, jo gaivališko prado išraiškos. Tačiau kompozitoriui svarbus fizinis garso poveikis, psichoakustinė sugestija.

„Tai maksimaliai sulėtintos kaitos monochromatinė muzika, atliekama utopiniu soliniu instrumentu su iš-

plėstomis potencinėmis galimybėmis“ (Justė Janulytė).

Iš čia *monistinė* šios muzikos idėja, išvengianti XX a. muzikai būdingo dualumo opozicijos: tarp triukšmo ir garso, tarp aleatorikos ir determinuotumo, tarp puantilizmo ir linearumo, tarp struktūrinio kompleksiško ir „naujojo paprastumo“...

Šios muzikos jungiamasis elementas yra išsiplėtimo ir susitraukimo judesys – *kvėpavimas*, kuris garsinės medžiagos mikro ir makro lygiuose realizuojamas, pasitelkiant įvairiais tempais ir įvairiomis amplitudėmis pulsuojančias vibracijas. Tai ir įvaizdis, ir pojūtis. Veikia afektas nei įvaizdis, veikia erdvė nei laikas. *Perpetuum immobile*.

Iki - forma

*Judėjimas yra ankstesnis nei daiktas.*³

Oskaras Milašius

Progresyvinis gimimas kažko, kas taip ir negimsta. Ateina iš niekur, išeina į niekur. Nebelieka referencinio kriterijaus. Percepcijos požiūriu klausia neturi prie ko prisiliesti, ji panardinama į garsinę erdvę, kurioje kažkas tarytum ir vyksta, bet klausia ieško efektų, kurių nėra. Kas kalba šioje muzikoje? Niekas. Ji yra apersonalinė ir nusubjektyvinta. Nes ir pats kompozitorius šios muzikos atžvilgiu yra daugiau klausytojas nei kūrėjas. Arba tarpininkas. Jis tik padeda išgirsti.

Ši muzika analizuoja garsinę sferą, todėl ji tampa lyg savotiška meditacija, bet ir išvengia meditacinei muzikai būdingo funkcinio paviršutiniškumo, nepaisant bendro tikslo – panardinti klausytoją į akustinę gelmę, apsupti jį sonosferine erdve. Čia vyrauja harmonija. Moteriška muzika?

Justės Janulytės kūrinuose vyksta labai daug vos pastebimų dalykų. Virpėjimas, pulsavimas, vibravimas išreiškia vitalinį pradą, būdingą prasikalančiai gyvybei, dar

tik įgausiančiai formą. Tai yra ir inherentinė gyvo garso savybė. Tai būvis, iš kurio ateinama, iš kurio užgimstama. Jame esame tarsi percepčiai klajūnai, klaidžiojantys skirtingų tempų, aukščių ir tankių architektūriniais labirintais, nerandantys, ties kuo apsistoti. Kūrinys baigiasi, taip ir neišsprogus formai. Jame nėra įprastumo, kuris suteiktų atpažinimo pasitenkinimą. Bet nėra ir audityvinio diskomforto. Veikiau priešingai.

Pačiai kompozitori garsas yra paieška. Siekiama atrasti pirminį garso būvį, iš kurio atėjo ritmas, melodija, forma: iš pradinio bangavimo, sąpavimo, svyravimo, iš natūralių garso obertonų, iš grynų intervalų, iš repetityvinio nenu-trūkstamo kartojimo. Pulsacijų kompleksai suritmina archetipinę plastinę formą – įkvėpimas / iškvėpimas. Todėl ši muzika perkelia į privatumo zoną, į asmeninį patyrimą, susijusį su fundamentaliausiais pojūčiais. Forma nėra iš-mažstoma, ji – tik idėja. Ši idėja – tai išnykimas. Forma pasitraukia, palikdama energijos cirkuliavimą, kuris yra tarytum atsitiktinai išimta ir paversta girdima tam ti-kros visumos atkarpa, ištrauka iš pirmųkščio energijos egzistavimo. Garso šokis. Kai gyvas garsas dar nebuvo įrėmintas negyvos struktūros.

Suvokimo savybė čia yra laiko virtualumas. Suvoki-mas neturi apčiuopiamų formos ir laiko atramų. Vie-nintelis santykis su laiku yra pulsacija. Spektrinės ir dekonstruotos muzikos kontekste pulsas tampa atskai-tos vienetu, garso bangos ilgis – šio vieneto matematine išraiška. Pulsacija virsta sintakse, kuri padeda išsaugoti komunikaciją. Kadangi nėra kryptingai konstruojamo diskurso, atsiranda laisvės pojūčio estetika. *Hic et nunc.*

Erdvė

Kaip žmogui, kaip kiekvienai gyvai būtybei reikia gyvybinės erdvės, kad galėtų kvėpuoti ir reikštis, taip ir garsui reikalinga proporcinga gyvybinė erdvė, kad jis galėtų skambėti, vibruoti ir išskleistų savo kūrybinę galią.⁴

Giacinto Scelsi

Edgard'as Varèse'as muziką laikė svarbiausiu menu, nes garsas turi savybę judėti erdvėje. XX a. muzikoje

erdvė evoliucionavo nuo grynios metaforos iki matema-tinio, kompiuterinio apskaičiavimo. Dabartinėje muzi-koje erdvė įsitvirtino ne tik kaip estetinė kategorija, bet ir kaip „naujos garsinės plastikos elementas“⁵ (Hugues-Dufourt). Čia svarbiausią vietą užima tembras. „Tem-bro menas atvėrė naują muzikinio racionalumo erą. [...] Nuo šiol muzika rūpinasi ne galimomis nustatytų formų transpozicijomis, bet pačiu judėjimu, jo pulsavi-mu ir subtiliu tembro sluoksnių derinimu.“⁶

Erdvės parametru paremtoje muzikoje sudėtingiau-sia rasti pusiausvyrą tarp prigimtinės garso laisvės ir matematiškai apskaičiuojamų struktūrų dirbtinumo. Abu kraštutiniai skleidžia nuobodulį.

Membraninis susitraukimo ir išsiplėtimo judesys atitinka natūralų kvėpavimą. Kadangi šis efektas yra perkeltas į makro- ir mikroformos lygmenis, mes suvokiame jį taip, tarytum būtume garso viduje, ap-gaubti garsu, nes tai atitinka mūsų pačių fiziologines schemas.

Kuo masė tankesnė, tuo didesnis perceptyvnis inten-syvumas, pasireiškiantis kaip jėgos simbolis, kaip stichiš-kos jėgos išraiška. Bet Justės Janulytės muzikoje garsinė masė yra skaidri (diatonika) ir permatoma (monochro-matika). Tai išdaugintas paprastumas. Kaip begalybė. Laisvo judėjimo įvaizdis.

Sutankintas garso virpėjimas / mirgėjimas mikroly-gmenyje sukuria gyvybės pripildytas tekstūras, kuriose nuolat vyksta kažkokios vos apčiuopiamos transforma-cijos, o makrolygmenyje – jas apgobiančią statiką, kuri panaikina prigimtinių garso lineariškumą. Skirtingų pulsacijų ilgio ir amplitudės *erdvofonija*. Kaip biologinė autoreguliacijos sistema. *Naktų ilgėjimas.*

Mikrotonalumas čia asketiškas, tik kaip *glissando* pasekmė. Kaip tembro/spalvos išsiliejimas. Skaidrumo ir tankio kaitą čia lemia ne įtampas, o tembrinių bangų trajektorijos. Spalvos sodrumas. *Akvarelė.*

Erdvė kaip monadinis visumos vienybės simbolis. *Musica instrumentalis* (styginiai su pučiamaisiais) ir *musica humana* (balsai) praranda savo konsistenciją *musica mundana* sferoje. Išeinama iš monochroma-tikos, bet ieškoma analogiško vienijančio principo. Tembrų skirtumai čia yra tik pagalbinės priemonės

Justė JANULYTĖ. „Smėlio laikrodžiai“ keturioms violončelėms, elektronikai ir videoscenografijai (2010). Vilnius, Menų spaustuvė, Gaidos festivalis, 2010 m. spalio 28 d. *Luco Scarzello's nuotrauka*

tekstūros pokyčiams. Lėtumas padeda panaikinti laiko tėkmės pojūtį. MITAS: „Kadangi dievų kalba kūrėja buvo šviesos giesmė, visos šio pasaulio būtybės ir visi daiktai, gimę iš šios muzikos, buvo ne konkretūs, apčiuopiami daiktai ir būtybės, bet šviesos himnai, atspindintys jų kūrėjo idėjas. Jie formavo akustinius įvaizdžius, kurie buvo jų prigimties esmė ir kurie tik antroje kūrimo stadijoje apsigaus materija.“⁷ Tankio atsiradimas įkūnija „šviesos himno“ virsmą „materija“. **Debesų stebėjimas.**

Linijos, keisdamos kryptis, išsišakoja ir tampa erdve. Suartėdamos tampa įtaiga. Kartojamos mantros sugestija. **Psalmės.**

Nenutrūkstamoje ir homogeniškoje tėkmėje aktyvūs šio statiško kontinuumo elementai sukuria paslėpto veiksmo įspūdį. Tai aštriau suskambantis atskiras garsas, išryškėjusi tembrinė linija, specifinis garso išgavimo būdas... Jie pertraukia kontinualumo uniformiškumą ir įneša diskursyvinių akcentų užuomazgas. Tai *poiesis* apsireiškimo momentai, kaip sintaksiniai gidai

adiskursyvinėje erdvėje. Garsinėje stichijoje pasiklydusi percepcija pagaliau atpažįsta garso kūniškumą, išprovokuojanti minimalias perceptyvines įtampas. Kalbos simboliakras? Galbūt. **Tekstilė.**

Modelis

*Sedukcija – tai emocinės
ištakos pažadinimas
melodijoje, kurią aš
paprasiausiai turiu
pats dainuoti.⁸
Peter Sloterdijk*

XX a. muzika ilgai žavėjo si sistemomis, po to liovėsi ir pasuko priešinga kryptimi. Tarp matematinės struktūros ir gryno garso estetikos čia

randame vidurį – natūralų modelį. „Moksliniu požiūriu modelis yra abstraktus santykių tarp fenomenų maketas, kuris leidžia juos suprasti arba numatyti. [...] Muzikiniu požiūriu modelis taip pat atlieka žinojimo arba atpažinimo funkciją, priešindamasis grynai konvencinėms architektūroms [...]“.⁹

Kompozitorės intuicija susiejo muzikos prigimtį su natūraliu modeliu: estetiškas konceptas. Modelis čia padeda sugrįžti prie jutiminio kontakto su garsu ir išvengti dirbtinio, sterilaus struktūrų dauginimo. Tai ne gamtoje randami garsinės realybės inspiruoti modeliai, kuriuos imitavo XX a. muzika. Čia jis fiziologinis, jutiminis, padedantis atrasti „organišką ryšį su universumu arba bent jau su biotopu“.¹⁰ Muzika įgauna simbolistinę potenciją.

Šioje muzikoje svarbi ne mechaninė, o dinaminė modelio pusė. Svarbu ne stebėti, o dalyvauti. Ne klausia, o kūnu.

Šios muzikos reikia klausytis būnant joje, jaučiant jos alsavimą, apsuptam šito alsavimo. *Kvėpuojanti mu-*

zika. Lyg jaustum, kaip aplink tvinksi sonosferinis vienisumas, analogiškas garsinei erdvei, mus supančiai išorėje. Monistinė idėja. Tai kūniška muzika ne trikdžio (elektroakustinės praktikos ypatumas), o harmonijos požiūriu. Ji programinė, bet ne vizuali, ji ne matoma, o juntama: *Akvarelės* idėja – išsiliejimas, *Naktų ilgėjimo* – išstetumas... Čia modeliai neturi kontūrų. Ir neturi baigtinės formos. Lyg būtų tiesiog pagaunama tam tikro fenomeno akimirka ir įjausminama garsais. Psichinių ir akustinių schemų atitikimai.

Abstraktumo laipsnis nurodo į archetipus, universalijas. Archetipiniuose modeliuose vizualumas yra tik pojūčio pasekmė. Tai mūsų vaizduotės archetipai, susiję su vaikystės patirtimis, lingavimais, supavimais. Muzika čia paremta metaforomis, įvaizdžiais, atsveriančiais grynai technologinį mąstymą. Permąstoma pati muzikos medžiaga. Ji archetipinė dar ir tuo atžvilgiu, kad yra išgryninta, nugludinta. Joje nesama nieko netikra, nieko nereikalinga. Grynai intervalai. Tokį patį grynumą ir statiką galime atrasti lietuviškose *sutartinėse*. Metamorfozė (dažniausiai) apsiriboja struktūrų cikliškumu. ***Natura renovatur.***

Kitokia sintaksė: ***Smėlio laikrodžiai***

*Menininkas, visada būdamas savo laikmečio žmogus, yra jo veikiamas, ir pats savo ruožtu daro jam įtaką. Būtent menininkas kristalizuoja savo laiką...*¹¹
Edgard Varèse

Kompozitorė, kurdama garso, vaizdo, laiko ir erdvės mizanscenas (teatrą?), sakosi čia tyrinėjanti akustines, vaizdines ir simbolines smėlio laikrodžio prasmes: „Byrantis ir besikaupiantis metaforinis smėlis, tarsi praeinančio laiko nuosėdos, vis labiau apsemia ir galiausiai visai panardina jose įkalintus kūrinio herojus, kol smėlio laikrodžių indams užsipildžius nenumaldomas chronometrų veikimas sustoja, viskas sustingsta ir ima veikti priešinga – (apsi)valymo bei (nu)skaidrėjimo – linkme“ (Justė Janulytė).

Media instaliacija – vizualinis aspektas – suteikia kompleksškumo, kurio nebuvo ankstesniuose kūrinuose. Ir perceptyvinius trikdžius. Sutrikdoma jutiminė koherencija. Garsinė erdvė apsupa, priartėja ir nutolsta, o vizualinė brėžia horizontalų, nors ir ciklinį, kryptingumą. Tarytum percepciškai būtume atsidūrę dviejų susikertančių ašių energijos ir, neišvengiamai, įtampų lauke. Abiejų lygmenų sinchronizacija trumpalaikė, bet psichoakustiniu požiūriu įtaigi. Sensorinė disharmonija – harmonija – disharmonija. Nuostaba.

Tarytum sėdėtume garso pripildytoje sferoje ir stebėtume, kaip prieš akis lekia pagreitintas laikas, keičiantis medžiagos konsistenciją.

Iš esmės taip ir yra.

Gyvename garsų pripildytoje visatoje, bet aplink mus pernelyg daug triukšmo, kad išgirstume jos skambėjimą, pajustumė pulsuojančią pirmąją energiją. Stebime materijos kaitą, bet jos nefiksuoju, nes mus supa per daug daiktų, kad išvelgtume natūralius būvius.

O tiulio cilindruose grojančios violončelės?

Jos yra analogiškos iliuzijos padarinys, videoprojekcijos užgožta realybė. Jų konsistenciją irgi pasiglemžia cikliška pulsuojanti amžinybė. ■

¹ François-Bernard Mâche, *Musique, mythe, nature ou les dauphins d'Arion*, Méridiens Klincksieck, Paris, 1991, p. 52.

² Serge Nigg, «Quelques feuillets de journal», in *20ème siècle. Images de la musique française*, Sacem & Papiers, Paris, 1986, p. 152.

³ O.V. de L. Milosz, *Ars magna*, éd. André Sivaire, Paris, 1961, p. 64.

⁴ Giacinto Scelsi, *Les anges sont ailleurs ...*, Actes Sud, Arles, 2006, p. 150.

⁵ Hugues Dufourt, *Musique, pouvoir, écriture*, Christian Bourgois, Paris, 1991, p. 279.

⁶ *Idem*, p. 244, 286.

⁷ Marius Schneider, «Musique, mythologie, rites», in *Histoire de la musique I*, Gallimard, La Pléiade, Paris, 1960, p. 146–147.

⁸ Peter Sloterdijk, *Bulles. Sphères I*, Hachette/Pluriel, Paris, 2003, p. 533.

⁹ Fr.-B. Mâche, *op. cit.*, p. 179.

¹⁰ *Idem*, p. 177.

¹¹ Georges Charbonnier, *Entretiens avec Edgar Varèse*, Pierre Belfond, Paris, 1970, p. 90.

PASIDAVĘS SCENOS NARKOTIKUI

Su Giedriumi KUPREVIČIUM kalbasi Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

Giedrius Kuprevičius (g. 1944) – viena iš renesansiškiausių asmenybių tarp Lietuvos muzikų. Kaip kompozitoriaus, jo užmojai siekia nuo operos iki elektronikos, kaip atlikėjo – nuo fortepijono iki kariliono, kaip švietėjo – nuo komentatoriaus, paskaitininko, polemisto iki universiteto profesoriaus. Nepakeitė jo ir akademiko kepurė.

Kompozitorius parašė ir tokių kūrinių, kuriuos yra girdėjusi didesnioji Lietuvos dalis (kad ir populiariosios „Kregždutės“ iš miuziklo „Ugnies medžioklė su varovais“, 1975 m.), ir tokių, kurie žinomi tik kolegoms, – iš viso apie 300 opusų. Kai kurie iš jų lakoniški, bet sukurta net devyniolika kūrinių scenai. Pirmoji buvo TV opera „Traukinys atvyko laiku“ (1968), vėliau atsirado miuziklą – „Devynbėdžiai“ (1974), „Veronika“ (2008), operų, kuriose mėginta vis kitaip pažvelgti į šį žanrą – „Prūsai“ (1994), „Jobo teismai“, „Karalienė Bona“ (abi 2002), opera sarsuela „DaliGala“ (2004), antiopera „Pamoka“ (1978).

Kompozitoriui būdingas saikingas modernumas. Vienų akimis žiūrint, tai trūkumas, kitų – pranašumas. Jaučiamas polinkis improvizuoti, esama sąsajų su vaizduojamuoju menu, literatūra. Jaunatviškas būdas leidžia ir kūrybai išvengti akademiškumo kaukės. Tai autorius, iš kurio visada galima laukti netikėtumo, tai žmogus, sklindinas dėmesio ir šilumos pašnekovui.

Rūta Gaidamavičiūtė: *Atsimenu, dar būdama studentė važiauvau į Kauną pasiklausti, kaip Jūs improvizuojate. Tuo laiku dar ir džiazas Lietuvoje beveik nebuvo. Ar Jums dar svarbus šis raiškos baras?*

Giedrius Kuprevičius: Improvizacija yra savotiškas testas. Pasitikrini, kokia visuomenės muzikinė temperatūra, skonis, interesai. Diagnostuoji. Vidmanto Bartulio padrąsintas, jau penkerius metus vėl rengiu Kauno filharmonijoje improvizacijų popietes, kasmet pailginamas jas viena minute. Šiemet improvizavau 69 minutes... Tiesa, kaskart mažėja pateikiamų muzikinių temų skaičius, jei ne draugai, gal ir visai jų negaučiau – visuomenę nuo kūrybos atmušė didieji prekybos centrai, kuriuose viską galima nusipirkti. Kūrybingumo labai pasigendu. Visose srityse.

Po įsimintinų operų ėmėtės baleto... Užvaldė scenos magija? Kaip apskritai vertinate šį žanrą?

Baletas nėra tas žanras, kuris prilygtų kitų žanrų teikiamam malonumui, tačiau jame yra kažkokia nenusakoma pagunda, iššūkis, viliojanti abejonė, leidžianti ištrūkti iš realaus pasaulio ir pasijusti šokėju, kuris, nemokėdamas šokti, dvi valandas įrodinėja, kad yra priešingai. Baletas tėra iliuzija, kurioje malonu pasislėpti nuo simfoninės ar chorinės realybės. Baletė nereikia kalbėti. Atrodai arba išminčius, arba tiesiog nutilęs pleyps...

Prie Čiurlionio prisiliečiau paskutinį kartą ir gal kada nors pasakysiu kodėl... Beje, baleto muzikoje tas atsakymas yra. Ten esama ir daugiau slėpinių, kuriuos koduoti buvo be galo smagu.

O pirmoji pažintis su baletu įvyko 1996 metais, kai su sintetatoriaus Kurzweil sekvenceriu įrašiau į jo atmintį 2 dalių baleto „Atviros jūros vaikas“ (pagal to paties pavadinimo Jules Supervielle apsakymą) muziką. Vėliau perkėliau į simfoninio orkestro partitūrą, pirmą

veiksmą atlikome koncerte, tiesa, be didesnio atgarsio. Norėjo šį baletą statyti choreografas Jurijus Smoriginas, tačiau nesutikau keisti libreto – atviroje jūroje gimusią Mergaitę jis siūlė pakeisti Mažuoju Princu, o tai reikala-
lautų jau kitokios muzikos.

Scena yra savotiškas narkotikas. Kompozitoriui šiais laikais didieji žanrai nėra parankūs – kitoks kūrybos tempas, sudėtingas realizavimo procesas ir labai didelė rizika. Baletas šiuo atžvilgiu dar pavojingesnis, nes susietas su itin subtiliais elementais. Tuo labiau kad siužeto pagrindas – žinomo istorinio asmens likimas. Operoje dar gelbsti tekstas, kuris padeda žiūrovams susigaudyti. Baletu kalba reikalauja kitokio klausymo ir kitokio žiūrėjimo. Todėl, pasirinkęs M. K. Čiurlionį kaip pagrindinį veikėją, rizikuojau, kad žiūrovus skirs pernelyg didelis atstumas nuo mano vizijų. Ypač kad šiuolaikinis baletas dar labai poliarizuotas: vienoje pusėje – dideli klasikiniai baletai, kitoje – įspūdingos, stebinančios modernaus šokio miniatiūros. Mūsų baletui „Čiurlionis“ tenka didelis išbandymas būti ir moderniam, ir klasikiniam. Džiaugiuosi, kad choreografas Robertas Bondara turi talentą tą atotrūkį mažinti, jis siekia, kad vienas stilius talkintų kitam, kartu vengdamas eklektikos ar dirbtinumo.

Jums svarbi kultūrinė atmintis. Priminėte mums prūsus, karalienę Boną, tarpukario menininkus – Kiprą, Naujajį... Pasižvalgėte ir plačiau – DaliGala, esama kūrinių tik su inicialais. Ko reikia, kad žmogus jaustų šaknis?

Be kultūrinės atminties neįmanoma jokia kūryba. Ir neįmanomas joks kontaktas su visuomene, jeigu ji tą atmintį praranda. Kai dingsta antras trečias planas, kai nėra, kalbant Plotino terminais, kitų dangaus horizontų, net giliausios intencijos atrodo nuobodžios. Todėl dabar iš menininko reikalaujama kalbėti tik labai efektingai. Tokia kūryba – o jos dabar daugiausia – man neįdomi, apgailėtina, nes menininkas atsisako pačių reikšmingiausių kūrybos sandų – gelmės ir paslapties. Taip, ne visada pavyksta būti tokiam šaunuoliui ir kurti gelmingus, ilgaamžius kūrinius, bet jeigu iš anksto atsisakoma tokio tikslo, turime tai, ką pavadinčiau greitais kultūros užkandžiais.

Tokiai simbolinei mūsų kultūros figūrai, koks yra Čiurlionis, baletu žanras su abstrakčia savo kalba yra net tinkamesnis negu opera. Ar ilgai brandinote mintį sukurti baletą apie jį?

Neatseksiu, kada ir kaip toji mintis atėjo, bet tikriausiai tai buvo tąsa čiurlionianos, prasidėjusios 1968 metais nedidele „Žalčio sonata“ fortepijonui, su ja baigiau Vilniaus konservatoriją. Vėliau buvo keletas dainų, audiovizualinė oratorija „Pasaulio sutvėrimas XX amžiaus pabaigai“, su kuria aplankėme Vieną, Londoną ir Hanoverį, dar kelios elektroninės kompozicijos. Visa tai lyg ir nutiesė tiltą į baletą, žanrą, labiausiai tikusį mano vizijai ir tikslams. O jų buvo keletas: parodyti menininko dramą, jį žeidžiančią ir guodžiančią aplinką, moteris, buvusias su Čiurlioniu, ir baimes, kankinusias jį iki mirties. Muzikinę kalbą atradau tik po pirmos nepavykusios baletu versijos. Tada kaip tik pasirodė profesorius Dariaus Kučinsko sudarytas M. K. Čiurlionio kūrinių katalogas. Jame fiksuoti tik pirmieji tak-
tai ir smulki kiekvieno kūrinio metrika. Gilindamasis į tą informaciją, atradau, kad visa Čiurlionio muzikinės minties galia sukoncentruota būtent pirmuosiuose taktuose ir tai padiktavo visos baletu muzikos konstrukciją. Sudariau tam tikrą leit-taktų sistemą ir leidausi į neįtikėtiną nuotykią – pirmą žodį ištarus Čiurlioniui, kitus tariau jau savo kalba, bet įsiklausęs į Jo intonaciją. Antroji baletu partitūra yra visiškai naujas kūrinys, su pirmąja neturintis nieko bendra. Liko tik libretas, o ir tas keitėsi, kai pradėjome su choreografu Robertu Bondara konkretizuoti kiekvieną sceną ar epizodą. Susikalbėti puikiai pavyko, todėl radome daug mums patiems netikėtų sprendimų.

Ar adekvačiai buvo „perskaityta“ baletu partitūra? Apskritai ar esate jautrus interpretatorių laisvei?

Visuomet laikausi geležinės taisyklės – netrukdyti tiems, kurie dirba savo darbą. Žinoma, jei neįmanoma suderinti pozicijų, reikia skirstytis, tačiau, kai kyla klausimų dėl detalių ar atskirų momentų, visuomet galima rasti sutarimą – juk tie, kurie realizuoja kūrinių, irgi siekia geriausio rezultato, tai kodėl turėčiau jais nepasitikėti? Teatre sutikau labai palankią

ir kūrybingą atmosferą. Man rūpi ir baleto „Čiurlionis“ ateitis, nes tokio pobūdžio kūriniai neturi savo publikos. Tai ne „Žydrasis Dunojus“ ar „Spragtukas“, kurie visada turi paklausą. „Čiurlionis“ negali nuste- binti nei kostiumais, nei kokiais nors fejerverkais. O ir šokio kalba kitokia. Matysim...

Panašu, kad šiais laikais žmonės negali susitarti ne tik dėl karo ir taikos, bet ir dėl meninių konvencijų. Daug kas veržiasi nustatyti taisykles, bet retas kas nori jų laikytis... Kaip pavyksta sutarti statytojų grupei, kad spektaklis ne- virstų individualistų paradu? Kas yra ta vienijanti idėja? Kiek galite nusileisti, o kada sakote „ne“?

Man tikriausiai likimas nepagailėjo puikių bendra- minčių bemaž visuose didžiuosiuose projektuose. Net sudėtingo sceninio likimo opera „Karalienė Bona“ pa- siekė finišą su labai įdomiu rezultatu. Dažniausiai idėją pateikdavau aš, o jau po to rinkdavosi kolektyvas, at- likėjai. Kai kada einama iš abiejų pusių („Prūsai“), kai kada sprendimą padiktudavo statytojai („Veronika“). Tačiau visais atvejais be išimties sutardavome dėl esmės, tikslų ir numatomo rezultato. Gal tai lėmė „klasikinę“ mano nuostata nesikišti ten, kur dirba kiti, leisti jiems patiems rasti arba atrasti, kas yra ir ko dar stinga kūri- nyje. Tada galima tikėtis, kad statytojų individualybės atsiskleis. Žinoma, vykdavo diskusijos, tačiau nė karto nebuvo radikalių keitimų, nereikėjo bemaž iš naujo ra- šyti muzikos. Tikslinimai, papildymai, techninės pasta- bos, redagavimas – įprasti ir nė iš tolo į jokių konfliktus nepanašūs procesai. Per visą savo praktiką neturėjau jokio rimto ar skandalingo konflikto su tais, kurie ėmėsi statyti mano kūrinį. Nuostata bendradarbiauti ir išgirsti kolegų mintis, pasiūlymus man yra taisy- klė ir sąlyga, leidžianti siekti įtikinamo rezultato. Kai statėme baletą „Čiurlionis“, choreografo Bondaros pasiūlymas atsisakyti keleto smulkių personažų ir įtraukti naują – Čiurlionio bičiulį Eugenijų Moravs- kį – buvo tikslus, nesunkiai įterpiau jo charakteristi- kas į jau parašytą muziką. Kiti konkretūs patikslinimai irgi išėjo į naudą. Taip dirbta ir su maestro Robertu Šerveniku, kuris nepaprastai įsigilino į muziką, užda- vė man daugybę klausimų, prašė argumentų, paaiški-

nimų. Po savaitės intensyvių repeticijų scenoje buvo padaryti labai svarbūs interpretaciniai parengiamieji, tam paskatino ir choreografo darbas, ir salės akustika, ir viso spektaklio nuotaika. Viską darėme bendru sutari- mu, be įtampos, siekdami geriausio rezultato. Kas iš to, jei užsispirsiu nieko nekeisti, nors pats matau, kad įmanoma padaryti geriau, įtikinamiau. Toks bendravi- mas teikia didžiulę satisfakciją. O ir bendra nuotaika (juk muzikinio teatro pastatyme dalyvauja keli šimtai atlikėjų!) tuomet kitokia, palankesnė, kūrybingesnė. Stebiuosi, kai kompozitoriai pyksta, jei atlikėjai siūlo pataisas ar variantus. Žinoma, jeigu jie nepriimtini iš principo, tada vėl diskutuojama, bet paikas užsispyri- mas, kai pasaulyje jau yra tiek puikios muzikos, man atrodo vaikiškas arba autorius pernelyg pasitiki savimi. Bendradarbiavimas man teikia didžiulį džiaugsmą, tai kodėl turėčiau šį malonumą atimti iš kitų?

Iš esmės pozityviai vertinta jauno baletmeisterio iš Lenkijos Roberto Bondaros choreografija vis dėlto kiek vienpusiška, vietomis artėja prie pantomimos, pernelyg tiesmukai eksploatuoja ligos temą. Suprantu, kad Jums pačiam keblu vertinti, bet ar nemanote, kad šio baleto muzika suteikia erdvės gerokai platesnei traktuotei?

Diskusijos dėl baleto šokio manieros ir kai kurių ak- centų man žinomos, tačiau daviau sau įžadus viešoje erdvėje savo bičiulio darbo nevertinti ir tuo klausimu nediskutuoti.

Man atrodo, kad visas pastatymas yra itin doras ir nuoširdus, tačiau tai – viena iš galimų versijų, kadangi kitos versijos man nežinomos, esu šalininkas tos, ku- rioje dalyvavau. Nuomonės iš šalies jau negali spekta- klio pakeisti, nes tada reikėtų keisti ir muziką.

Labai įdomi profesoriaus Vytauto Landsbergio re- akcija, bet nenoriu jos skelbti dėl jos netikėtumo. Gal jis pats ją kur nors viešai išdėstys, nors ir tai jau nieko nekeičia. Įdomiai ir nelauktai reagavo Rokas Zubo- vas, Gidonas Kremeris, Juozas Domarkas. Premjeroje apsilankė nemažai kolegų kompozitorių, tačiau kokia kieno nuomonė, nežinau, – esame nekalbūs, vertin- dami vieni kitus... Baleto naujų korekcijų neplanuo- jame, išskyrus vieną – tai sceninė branda, kuri buvo

juntama jau per trečią spektaklį. Beje, partitūrą labai įdomiai perskaitė ir Mantas Jauniškis.

Minimalistinės dekoracijos ir jų tam tikros sąsajos su Liudo Truikio scenografija iš pradžių nuteikia pozityviai, bet ilgainiui aiškėja, kad joms vis dėlto stinga vidinio turiningumo, daugiaprasmiškumo. Gelbėjo vaizdo projekcijos su Čiurlionio kūrinių. O kad į Jūsų baletą įtraukta vokalo partijų, rodo ne tik norą suartinti žanrus, bet ir atspindi Čiurlionio raiškos universalumą.

Tikrai taip, juo labiau kad visa muzika buvo parašyta be jokio kontakto su choreografais. Bondaros korektiškumas mane nustebino – muzikinių pakeitimų labai mažai. Dėkoju teatrui, kad gavau chorą ir pianiną (ne FP), nes šie du skambėjimai yra labai čiurlioniški. Vasarą baigėme baletu muzikos įrašą, visi dirbo su didžiausiu užsidedimu ir orkestras skamba labai gerai. Tai padaryta dėl gastrolių Varšuvoje, nes nėra pinigų nuvežti gyvam orkestrui, nors tai nesąmonė. Neįsivaizduoju, kaip viskas atrodys.

Osvaldas Balakauskas, retoriškai klausdamas, kuris gi meno bruožas liko nepaneigtas, atsakė, kad „greičiausiai jo socialinė funkcija – būti socialiniu žaidimu“. Ar pritartumėte tokiam požiūriui?

Žodis „socialinis“ yra pavojingas ir kartu patogus – po juo išmokome slėpti tuščius pažadus arba tariamą savo gerumą, o patogus tuo, kad leidžia moderniai kalbėti moderniame pasaulyje. Socialiniai tinklai, kuriuos kai kas jau vadina totalinio meno eksponatais, gali labai suklaidinti ir atitolinti nuo tų reiškinių ir uždavinių, kurie iš tikrųjų dar nepraradę socialinio turinio. Tuo atžvilgiu esu gana vienišas. Meno, taigi ir muzikos, socialinė funkcija iš tikrųjų dar nepaneigta, tačiau jau ir nebepastebima...

Ką apibrėžtumėte kaip lietuvių muzikos tradiciją, kurią būtina saugoti, tęsti?

Lietuvių muzika tradicijos neturi, nes iki šiol ją persekioja nemalonus nevisavertiškumo jausmas, nuolat abejojame savo jėgomis ir kultūriniu svoriu tiek Europoje, tiek pasaulyje. Koncertuodami užsienyje mūsų

Giedrius Kuprevičius. „Čiurlionis“. Choreografas Robertas Bondara.

Baletu scena

Martyno Aleksos nuotrauka

atlikėjai vengia gausiau ir sistemiškiau atlikti lietuvių kompozitorių kūrinius (išskyrus keletą M. K. Čiurlionio ir šiuolaikinių kompozitorių kūrinių, kurie dažnai kartojasi, be to, įtraukiami tik tada, kai nebūna kitos išeities). Vokiečių ir lenkų romantinė muzika daugeliui solistų (netgi jaunų) yra vienintelė proga būti, kaip jie viliasi, pastebėtiems pasaulinėje arenoje. Tradicija, jeigu ji ir yra – nors nežinočiau, kaip ją apibūdinti, – tai tik siekiamybė, nesame tam pasirengę, ypač psichologiškai. Sutartinių išdailos nėra jokia tradicija. Šiais laikais tai rodo greičiau idėjų skurdą. Nėra tradicija ir pagoniškos semiotikos eksploatavimas – tokie kūriniai dažnai neturi jokio filosofinio pagrindo, laikosi paviršiuje tik dėl netikėtų pavadinimų ir gerokai įgirusių instrumentuočių ar harmonijos. Visiškas nuovargis apėmęs lietuvių elektroninę muziką, kuri dabar kuriama

greičiau nei trunka jos skambėjimas iš *hard-diskų*. Aš negaliu tęsti lietuvių muzikos tradicijų, nes, jeigu remčiausi „Lietuva brangi“ raida, geriau jausčiausi Lenkijoje, o jeigu Juozo Gruodžio kūryba – Vengrijoje, kur tokios muzikos vengriškoji analogija ir sukūrė tos šalies muzikos tradiciją. Beje, tradiciją buvo galima sukurti ir su tokia muzika, kokia parašyta per aną šimtmetį, jei atlikėjai labiau ja pasitikėtų. Kol kas mus apakina ir apkurtina užsieniečiai, dažnai labai žymūs tik Lietuvoje... Lietuvos muzikos tradicija atsiras tik tada, kai sustiprės mūsų pačių savigarba ir pasitikėjimas savo jėgomis. Jei jau nepasimokome iš žydų, tai gal bent čekai galėtų būti sektinas pavyzdys, kaip gerbti ir puoselėti nacionalines vertybes?

Buvote vienas iš elektroninės muzikos Lietuvoje pradininkų ir entuziastų. Jūsų įkurta muzikinio teatro elektronikos grupė „Argo“ tapo etalonu. Kaip iš laiko perspektyvos atrodo ši muzikos kryptis, ar pasikeitė Jūsų požiūris į ją?

Elektroninė muzika tėra tik moduliacija iš vienos klasikinės į kitokią. Visos technologijos, kad ir kokios patrauklios būtų, yra tik įrankiai. Elektroninę muziką palyginčiau su multiplikacija, kai kuriama virtualioje erdvėje realiu laiku. Įdomu, kad muzikos gyvybingumą lemia ne jos įamžinimas, o galimybė gyvai atlikti ją kitu laiku. Tą matau, sekdamas, kaip gyvena Johno Cage'o kūryba. Gyvi tie kūriniai, kuriuos naujos kartos muzikantai gali atlikti. Muzika, įamžinta įrašuose, įdomi tik kaip dokumentas. Tai gi, kai elektroniniai įtaisai bus tokie pat paslankūs ir prieinami kaip smuikas, galėsime sakyti, kad atėjo laikas dar naujesnėms technologijoms. Gyvename nepaprastai dinamiškais laikais, pokyčiai vyksta greičiau, negu mes spėjame juos suvokti. Todėl atsiranda labai daug paskubomis kuriamo meno, tikrai įdomios idėjos įgyvendinamos vien mėgaujantis trumpalaikę technologinę naujieną.

Tapote akademiku. Kokia Jūsų vizija dėl humanitarinių mokslų plėtros kryptių?

Man tai netikėta ir įpareigojanti aplinkybė. Tiesa, akademiniuose sluoksniuose sukuosi seniai – tiek uni-

versitetuose, kurie mane suformavo kiek kitokį, negu būčiau buvęs dirbdamas, tarkime, Muzikos ir teatro akademijoje. Artimai bendrauju ir su tikraisiais akademikais. Tad Lietuvos mokslo akademijos rūmuose nesijaučiu naujokas. Bendru sutarimu įsteigėme Menų sekciją, kuri netrukus pradės veikti. Tikiuosi, kad pavyks sudominti ir naują meno mokslininkų kartą, turinčią gražių kūrybinių ambicijų. Pokyčiai Lietuvos Mokslų akademijoje nuteikia optimistiškai.

Lengvai bendraujate, mielai dalijatės savo vertinimais. Kūrėjo statusas tam suteikia papildomą intrigą...

Gyvename įdomioje epochoje. Nepaisant daugybės negatyvių reiškinių, absurdiškų situacijų, bendrasis kultūrinis klimatas palyginti neblogas. Svarbu tik neprarasti humanistinių nuostatų, nors kai kada jas išsaugoti labai sunku.

Nesakyčiau, kad gyvename kultūros griuvėsiuose ar vakuume. Tiesa, vyrauja masinės kultūros įvykiai, bet ne jie lemia. Žmonės labai tiksliai atsirenka vertybes. Žinoma, jiems reikia padėti, todėl turime savo darbus dirbti su nepaprasta atsakomybe ir užsidegimu. O kai pasidaro labai sunku, tada gelbsti humoro jausmas.

Jūsų tekstai rodo, kad turite gerą humoro jausmą. Kaip manote, ar šių dienų visuomenė supranta humorą?

Kai skaitau humoristinius Juozo Erlicko tekstus, apima dvigubas liūdesys: tai, ką rašo rašytojas ir iš ko juokiasi publika, – nejuokinga. Tiesiog graudu. Tai ne humoras. Tikro humoro liekanų reikia ieškoti Anglijoje ir Antikoje. Sutinku, kad galima pasijuokti ir iš rimtų dalykų, tačiau humoras peršoka į kitą žanrą, kai juokaujant tyčiojamas ar įžeidinėjama. O tokių „juokelių“ dabar itin gausu. Muzikai humoras irgi reikalingas. Kai atlikome operą be arijų „Intrigos“, beveik niekas nesijuokė, nes toks humoras, kokį pasiūliau, daugumai klausytojų buvo nesuvokiamas. Net šmaikščių klasikos kūrinių klausomės tokiais rimtais veidais, tarsi tuoj užges šviesos ir įvyks pasaulio pabaiga. Pasiilgau tikro humoro, todėl rudeni su žmona keliausime į Londoną. Tiesa, ten dabar daug lietuvių, bet laikinai. Argi kas gali ištverti anglišką humorą?

Nuo 1998 m. esate paskirtas vyriausiuoju Kauno varpininku. Kokia šio muzikavimo specifika? Ką ši veikla teikia Jums pačiam?

Karilionu skambinti pradėjau 1956 metais kartu su tėvu, kompozitoriumi Viktoru Kuprevičiumi. Vienaip ar kitaip varpų skambėjimas persmelkia ir kitą kūrybą – karilionas su choralais, orkestrais, solistais, fonogramomis („Blues-Bolero“, „Kreida ir varis“, „Varpai ir paukščiai“, „Jėga ir ašaros“, „Giesmė Gdanskui“) skambėjo įvairiose platumose – Danijoje, Belgijoje, Olandijoje, Lenkijoje... Varpų muzika sudominome ir mūsų kompozitorius – prieš porą metų įvykęs Lietuvos kompozitorių sąjungos ir Karilionininkų gildijos organizuotas kūrinių karilionui konkursas atvėrė labai įdomias kūrybos puses.

Komentare „Kultūros savaitėje“ (LRT, gegužės 11 d.) stebėjotės, kad kritikos sulaukė dar nepastatytas baletas. Niekada nebuvote kritikų lepinamas, tačiau tai vis tiek nepakirto kūrybinio imuniteto...

Retas kuris mano darbas ar darbelis sulaukdavo palankių vertinimų, dažniau užgaulių, nepamatuotų žodžių be rimtesnio įsigilinimo. Gal „kaltas“ mano muzikinės kalbos stilius, kuris tai „estradinis“, tai labai rimtas, o staiga – improvizacinis, vienkartinis. Žinau savo bėdas ir nuo jų jau nebepabėgsiu, tačiau žinau ir stipresnes vietas. Nerasdamas palaikymo, dažnai turiu pats susigalvoti motyvaciją, tai nėra lengva, ypač kai po premjeros sulauki muzikologo replikos laikraštyje, esą į tą operą galite ir neiti – nieko nauja neišgirsite. O ji laikosi repertuare 10 metų... Tada įpranti atlaidžiau žiūrėti, nieko nesusreikšmini, niekam nepasiduodi. Imunitetą pakerta kiti dalykai – tirpstantis visuomenės gebėjimas atrasti šiuolaikinėje kūryboje antrąjį, trečiąjį planą (čia kalbu ne apie save). Gaila, kai jis yra, bet niekas jo neranda. Tada svarstau: ar kritikai irgi nemato, kad apie tai nerašo, ar nerašo todėl, kad publika vis tiek nesupras, kas tas antrasis planas ir kam jis reikalingas... Kita vertus, reiškiu didžiausią pagarbą muzikos kritikai, kuri yra tikra, nes reiškiasi nesuvaržyta nei favoritų, nei madų...

Kada kokios muzikos mėgstate klausytis?

Paukščių – tačiau tada girdžiu Olivier Messiaeną; tylos – tačiau tada girdžiu Johną Cage'ą; jūros – tačiau tada girdžiu Clodę Debussy... Daugelį dalykų, kuriuos girdžiu, galėjau išgirsti ir aš, tačiau džiaugiuosi, kad kiti išgirdo anksčiau už mane ir paliko savo partitūrose, nes tai aukštesnė kokybė, negu būčiau įstengęs aš. Naujas idėjas inspiruoja Dievas, kuris dažnai apriboja tavo galias, nes ką tada veiks kiti kompozitoriai, norintys daryti tą patį?

Ar Jūs iš tų autorių, kurie, net ir neskambindami, jaučia muziką ne tik vidinė klausa, bet ir pirštais?

Girdžiu visaip, tačiau, kai tik pagalvoju, „kaip“ girdžiu, – nieko nebegirdžiu. Juk jei rašydamas laišką pradėsi galvoti apie raides, žodžio, o juo labiau minties, neužrašysi. Muziko kūryba man iki šiol didžiulė paslaptis, kuri atsiskleidžia tik tada, kai jau viskas baigta. Tos atodangos, deja, visiškai netinka naujiems darbams. Viską visada reikia pradėti iš pradžių ir visada lieki tuo pačiu savimi. Tai ir yra svarbiausias „girdėjimų“ sandas.

Kaip Jus veikia aplink tvyrantis stilistinis pliuralizmas? Ar manote, kad istorijos ratas kada nors vėl atsisuks prie „grynesnės“ epochos?

Tokia tolerancija visiems labai naudinga, nes bet ką galima pavadinti sėkme. Ratas jau seniai apsisuko, tik mes nesugebėjome į jį laiku įšokti. O gal ir gerai, nes nieko nėra baisiau už menininką voverę.

Daug lemia intuicija, bet dar daugiau atsakomybė, sustiprinanti intuiciją, be kurios galima atsidurti netinkamoje vietoje labai netinkamu laiku.

*Ką labiausiai vertinate iš savo tėvų, mokytojų dvasi-
nio palikimo?*

Esu tėvų įdiegtų vertybių sergėtojas ir, kiek sugebu, – tęsėjas. Kultūrinis sluoksnis, kuriame gyvenu ir dirbu, man labai įdomus, patrauklus ir bekraštis. Kiekvienas esame tokiam „danguje“, kokį pasiekiame. Iš savo dangaus žemę regiu dar pakankamai aiškiai.

Dėkoju už pokalbį.

Mirtis ir kiti mėgėjiškai sukryžminti augintiniai

*pasižadu rašyti eilėraščius apie mirtį
kol mirtis mus išskirs*

ir mirtis nebus nugulėta

atsargiai! mielas šuo

fu negalima
spjauk mano kaulus
nekasinėk žemės
verčiau aplok kaimyną
pakasysiu tau pilvą
gera Mirtytė
ir kaip aš galėčiau
tave
užmigdyti

morčius ar vieno vaiko politika

laukdamas transporto į Šiapus
užsukau į *Duty Free*
duotis – dvi kiniškos sielos
už vienos kainą
pravers pamaniau
nes buvau jaunas
dar nepatyręs
ničnieko

neseniai jos atsivedė trečią
neturiu kur skandinti(s)
maišas prakiuręs

Principinės derybos

mirtie nelauk manęs vėluosiu
pradėk viena nelik skaisti

ir dar brangioji tu irkluosi
pavargęs aš nuspręsta cit

renkuosi guoliui šviesų uosį
pagalvės raštą apsvarstyk

Anapilis ne mano nosiai
Kalnapilis tamsus kaip tik

mirūnų prieglauda

atidavę nešioti našlaitei mirčiai
(juk visada malonu
kai dėvėtas daiktas
praverčia vargstančiam)
artimieji užmiršo
kuriam kapinių gale
rojuj ar pragare
mane paaukojo

ieškokit paskutinio
kraujo testo rezultatuose
patarčiau jiems
jei tik pavyktų
prasmukti pro sargą

Julijonas Algimantas STANKEVIČIUS. Biliardas. 1963. Drobė, popierius, aliejus; 74x99

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Galerijoje „Titanikas“ visą mėnesį (iki rugsėjo 7 d.)
veikė Julijono Algimanto Stankevičiaus rinktinių
tapybos paveikslų ir piešinių paroda

Julijonas Algimantas STANKEVIČIUS
„Žaliojo sąsiuvinio“ puslapiai. Pradėtas 1953

„Žaliajame sąsiuvinyje“ Stankus suplakė absurdo kokteilį iš sovietinės populiariosios kultūros ikonų. Tačiau turint omeny brutalų socioideologinį, sociokultūrinį sovietmečio kontekstą, populiariosios kultūros sąvoką reikėtų pakeisti žodžiu oficialiosios, o kokteilio skonis čia turi egzistencinį prieskonį... Modernaus meno centras išleido Algimanto Julijono Stankevičiaus „Žaliojį sąsiuvinį“, laikomą vienu pirmųjų konceptualiojo meno pavyzdžių Lietuvoje.

Dangus srūva

I

ištrynė e-mail'ą
švenčiausias ponas
ir niekam negaila
kad vargšas Šėtonas
paglostymo mels
ar bučkio prieš miegą
iš skiepo obels
sakai vis dar bėga
it Apple be Jobso
planšetė be pirštų
takelis be kokso
bet nosį vis šnirpščia
į debesis Dievo
raguočiai juk ėda
išganymo pievą
ūks tarsi pelėda
drebės telefonas
čia tau ne klebonas
užplėšęs vargonais
tai Nokia tonas
velniūkštis pakels
ir balsas obels
sugiedos:
skambina kaimynas
atspėjai iš viršaus
prakiuro vamzdynas
įklotais užkimšau
beje kaip šeimyna?
nors angelus krušau
keičiau lyg žvaigždynus
vienintelio blyn už
ragus atsiprašau

II

sėklidės patvino
Gomora Sodoma
išgerti kur vyno
neranda Adomas
figos ant klyno
tai dar ne kandonas
belytis ne brolis
patekti į žmoną
neleidžiantis Dievas
ir šonkauliai kolei
beždžionės į Ievas
virs laukt nusibodo
pabėgo iš sodo
o Velnias atrodo
toks paprastas bičas
su žemiškais norais
nurungtas iPod'o
tas dangiškas kičas
tik tobulas oras
vien baltas dekoras
taip trūksta tapetų
ar bent jau plakatų
ten nieks nesugundys
girtų ir poetų
kampuos nesimato
vis tuščios palatos
beprasmės sekundės
nes amžinas lažas
melavo reklamos
turstai vėl skundės
kad velniškai gražios
dangaus panoramos

ŠUOLIAIS TARP MIESTŲ IR MINČIŲ

Paryžiuje dažnas reiškiny, kad vieni meno centrai išnyksta, kiti atsidaro. Tarp visai jaunų galerijų – *Roi Dore*, įsikūrusi Marais rajone, netoli Picasso muziejaus. 2012 m. laimėjusi konkursą, ji surengė *Mois Photo de Paris* – tai Paryžiaus fotografijos mėnuo. Buvo eksponuojamos ir mano nuotraukos. Po to galerija nusprendė padaryti autorinę mano parodą 2013-ųjų pavasarį. Ten eksponavau ir pačius naujausius didelio formato (250x200) darbus, kuriuose dominuoja spalva ir paveikslo faktūra. Žiūrovai, įpratę mano kūriniuose matyti žmogaus veidą, labai nustebė: kur dingio tas žmogelis? Per parodos atidarymą lankytojai ne kartą to klausė. O gal tas žmogelis niekur neišėjo, tik truputį pasitraukė į šalį, kitaip sakant, netilpo į kadrą?

*

Naujasis Sončas yra Lenkijos pietuose, kalnuose, netoli Slovakijos. Šiame mieste jau daug metų vyksta Tarptautinė pastelės bienalė. Mane pakvietė į vertinimo komisiją, kurios sudėtis irgi tarptautinė – profesionalai iš Ukrainos, Olandijos, Slovakijos, Rumunijos, Lenkijos. Surengta ir konferencija su paskaitomis apie pastelinę kūrybą. Pranešimai, skaitomi iš popieriaus, nuobodūs, monotoniški. Ateina mano eilė. Aš be jokios „špagalkos“ aiškinu, kokie, mano supratimu, yra šios technikos privalumai ir trūkumai, prisimenu, kad tada, kai studijavau, pastelinės tapybos niekas nemo-kė. Be to, sovietmečiu ne dėl technikos sukome sau galvą, bet dėl kūrybos laisvės...

Kai baigiau kalbėti, pasigirdo aplodismentai. Bet man vis dėlto liūdna – šioje bienalėje iš Lietuvos niekas nedalyvauja. Klausimas – kodėl?

*

Prieš skrydį į Suomiją prapliupo didžiulė liūtis ir prie mano dirbtuvės slenksčio susidarė ežeras, grasi-nantis įsiveržti į vidų. Ką daryti – skristi ar neskristi? Liūtis nurimo, ežero lygis nukrito – skrendu. Iš Hel-sinkio oro uosto po dviejų valandų kelionės greitkelio atsiduriu Kuhmoinene, miestelyje tarp ežerų ir miškų. Vidurnaktis, dangus pilkšvokas, nors mėnulio nėra, bet visiškai šviesu. Tai baltosios naktys – įspūdingas reginys.

Esu pakviestas į *Riihigalleria*. Įdomumas tas, kad ši galerija yra gūdžiam miške, sename mediniame name, primenančiame klėtį arba pirtį. Atvykęs jau-čiuosi taip, lyg viešėčiau pas mamą. Eksponuoju apie 30 plakatų, medinė balkių siena jiems ypač tinka. Kai rengėme ekspoziciją, susidarė įspūdis, kad šįkart paroda skirta ne miestiečiams, o elniams, meškoms, šernams, stirnoms ir kitai gyvūnijai, kurios čia atseit gyvas galas. Štai ir pirmieji lankytojai... uodai, labiau susidomėję ne plakatais, o pačiu autoriumi.

*

Zamostės miesto galerija BWA nuo seno kaupia kny-gų vaikams iliustracijas. Pasiūlė man surengti parodą.

Derybos vyko lėtai ir neryžtingai, su amžinomis aimanomis, kad lėšų nėra, bet parodos norėtusi. Pagaliau sutarėme. Ekspozicijoje bus plakatai, scenografija ir iliustracijos iš BWA rinkinių. Atvažiuoju į atidarymą. Diena karšta, langai atviri, kelios moterėlės jau pilsto vyną vernisažo svečiams. Rengėjai išleido plakatuką slapuką. Nustebau – šriftas nevykęs, sukomponuota nemokėsiškai. Po atidarymo sakau direktoriui: jei plakatų meistriui kažkas kitas kuria afišą, tai gana nesmagus pokštas. Kodėl manęs neprašėte? Grįžęs perkūriau tą plakatą – nusiunčiau galerijai, bet direktorius atsakė, kad nebenori naujų išlaidų...

*

Marekas Bartelikas, meno istorikas, gyvenantis Niujorke ir užimantis aukštą postą, atsiuntė man kvietimą į Marko Rothko parodos, kurios kuratorius jis yra, atidarymą Varšuvos nacionaliniame muziejuje. Ateinu pusvalandžiu anksčiau. Muziejaus hole prismaigstyta mikrofonų, pristatyta kėdžių, bet beveik visos su baltomis kortelėmis – rezervuota. Publika pamažu renkasi, jau susidarė minia. Atidarymas gerokai vėluoja – laukiama prezidento Bronisławo Komorowskio. Pagaliau pirmasis šalies asmuo su žmona atvyksta. Kalbos, padėkos, po jų minia užplūsta sales. Iš Vašingtono atvežta tik keliolika Rothko paveikslų. Pirmame kūrybos etape tapęs figūratyvus, po to ėmėsi spalvinti tik fonus, o kai nusižudė, tų paveikslų kainos pasiekė astronomines aukštumas. Lankytojai skanauja vyną. Prezidentas bučiuoja žmoną ir, girdžiu, sako: tu vėl turėsi eiti į parodą. Įdomu, ką jiedu galvoja, žiūrėdami į Rothko paveikslus, kuriuose nėra jokio vaizdo – tik spalva?

Muziejaus knygyne nusiperku knygą – parodos katalogą. Dirbtuvėje tas katalogas guli, guli, kol vieną

dieną šauna mintis – gal ant tų fonų ką nors nupiešti? Paėmęs flomasterį, pradedu šėlti. Kasdien „įvaizdinti“ po kelis reprodukcijų puslapius. Įdomus dialogas: Rothko – Stasys. Dabar šis katalogas yra unikumas.

*

„Serafina“. Taip vadinasi filmas apie prancūzų tapytoją savamokslę, gyvenusią ir kūrusią prieš Antrąjį pasaulinį karą. Ji buvo pusiau trenkta, dirbo namų šeimininke – virė, skalbė, plovė grindis, o kartais pasislėpusi tapydavo gėles. Vienas Paryžiaus galeristas atsitiktinai pamatė jos tapybą ir taip susižavėjo, kad pažadėjo surengti parodą. Paroda įvyko, bet jau po Serafinos mirties. Šio filmo fragmentą buvau matęs prieš keletą metų ir svajoju kada nors pamatyti visą. Sužinojęs, kada jis bus rodomas, nusiunčiau žinutę pažįstamam meno kolekcionieriui J. Sz. Tas man tuoj paskambino, pasakė tą filmą jau matęs ir pasigyrė ką tik atidaręs savo tapybos parodą. Jo istorija tokia: J. Sz. dirba televizijos redaktoriumi Varšuvoje, nuo seno perka įvairių tapytojų kūrinius, bet užsimanė tapyti ir pats. Toks hobis. Kodėl gi ne. Pamatęs pirmuosius

Montricher. Sławomirui Mrożekui skirtos parodos fragmentas

jo bandymus, pajuokavau: „Kai tapai gėles ar krašto-vaizdį, iškart matyti, kad esi neprofesionalas, bet jei-gu pasuktum į abstrakciją, gal žmonės patikėtų, kad esi tapytojas.“ Tą pastabą paėmęs į širdį, pradėjo kloti spalvų plokštumas. Bet vis tiek buvo matyti, kad tai nesubrendęs reikalas, šlubavo dėmių ritmika, propor-cijos, kėlė abejonių spalvinė autoriaus klausa ir t. t. Bet jis greitai išsileido prabangų katalogą, kurį išsiuntinė-jo visais adresais, kokius tik gavo. Pradėjo savo paro-dų maratoną po kultūros namų galerijas. Dauguma jo pažįstamų tylomis šaipėsi iš tokio užsispyrimo trūks-plyš būti tapytoju... Du gyvenimai – kukli, neturtin-ga, pakvaišusi Serafina, tapanti genialius paveikslus iš pašaukimo, ir pasiturintis televizijos redaktorius, lai-valaikiu taškantis dažus ant baltos drobės ir gal net pasijuntantis genijumi...

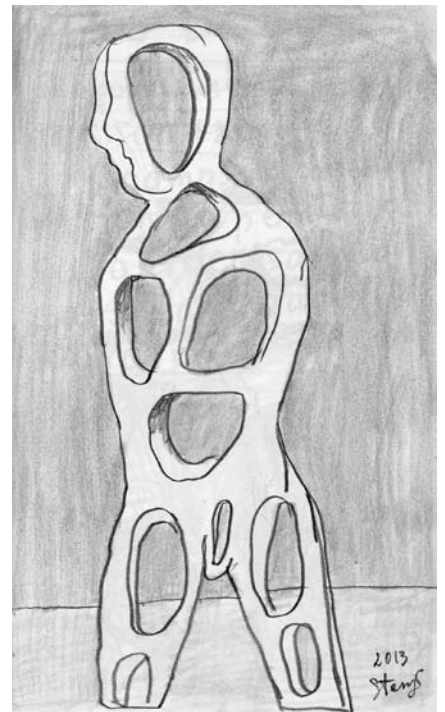
*

Montricher (Šveicarija). 2013 m. birželio mėnesį Europos spaudoje pasipylė žinios apie naują kultūros

centrą – *Maison de l'Écriture*. Taip susiklostė, kad bu-vau tų rašytojų namų ir bibliotekos atidarymo cere-monijoje, pamačiau savo plakatą Sławomiro Mrože-ko spektakliui „Lapės medžiojimas“, eksponuojamą parodoje, kuri skirta šiam žymiam lenkų rašytojui, gyvenančiam Prancūzijoje, Nicoje. Po keleto sava-ičių staiga kaip žaibas trenkė žinia – rugpjūčio 15 d. rašytojas mirė. Mano mintyse prabėgo susitikimų su Mrożeku akimirkos. Šį savo mėgstamą rašytoją 1996 m. aplankiau Meksikoje. Vaišinomės, kalbėjo-mės puikioje jo rančioje. Pasidžiaugiau, kad mano plakatas, sukurtas jo spektakliui „Emigrantai“, buvo pripažintas geriausiu metų plakatu... Po kurio laiko rašytojas iš Meksikos persikėlė į Krokuvą, paskui – į Nicą. Tartum visą gyvenimą būtų ieškojęs vietos, kur gerai jaustųsi. Kuo mane žavi jo kūryba? Intelektu, pokštais, mįslėmis, drąsa, minties laisve, absurdu. Būtent absurdu. Jis rašė, o aš tartum lygiagrečiai pie-šiau, tapiau vaizdus, kurie susišaukė su tekstais. Žo-dis ir vaizdas – kaip du broliai vienas šalia kito. Eina tylėdami...

Montricher-Rasytoju namų kiemas su kiauru stogu, pro kurį matyti debesys

Stasys EIDRIGVIČIUS. Rašytojas. 2013

ŠEIMOS LIKIMAS, APIBRĖŽTAS DINGSTANČIOS IR IŠNYRANČIOS LIETUVOS

Su Karolina MASIULYTE-PALIULIENE kalbasi Astrida PETRAITYTĖ

Milašiško liūdesio persmelkta vaikystė

Pradėkime nuo pradžios – kur prabėgo Jūsų vaikystės dienos, ką iš jos atsinešėte?

Gimiau Paryžiuje, buvau ketvirtas vaikas šeimoje. Ir mano mama paryžietė. Jos tėvai – emigrantai iš Lietuvos, atvykę į Prancūziją XX a. pradžioje. Tada Lietuva buvo carinės Rusijos dalis, bet netrukus, 1918 m., paskelbė Nepriklausomybę, ir jie svajojo sugrįžti. Arba kad bent jų trys dukros susituoktų su lietuviais. Aš, dar būdama vaikas, suvokiau, kad ne taip seniai vėl atsitiko kažkas, dėl ko negalime gyventi Lietuvoje... Ypač jaučiau, koks ilgesys apėmęs mamą, – juk ji buvo „persodinta“ du kartus. Gimusi Paryžiuje, čia susipažino ir susituokė su lietuviu iš Panevėžio, jos vyras (mano tėvelis) norėjo grįžti į Lietuvą, jiedu grįžo, gyveno čia dešimt metų, bet, 1940-aisiais užėjus sovietinei okupacijai, turėjo iš jos bėgti. Mamą, žinoma, traukė Paryžius, o tėvelis norėjo emigruoti ten, kur vyko dauguma, – į Kanadą ar JAV, kad galėtų būti tarp lietuvių. To padaryti nepavyko ir, keletą metų dar pagyvenę kartu Paryžiuje, jie, galima sakyti, pasuko skirtingais keliais. Po karo tėvelis Paryžiuje nerado darbo, jam buvo sunku pritapti, o lietuvių Prancūzijoje liko nedaug. Su čia gyvenusiais tautiečiais tėvelis artimai bendravo, pas mus į svečius ateidavo ir Pranas Gailius, ir Antanas Mončys, ir Vytautas Kasiulis... Lankydavosi legionieriai lietu-

viai, grįžę iš Afrikos, mat tėvelis 1944 m. pats tarnavo legionierių dalinyje, gavo ordiną už drąsą per kovas Elzase, vylėsi, kad galės ir Lietuvą išlaisvinti.

Gyvenome netoli Eiffelio bokšto, gana aristokratiškame 16-ajame kvartale. Mano vaikystėje Paryžius dar dvelkė šilta kaimo atmosfera: mažos parduotuvėlės, visi kaimynai pažįsta vieni kitus, reikalui esant, ateina į pagalbą... Aiškiai jautėme, kaip skiriamės nuo turtinųjų gretimai gyvenančių šeimų, bet kartu jų gyvensenos etiką priėmėme kaip sektiną pavyzdį. Kai tose šeimose apsilankydavau, man imponavo gražus elgesys, intelektualūs pokalbiai, kurių temos vis būdavo susijusios su kultūra. Tai padarė man įtaką.

Tėvelis, puikiai mokėjęs anglų ir rusų kalbas, tapo BBC radijo žurnalistu ir išvažiavo į Londoną. Man tada buvo penkeri metai, skaudžiai prislėgė šeimos iširimasis, tad mano vaikystė nebuvo laiminga. Retkarčiais tėvelis atvažiuodavo, bet mama visai nebenorėjo su juo bendrauti, vos du kartus leido jam aplankyti mus namuose... Kartą išvykdamas jis pamiršo savo dantų pastą, pamenu, tai buvo angliška „Mc Clean“... Aš ją pasiėmiau ir kasdien po truputėlį jos suvalgydavau, kad prisiminčiau tėvelį (vėliau norėjau tos dantų pastos nusipirkti, bet niekur neradau).

Tėveliui išvykus, grįžome prie prancūzų kalbos, tad nuo penkerių metų ir aš kalbėjau tik prancūziškai. Mama labai gražiai minėdavo Lietuvą, bet laikė ją prarastuoju Rojumi, į kurį niekada nesugrįšime.

Tačiau lietuviybę, kaip savo tapatybės dalį, suvokėte anksti?

Matyt, paveikta savo sesers ir jos vyro Eduardo Turausko, mama atidavė mane į labai gerą mokyklą. Lančiau katalikių mergaičių gimnaziją, bet jaučiausi nesmagiai – buvome neturtingi, o ten mokėsi Paryžiaus grietinėlės atžalos: mergaites atveždavo vairuotojai, mūvintys baltomis pirštinėmis, jie atidarydavo duris ir palinkėdavo: „Geros dienos, panele.“ Kartais ir į rytinę maldą seselės (tai buvo Šv. Pranciškaus Ksavero ordinas) įterpdavo: „už tas, kurios į mokyklą atvažiavo metro“, ir su užuojauta žvelgdavo į mane... Bet dabar galiu įvertinti, kad mokytojai buvo aukštos kvalifikacijos. Man gana sunkiai sekėsi atitikti tą lygį, nes kamavo liūdesys dėl iširusios šeimos, niekaip negalėjau susikaupti, o ir namuose beveik niekas man nepadėdavo ruošti pamokų, mama dirbo. Vis dėlto kai kurios mokytojos buvo jautrios. Pavyzdžiui, viena iš turistinės kelionės po Izraelį atvežė man atviruką su „Tėve mūsų“ lietuvių kalba. Paaiškinusi, kad Jeruzalėje ši maldą atspausdinta visomis kalbomis, ji pridūrė: „Niekada nepamiršk, kad esi lietuvė.“ Buvo taip netikėta girdėti tai iš mokytojos prancūzės! Tada rimtai susimąščiau apie savo šaknis.

Ilgėjausi tėvelio, norėjau normaliai su juo bendrauti. Kai man sukako šešiolika, mama leido nuvykti į Angliją. Aplankiusi tėvelį, supratau, kad tikrasis lietuviybės puoselėtojas buvo jis. Gyveno kukliai, nes siūsdavo pinigų šeimai, ir liūdnai – be mūsų jam buvo sunku. Ten viešėdama mačiau: jis skaito lietuviškai, kalba lietuviškai, bendrauja su lietuviais. Palaikė ryšius ir su Lietuva, kartu su draugu buvo įkūręs mažą įmonėlę, priimdavo lietuvių amerikiečių užsakymus, pavyzdžiui, nusiūsdavo jų šeimoms Lietuvoje šiltų rūbų, kitų daiktų. Tada supratau, ko man visą laik trūko, – ne tik tėvelio, bet ir lietuviybės. Jo santykis su lietuviybe buvo gilesnis negu mamos – jis,

panašiai kaip Algirdas Julius Greimas, norėjo po Stalino mirties sugrįžti ar bent palaikyti intelektualinius ryšius, kad nepaliktų Lietuvos vienos. Susirašinėjo su tėvynėje likusiais savo ir mamytės artimaisiais, su draugais, kurių daug turėjo iš jaunystės laikų, – su Juozu Miltiniu, su Uogintais... Gaila, aš, kalbėdama su mamyte tik prancūziškai, buvau jau pamiršusi lietuvių kalbą, kuria mes bendraudavome, kai šeima dar gyveno kartu. Tad su tėveliu irgi kalbėjau prancūziškai.

Jonas Masiulis su Karolina. 1949

O būdama septyniolikos, 1966-aisiais, dalyvavau Lietuvių jaunimo pasauliniame kongrese Čikagoje ir Niujorke. Ten susipažinau su tėvelio seserimi Ona Masiulyte, kuri prieš karą buvo Masiulio knygyno Panevėžyje vedėja. Ji emigravo kartu su savo mama, bet, kai aš nuvykau, ši mano močiutė jau buvo mirusi. Apsilankiusi pas tetą, kuri gyveno kartu su ponia Mikšiene, galima sakyti, „atėjau į Lietuvą“ – tai buvo dar ryškiau negu pas tėvelį. Vienas kambarys buvo apstatytas etnografiškai nelyg Rumšiškių muziejuje, ten mačiau prikrauta tiek rūkytos mėsos, kad net karui ištikus nepritrūktų... Teta iškepė kalakutą, visą man vienai, vis ragino valgyti ir viskuo domėjosi – kaip man sekasi, kuo ketinu tapti, o pati pasakojo apie jau mirusius mano senelius, apie Panevėžyje turėtą knygyną. Ten aš pajutau, kas yra tikra lietuviška šeima, nors su manimi ji kalbėjo prancūziškai (buvo studijavusi Belgijoje). Nustebau, kaip per tiek metų tėvelis sugebėjo nuo mano tetos ir močiutės nusišlėpti, kad nebegyvena su mama, aš tos paslapties irgi neišdaviau. Viešėdama ten įsitikinau: lietuviai Amerikoje yra galinga jėga – Čikagoje jų gyveno milijonas! Visi aplinkui kalbėjo tik lietuviškai, tai man padarė stiprų įspūdį, panorau išmokti lietuvių kalbą. Į Paryžių parašiau laišką savo dėdei Turauskui, kad nuo rudens norėčiau pas jį imti lietuvių kalbos pamokas. Jis atsakė mielai padėsias. Bet nespėjau grįžti, o jis staiga mirė, iš-

tiktas insulto. Teta Ona gaudavo laikraštį *Draugas*, ten ir perskaitėme šią liūdną žinią.

O kokius mokslus buvo baigę Jūsų tėvai?

Mama tais laikais – apie 1925-uosius – buvo viena iš nedaugelio merginų, išlaikiusių gimnazijos abiturą. Tėvelis, Panevėžyje baigęs Balčikonio gimnaziją, atvyko į Paryžių studijuoti ekonomikos Sorbonoje. Ten mokėsi dvejus ar trejus metus. O susituokęs su mama tuoj išvyko į Lietuvą, kur jau gyveno vyresnioji žmonos sesuo, ištekęsusi už Eduardo Turausko.

Tuomet močiutė įtikino ir senelį, kad nebėra prasmės ilgiau pasilikti Prancūzijoje, nes dvi dukros ištekęsios už lietuvių, o Lietuva jau laisva. Nors senelis Jurgis Jankauskas nuo 1925 m. dirbo Londone pas lordą Cholmondeley, o močiutė liko Paryžiuje ir čia augino dukras, bet jie buvo tikra šeima – vieni kitus nuolat lankydavo. Senelis iškart pritarė močiutės planams, ir ji su jauniausia, keturiolikmete dukra Birute 1933 m. grįžo į Lietuvą. Senelis toliau dirbo Londone, o šeimą lankė dabar jau Lietuvoje. Tačiau man vis dar mįslė, kodėl seneliai tarpusavy nesikalbėjo lietuviškai.

Kalbėdavosi prancūziškai?

Prasta prancūzų kalba, bet dažniau lenkiškai. Abu puikiai mokėjo rusų ir lenkų kalbas. Kai įsikūrė Paryžiuje (tai buvo Oskaro Milašiaus laikai), palaikė ryšius su lietuviais, bet prisiregistravo kažkodėl Lenkijos ambasadoje. Man mįslė ir tai, kodėl jų pavardė (taip pat ir mano mamos) buvo tapusi *Yankowski*, nors abu kilę iš Aukštaitijos. Jie nenorėjo būti laikomi rusais, nenorėjo, kad šie juos asimiliuotų. Močiutė mokėsi Peterburge – spaudos draudimo laikais mano prose-nelis, jos tėvas Jonas Jurgelionis su vaikais išvyko į Peterburgą, norėdamas suteikti jiems išsilavinimą, o pats dirbo Katalikų konsistorijoje. Mano močiutė lankė Šv. Katerinos mokyklą, tad rusų kalbą ji labai gerai išmoko. Bet kiekvieną vasarą grįždavo į gimtinę, kur tarp savęs visi kalbėdavosi lietuviškai. Vėliau supratau, kad lietuviškai ji rašė irgi nelabai gerai.

Karolina Paryžiuje. 1959

Gal Lietuvoje augo bajoriškoje aplinkoje? Ten lenkų kalba buvo įprasta...

Reikės man dar patyrinti savo šeimos istoriją, kad geriau viską suprasčiau. Galima sakyti, pagrindinė mano giminės tema – Lietuva, tai dingstanti, tai vėl išnyranti. Ir mano sugrįžimas šį motyvą pakartojo.

Lietuvišką šeimą sukūrėte dar negrįžusi į Lietuvą?

Su būsimu vyru Arūnu susipažinau Paryžiuje. Abu buvome išauklėti patriotiškai. Mano vyras gimęs Amerikoje, Konektikute, netoli Niujorko. Jo tėvai iš Lietuvos pasitraukė 1944-aisiais, keletą metų praleido „dipukų“ stovykloje Vokietijoje, o 1949 m. visa didelė Paliulių šeima emigravo į JAV, įsikūrė Vaterburyje, Konektikute, kur buvo didelė lietuvių bendruomenė. Iki septynerių metų Arūnas kalbėjo tik lietuviškai, anglų kalbos išmoko vėliau. Kai mes susituokėme, Lietuvoje netrukus prasidėjo Sąjūdis, todėl dažnai atvažiuodavome.

O pirmąkart apsilankiau Lietuvoje, paskatinta tėvelio. 1977-aisiais atvažiavome su juo ir broliu Laurynu kaip „turistai“ dešimčiai dienų ir tai buvo lemtingas posūkis – čia atvykusi supratau, kad Lietuvos man trūko visą gyvenimą.

Kitų metų vasarą atvažiavau į emigrantų vaikams skirtus lietuvių kalbos kursus, kuriuos rengti sumanė Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius. Mums buvo organizuojamos ir ekskursijos. Nuostabi patirtis – galėjau pabendrauti su tėvelio jaunystės draugais, su dėde (tėvelio pusbroliu) Tadu Masiuliu, su tetomis, iš kurių daug sužinojau.

Ar sovietmečio atmosfera Jūsų neslėgė?

Dažnai esu sakiusi, kad Vilnius man tada pasirodė lyg po karo. Buvo nemažai vietų, aptvertų tvoromis, kur draudžiama eiti. Už tvorų slėpėsi griuvėsiai – gražių pastatų liekanos. Viskas atrodė keista, ore tvyrojo Oskaro Milašiaus poezijos nuotaika – liūdesys, praeities nostalgija. Greitai supratau, kad daugelis žmonių sako viena, o daro kita, gyvena ne pagal primetamus, bet pagal savo įsitikinimus. Pamenu, mano teta Alma, kai eidavome gatve ir kalbėdavomės, vis atsisukdavo, ar kas neseka iš paskos... Ji pirmoji papasakojo man apie tremtį – beveik visi iš artimųjų, pasilikusių Lietuvoje, buvo ištremti. Kai vieną vakarą apsilankiau pas tetą, ji uždėjo ant telefono pagalvę, bet vis tiek kalbėjo pašnibždomis. Iš slaptavietės komodoje ištraukė išsugotą mažą trispalvę juostelę, segamą prie kostiumo... Tada niekas nesitikėjo, kad Lietuvai pavyks kada nors ištrūkti iš Sovietų Sąjungos, bet jaučiau labai stiprų patriotizmą, pasipriešinimą svetimai santvarkai. Žmonės negalėjo atvirai kalbėti, bet jie dainuodavo ar kaip kitaip išreikšdavo savo jausmus.

Dvi asmenybės pusės – rimtumas ir humoras

O kaip susiklostė Jūsų profesinė veikla, kaip kilo mintis tapti aktore?

Vaidinti pamėgau dar vaikystėje. Žaisdama su vaikais sumanydavau visokių inscenizacijų, kurdavau įvairius personažus. Namuose atmosfera buvo liūdna, bet man atrama tapo vyresnysis brolis ir nuostabi močiutė Elena Jankauskienė. Mama dirbo, ji neturėjo laiko užsiimti nei mumis, nei buitimi. Namų jaukumą kūrė močiutė, nors ir ji dirbdavo – buvo senų rusų aristokratių kompanionė (skaitydavo joms rusiškai

ir prancūziškai, kalbėdavosi apie caro laikus). Trumpam užbėgusi į mūsų namus, ji greit paruošdavo kokias nors salotas ar iškepėdavo pyragą. Tai buvo taip gražu, aš net norėjau gyventi su močiute, bet nebuvo galimybių.

Brolis Petras, penkiolika metų vyresnis už mane, tada buvo medicinos studentas. Jis labai domėjosi teatru. Tuo metu naują teatrą Prancūzijoje buvo įkūręs Jeanas Vilaras, kuris rėmėsi aktoriais kaip visa ko pagrindu, – jam net dekoracijų nereikėjo. Galima tai vadinti „liaudies teatru“, bet lygis buvo aukštas. Bilietai nebrangūs, todėl Petras kas sekmadienį eidavo į spektaklius, o po to man pasakodavo, ką matęs, – puikiai mokėjo perteikti savo įspūdžius. Vienąkart nusivedė ir mane, trylikametę. Žiūrėjau „Makbetą“. Apėmė noras ne „tapti aktore“, bet atsidurti su vaidintojais ant scenos. Žinoma, apie šią profesiją tada nieko neišmaniau. Močiutė, pati Peterburge vaidinusi savo brolio Kleopo Jurgelionio suburtoje mėgėjiškoje lietuvių trupėje, parašė laišką Miltiniui: mano Karolina nori tapti aktore – ką daryti? Šis atsakė nematęs jokių problemų, aš turinti eiti į Charles'io Dullino mokyklą, kurioje ir jis mokėsi. Taip ir padariau – po abitūros lankiau šios dramos mokyklos kursus, o joje dar buvo žmonių, prisimenančių Miltinį, kuris ir man, ir kitiems asocijavosi su Lietuva, į mane dažnai net kreipdavosi ne vardu, o sakydavo: „Lietuva, į sceną!“ Ir vis klausinėdavo, ką dabar Miltinis veikia, ką stato? Iš močiutės susirašinėjimo su juo žinojau, ką atsakyti: stato „Edipą karalių“ ar pan. Paskui įstojau – paskaičiusi Oskaro Milašiaus poemą – į dramos mokyklą (ne į Konservatoriją, bet į kitą aukštąją, irgi valstybinę). Netrukus pradėjau vaidinti įvairiose trupėse. Kadangi esu aukšta, pagal fizinius duomenis labiau tikau klasikinėms pjesėms. Visi tie rimti dalykai mane traukė, bet greitai supratau, kad noriu ir kažko kito. Nuo mažų dienų iš kasdienybės rūpesčių mane išvaduodavo humoro jausmas. Nutariau parašyti pjesę monospektakliui, žvelgdama per humoro prizmę, draugai mane labai palaikė. Pjesė „Kodėl taip yra?“ pasisekė ir atvėrė man kitas duris. Tai keturi monologai, aš pati suvaidinau keturis skirtingus personažus. Tarp jų buvo ir močiutė iš Sovietų Sąjungos – pašiepiau

tą sovietinį pamišimą dėl eilių: būtinai reikia stoti į eilę, nors nežinai, ką ten parduoda... Šį spektaklį Paryžiaus kavinėje-teatre *La Soupap* pamatė kažkas iš televizininčių, ir buvau pakviesta į televiziją – mūsų trupė vaidindavo triskart per savaitę, viskas buvo filmuojama. Nors ne visai analogiška laida kaip, pavyzdžiui, „Dviračio šou“, tačiau bendrumų yra – tai humoristiniai vaizdai iš kasdieninio šeimos ar politinio gyvenimo. Mes patys rašydavom trumpus skečius, jeigu juos priimdavo, tuoj pat ir nufilmuodavo. Ši dvidešimties minučių trukmės TV laida buvo labai populiari, ją rodydavo kas vakarą prieš žinias. Tai suteikė ir mums populiarumo, žmonės atpažindavo gatvėse – dar ir dabar kai kam iš vyresnės kartos paryžiečių atrodo, kad mane pažįsta, tik nežino, kur buvome susitikę... Ši mano veikla truko beveik septynerius metus, tai buvo labai sėkmingas etapas. Pavyko suderinti dvi savo asmenybės puses – rimtą požiūrį ir humoro jausmą.

Regis, ir Nijolę Sadūnaitę esate suvaidinusi?

Paryžiaus lietuvių bendruomenės kunigas Jonas Petrošius, kuris man buvo tarsi dvasinis tėvas, davė paskaityti Sadūnaitės dienoraštį. Patyriau tikrą šoką – visa tai vyksta dabar Lietuvoje! Norėjosi pareikšti bent moralinį palaikymą. Pamačiau: šį dienoraštį galima adaptuoti scenai ir vaidinti. Mes tai padarėme su mano bičiuliu, taip pat aktoriumi Kristupu Mončiu, skulptoriaus Antano Mončio sūnumi. Jis vaidino visus tardytojų (Pilelio, Rimkaus) vaidmenis, Sadūnaitės brolių Joną, o aš – Nijolę. Šį spektaklį prancūzų kalba nuo 1987-ųjų rodėme trejetą metų dažniausiai Šv. Eustachijaus teatre, kuris įrengtas puikiame rūsyje (kriptoje). Dalyvavome įvairiuose festivaliuose. Ugnė Karvelis ragino spektaklį nufilmuoti.

Jonas Statkus, TV *Arte* kanalo dokumentinių filmų režisierius (Jūratės Statkutės de Rosales sūnus), taip ir padarė. Taigi spektaklis yra įrašytas į vaizdajuostę. Kai Lietuvoje prasidėjo Sąjūdis, pamaniau: esame to paties medžio šakos, antraip negi būtume sugalvoję statyti spektaklį apie rezistenciją? Jo pabaiga tokia: Sadūnaitė su broliu Jonu meldžiasi bažnyčioje, tyliai perduodami vienas kitam žinias, o už durų lūkuriuoja KGB agentai. Paskutinis Nijolės sakinytis: „Vieną dieną

Lietuva bus laisva ir mes niekad nebeišsiskirsim.“ O jau kitais metais, 1990-aisiais, Sadūnaitė atvažiavo į Paryžių – tiesiog fantastika! Visas tas periodas buvo ypatingas, svarbiausia – patys vidujai išgyvenome tai, kas vyksta Lietuvoje. Kartą vienas Panevėžio teatro aktorius parodė man straipsnį *Pra-vdoje*, koneveikiantį „melagingą“ mūsų spektaklį, – puiki reklama.

Kaip Jūsų profesinė veikla klostėsi toliau, po šio paryžietiško „sąjūdžio“?

Kaip tik tuo metu susituokėme su Arūnu, ypač svarbus įvykis buvo dukros gimimas. Mus abu traukė Lietuva. Dažnai apsilankydavome – tris kartus iš Paryžiaus vykome traukiniu per Berlyną, kai toks dar važiuodavo. Galiausiai nutarėme čia įsikurti. Arūnas įsteigė kelionių agentūrą *Baltic Clipper*

(dabar iš jos yra pasitraukęs), ėmė prekiauti sporto reikmenimis. Kai Lietuva tapo nepriklausoma, Masiulio knygyną grąžino mano tėveliui, tada jis buvo dar gyvas. Tai didžiulis įvykis mūsų gyvenime. Mudu su vyru ėmėmės atkurti šį knygyną Panevėžyje, o Vilniuje įsteigėme Prancūzų knygynėlį ir dar keletą kitų. Prasidėjo naujas mano gyvenimo etapas – jau be teatro. Nesigailėjau, kad aktorės gyvenimas tapo gražia praeitimi, nes nauja veikla irgi buvo labai įdomi. Mes penkiolika metų laikėm

Spektaklio „Aušros vartai“ afiša. 1987

knygynus, paskui išnuomojome patalpas leidyklai *Alma littera*. Galėjau grįžti prie visuomeninės – taip pat ir teatrinės – veiklos: prieš ketvertą metų įkūriau lietuvių, mokančių prancūziškai, teatro trupę *Clef*. Esame parengę tris spektaklius prancūzų kalba, pavyzdžiui, prancūzų autorės „Madame Ka“ – tai keletas trumpų absurdo pjesių su devyniolika personažų. Vaidinome *Meno forte*, gastroliavome po Lietuvą. Paskui man kilo mintis pastatyti spektaklį apie Paryžius, pasiteiravau aktorių, koks yra jų Paryžius? Vieniems tai Mulen Ružas, kitiems prancūziškos dainos, kažkuris sakė norįs suvaidinti lietuvi, sunkiai besiverčiantį Paryžiuje... Aš parašiau net ne pjesę, o labiau pretekstą vaidinimui, pasitelkę improvizacijas, sukūrėme spektaklį su dainomis ir šokiais „Chantereine gatvė 6“ – tai namas Paryžiuje, čia kartu su Žozefina gyveno Napoleonas, tapęs pirmuoju konsulu. Spektaklio esmė – šiandieniniai šio namo gyventojai, kai paspaudžia elektros mygtuką, kartais ima ir atsiduria visai kitose epochoje... Man labai įdomu dirbti su šia trupe, visi man brangūs tarsi savi vaikai, repetuodama aš galiu, pavyzdžiui, šešias valandas išstovėti ant kojų, bet nepavargstu, o jie, nors turi kitus darbus, visą laisvalaikį skiria repetacijoms.

Susidaro įspūdis, kad Jūs, kol gyvenote Prancūzijoje, „sirgote“ Lietuva, o dabar, gyvendama Lietuvoje, sten-giatės čia pristatyti prancūzų kultūrą... Ar pasiilgstate gimtojo Paryžiaus?

Iš tikrųjų esu tarsi tiltas tarp dviejų kultūrų. Tai patvirtina ir mūsų dukra, kuriai buvo gal šešeri, kai čia įsikūrėme. Ji gyvena ir dirba Lietuvoje, niekur neketina išvažiuoti. Baigusi tarptautinio verslo studijas, imasi įvairių įdomių projektų, susijusių ir su Prancūzija.

Nesakyčiau, kad esu pasiilgusi Prancūzijos, nes visada galiu ten nuvažiuoti. Du tris kartus per metus nuvykstu, aplankau savo brolių, gyvenančių labai gražiamo regione, kur daug viduramžių pilių, – Albi miestelyje prie Tulūzos. Žmonės ten malonūs, nejaučia įtampos, būdingos paryžiečiams. Žinoma, aplankau ir Paryžių, savo draugus, dauguma iš jų yra aktoriai, dar ir dabar vaidinantys. Ir jie mane Lietuvoje aplanko. Artimus ryšius palaikau su Kristupu Mončiu. Vis apima noras pasiklausyti prancū-

ziškų dainų. Paryžius yra manyje ir jau niekur nedings.

Stengiuosi bent šiek tiek Prancūzijai pristatyti Lietuvą – štai baigiu versti Valdo Papiervio romaną „Eiti“. Vienai stambiai leidyklai pateikėme 40 puslapių vertimą, ji pagėidavo visos knygos – tai geras ženklas. Labai patinka versti poeziją, esu išvertusi Juliaus Kelero, Eugenijaus Ališankos eilėraščių. Ališankos poezijos knygutė jau išleista Prancūzijoje. Išverčiau Marko Zingerio apysaką specifine žydų, jau dingusių iš mūsų gyvenimo, tema. Deja, mažai turime vertėjų į prancūzų kalbą, gal aš dar kai ką išversiu, nors tam beveik nebelineka laiko. Man rūpi, kad nebūtų užmiršti puikūs kūriniai, parašyti sovietmečiu, pavyzdžiui, Romualdo Granausko šedevras „Gyvenimas po klevu“, nes dabar visi pirmiausia domisi naujienomis. Beje, galima prisiminti, kad Prancūzijoje bestseleriu tapo Juozo Baltušio „Sakmė apie Juzą“ (vertė Denise Yoccoz-Neugnot, regis, ir iš lietuvių, ir iš rusų kalbos, jai talkino Genovaitė Kabašinskienė), jau išėjo septyni (!) leidimai. „Sakmė...“ 1991 m. buvo apdovanota kaip geriausia užsienio autoriaus knyga. Joje daug gamtos detalių – tarkim, augalų vardai, kurių Prancūzijoje mes jau nebežinome.

O dar svajoju lietuvių autorius prancūziškai adaptuoti scenai, kad galėtume vaidinti ir keliauti po Prancūziją, pristatydami lietuvių literatūrą.

Be to, tiltas tarp dviejų šalių yra Lietuvos ir Prancūzijos asociacija, mano užduotis – kartą per mėnesį sugalvoti paskaitos temą, pakviesti pranešėją. Esu ne visos Lietuvos draugijos pirmininkė, vadovauju tik Vilniaus skyriui, bet man rūpi aplankyti provincijos bendruomenes, kurios gerokai apleistos. Dabar Vilniuje mums, asociacijai, mažiau svarbu organizuoti įvairius renginius – juk veikia Prancūzų kultūros institutas.

Yra nemažai asmenybių, siejančių Lietuvą su Prancūzija – tai ir Jūsų jau minėtas Oskaras Milašius, ir Romainas Garys... Esu girdėjusi Jus, skaitančią Milašiaus poeziją...

O, taip! Oskaras Milašius man labai artimas. Su Panevėžio dramos teatro aktore Ligita Kondrotaite esame surengusios jo poezijos vakarą, ji skaitė lietuviškai ir prancūziškai, aš prancūziškai. Žadame programą pakartoti, pavažinėti po Lietuvą. Milašiaus kūryboje atspindėtas

visas mano šeimos liūdesys, tėvynės praradimas. Mama skaitydavo Milašių ir verkdamo, o aš, būdama ketverių metų, dar nemokėdama skaityti, daug jo eilėraščių deklamuodavau atmintinai. Tėvelis, kai dar gyveno su mumis, sėkmadienio rytais vesdavosi mane į Luvrą, Egipto skyriuje kartą parodė statulėlę „Karomama“ ir pasakė: „Tu esi Karolina, o Karomama iš Egipto – tai tavo karalienė.“ Iš tikrųjų ji mane globoja, tos statulėlės nuotrauka, paryžietiškosios O. Milašiaus draugijos dovana, kabo virš mano darbo stalo.

Į mūsų kultūros lauką grįžta emigrantų kūriniai – štai turime Vytauto Kasiulio muziejų...

Kasiulio darbai sugrįžo Edvino Žuko, Valdo Papievio ir Editos Mildažytės pastangomis. Jie važiavo kalbėtis su ponija Kasiuliene, tam reikėjo kantrybės, su ja nebuvo lengva sutarti. Iš pradžių ji nieko nenorėjo atiduoti. Kai Papievio paklausiau, kodėl jis nedalyvaus muziejaus atidaryme, juk yra taip nusipelnęs, jis atsakė: „Kam įdomu, kad aš veždavau bulvių poniai Kasiulienei prijaikinti.“

Vieną Kasiulio darbą pamačiau dar vaikystėje: pats dailininkas mano broliui Petrui abitūros proga padovanojo paveikslą, labai liūdną – moteris, parimusi prie stalo... Visą vaikystę maniau, koks liūdnas tas Kasiulis... O paskui, kai Paveikslų galerijoje pirmąkart buvo surengta Kasiulio paroda, pamačiau, koks jis linksmas! Mes paveldėjome turbūt liūdniausią šio dailininko paveikslą, toks jau likimas.

Stengiatės pagerbti ir savo giminės žymiuosius žmones... Nepamiršote senelio knygnešio Juozo Masiulio, dabar, teko girdėti, remiate Eduardui Turauskui skirtą projektą...

Taip, rengiama knyga apie Turauską, tarpukario Lietuvos diplomata, Užsienio reikalų ministerijos pareigūną. Istorikė iš Panevėžio Joana Viga Čiplytė renka apie jį medžiagą, buvo nuvykusi į Ameriką, Hooverio institute studijavo Turausko archyvą. Norėčiau, kad dėdės palaikai iš Paryžiaus kapinių grįžtų į Endriejavą, kuriame jis gimė, – tą kraštą ir visą Lietuvą jis labai mylėjo. Tai padaryti įmanoma, tik reikia atlikti daug visokių formalumų.

O pagerbdama senelį knygnešį siekiu, kad Masiulio knygynas Panevėžyje – pirmasis lietuviškas šiame mieste – knygynu ir liktų. Juk dabar vyksta toks civilizacinis perversmas, kai iškilęs klausimas, ar apskritai išliks popierinės knygos, gal bus tik elektroninis jų variantas. Juk ranka jau neberašome, knygynai užsidaro visame pasaulyje. Panevėžyje mažėja gyventojų, daug kas dėl krizės ir korupcijos emigravo...

Knygnešystės fenomenas – fantastiškas, unikalus Europoje. Knygos padėjo atgimti Lietuvai. Todėl Masiulio knygyno sodelyje pastatėme koplytstulpį knygnešiams pagerbti.

Dar jaučiu įsipareigojimą parašyti knygą apie kitą savo senelį – Jurgį Jankauską. Jis buvo kulinaras, aukšto lygio specialistas, jam yra tekę ruošti puotas ir tūkstančiams žmonių. Jo kulinarinė veikla Paryžiuje, Londone, Peterburge yra tokia įdomi! Turiu nemažai medžiagos. Pats senelis yra parašęs knygą *Apercus gastronomiques* („Gastronomijos apžvalga“). Ten sudėti jo receptai, kaip lietuviškus patiekalus adaptuoti prancūzų virtuvei. Tačiau tai ne tiek receptų rinkinys, kiek patarimai, kaip sveikai maitintis. Tą knygą jis parašė su mano močiutės broliu Antanu Jurgelioniu, žinomu gydytoju, Kūno kultūros rūmų statybos Kaune iniciatoriumi, pirmuoju jų direktoriumi. Kai Jurgelionis studijavo Paryžiuje mediciną, jis gyveno pas seserį, taip susidraugavo su jos vyru. Bet įsivaizduokite – kulinarijos knyga, o pirmieji jos puslapiai skirti Lietuvai: mano senelis čia paaiškina, iš kur yra kilęs... „Gastronomijos apžvalga“ išleista prancūzų kalba, būtų įdomu ją išversti.

O dabar tvarkau archyvą – esu paveldėjusi šeimos laiškus, aprėpiančius gal šimtą metų. Panevėžio biblioteka turi fondą, kuriame kaupia rašytinį kraštiečių palikimą. Suklasifikavusi laiškus, perduosiu tam fondui. Juose atsispindi ir laimingas gyvenimas „smetoninėje“ Lietuvoje, ir tėvynės ilgesys, noras grįžti (nemažai laiškuose rašyta pabėgėlių stovyklose), laukimas, nerimas, kur teks emigruoti, po to, jau įsikūrus Paryžiuje, nelengvas perėjimas prie prancūzų kalbos ir pan.

O kai grįžote į Lietuvą, kokią ją radote? Ar dar būta euforijos, ar jau vyravo nusivylimas – juk žmo-

Karolina Masiulytė-Paliulienė

nes greitai prislėgė rūpesčiai dėl sunkios ekonominės padėties...

Iš pradžių, kai atvykome 1994-aisiais, dar buvo juntamas emocinis pakilimas. Deja, paskui apėmė nusi-vylimas, nes gudruoliai sugebėjo mikliai privatizuoti turtą, o idealistai liko be nieko...

Atsimenu šventišką nuotaiką, kai Lietuva 2004 m. įstojo į Europos Sąjungą, – žmonės su mažais vaikais išėjo į gatves, Katedros aikštėje buvo pavaizduotas didelis žemėlapis ir visi džiugiai vaikščiojo „po Europą“... Tarsi lengviau atsikvėpėme – esame europiečiai! Bet netrukus užgriuvo ekonominė krizė...

Ar nemanote, kad lietuviai pernelyg linkę dejuoti, todėl jų bėdos atrodo dar didesnės negu yra?

Taip, dejavimo esama per daug. Reikėtų ne verkti, o veikti. Tuo tikslu mes su Povilu Urbšiu, kuris dabar yra Seimo narys, įkūrėme Panevėžyje judėjimą „Kartu“. Buvęs sąjūdininkas Urbšys stengiasi sugrąžinti žmonėms Sąjūdžio laikų viltį ir džiaugsmą, siekia ugdyti pilietiškumą, kad žmonės, užuot dejavę, veiktų, protestuotų. Aš, Prancūzijoje užaugusi, tam šimtu procentų pritariu. Jei prancūzams kas nors nepatinka, jie tuoj išeina į gatves! Ir mes Panevėžyje pradėjome protesto akciją prieš savivaldybę, kuri istorinėje miesto dalyje nori pastatyti dangoraižį. Per Urbšio rinki-

mų kampaniją parašų už jį surinkome dvigubai daugiau negu būtina, – panevėžiečiai tiki, kad jis gali atstovauti jų interesams.

Manau, per tą laikotarpį, kai žmonės buvo apgaudinėjami, net verčiami emigruoti, jie su-sivokė turintys veikti patys, nevalia leisti, kad viskam diriguotų vagys. Deja, Lietuvoje beveik neveikia savivalda. O juk turime daug resursų, ir žmonės yra puikūs, intelektualūs.

Būtent Panevėžį laikote savo „šaknų dirva“?

Taip, Panevėžį laikau savo gimtine. Ten visa-da nuvažiuoju, lankau senelio knygnešio Ma-siulio kapą, greta palaidotas ir dėdė Kuzma, taip pat knygnešys. Panevėžyje amžinojo poilsio atgulė mano vyresnioji sesuo Silvija, mirusi 2007-aisiais. Ten, prie artimųjų kapų, „klausiu“ patarimo, gaunu inspiracijų veiklai.

O kaip vertinate kultūrinį Lietuvos gyvenimą?

Nespėjame aplankyti visų renginių – toks jis tur-tingas! Ugnė Karvelis sakydavo: vienintelis produk-tas, kurį galime eksportuoti, – tai kultūra. Žinoma, dar sportas garsina Lietuvą – dabar Meilutytė. Turime ir kultūros talentų, pavyzdžiui, pasaulyje pripažintas šiuolaikinio meno atstovas Žilvinas Kempinas. Žino-ma, mane ypač domina Lietuvos teatras – jis aukšto lygio. Eimuntas Nekrošius tikras genijus, jo spekta-klius pagal Dante žiūrėjau po du kartus ir kaskart giliai emociškai paveikdavo. Į Rimo Tumino „Tris seseris“, „Vyšnių sodą“ irgiėjau ne sykį. Vertinu Auš-ros ir Jono Jurašų spektaklius, puikiai perteikiančius emigracijos, tremties temas. Gaila, kad aš negaliu Lietuvoje vaidinti – mano prancūziškas akcentas pernelyg ryškus. Gal prieš dešimtmetį Igno Jonyno trumpo metražo filme „Sekmadienis toks, koks jis yra“ suvaidinau prancūzę, pagrindinio herojaus (jį vaidino Regimantas Adomaitis) žmoną. Jei dar pri-sireiktų su prancūzišku akcentu kalbančios herojės, mielai imčiausi...

Dėkoju už pokalbį.

■

DŽONAS BELZEBUBAS

Jauniesiems Deiviui ir Karolinai S.

Praveriu kambario nr. 23 duris... Tvoksteli baisus dvokas, tarsi čia būtų pastipę pora šunų. Sunkiausiai gaudau orą. Praskleidžiu užuolaidas, parudavusias nuo cigarečių dūmų. Lango vos vos praviras, bandau praverti plačiau, bet ši misija neįmanoma... Ką gi, teks apsiprasti su kvapais. Atremiu fotelį į duris, kad gaučiau bent kiek daugiau šviežio oro. Šis baldas – tikra šiukšlynų pažiba su riebiomis kavos dėmėmis ir tabako pelenų sluoksniu.

Oi, pamiršau prisistatyti – esu Simas, britų vadinamas Saimonu. Jau metus gyvenu Rytų Londone su nauja tapatybe. Nenoromis, bet teko susitaikyti ir su nauju anglosaksišku savo vardu. Iš pradžių vis bandžiau kovoti, atkakliai kartodamas, kad esu Simas, o ne Saimonas. Pamatęs, kad tai beviltiška, priėmiau svetimas žaidimo taisykles. Britų gomuriui labai sunku sugromuliuoti egzotiškus vardus.

Man 19 metų. Aš – ekonominis pabėgėlis. Čia, Niuame, kur drauge alsuoja Rytų Azija ir Rytų Europa, tokių kaip aš – tūkstančiai.

Mano ausyse skamba šventoji *Nirvana*, grupė, pakeitusi vakariečių supratimą apie Palaimą, kaip ją vadina Rytuose. Imuosi darbo, juk aš – valytojas psichikos negalią turinčių žmonių prieglaudoje. Džekas, šios įstaigos vadovas, liepė išmesti viską, absoliučiai viską!!! Viršininko nurodymas prilygsta įsakymui. Nuo plačios palangės pradedu nurinkinėti šlamštą. Šimtą metų neplautos lėkštės su maisto likučiais, puodukai su prikibusiomis nuorūkomis keliauja tiesiai į juodą šiukšlių maišą. Šaukštai, šaukšteliai, šakutės, peiliai atsiduria ten pat. Paimu gimtadienio atviruką, jame parašyta: „Brangus sūnau, deja, šiais metais negalėsiu tavęs aplankyti Londone, sustreikavo sveikata. Gero penkiasdešimtojo gimtadienio! Mama.“ Mano, valytojo, ranka nesudreba ir sentimentalus atvirukas nuplazda pasakui kitas šiukšles. Toks pats likimas ištinka besišypsančios juodaodės apkūnios moteriškos fotografiją rėmeliuose. Tai Diana – Džono, gyvenusio šiame kambaryje, žmona.

Ach, Džonas... Pamenu, vieną rugsėjo vakarą, sėdėdamas ant sofos fojė, jis paklausė manęs: „Ar tu vedęs, ar turi vaikų?“ Atsakiau, kad neturiu – juk esu dar jaunas. Nusišypsojęs pasigyrė, kad turi žmoną ir dvylikos metų sūnų, kuriuo be galo didžiuojasi, nes šis seka tėvo pėdomis ir jau padoriai brazdina gitara. Pagalvojau, vėl žmogelis klejoja, mat dieną prieš tai jis nesustodamas kartojo: „Aš esu Džonas Smitas – Pasaulio karalius, man niekas nerūpi, eikite visi velniop.“ Abejodamas paklausiau seselės, ar tai tiesa? Ir ji patvirtino šį faktą. Džono žmona irgi glaudžiasi panašioje įstaigoje.

Taip prieš devynis mėnesius prasidėjo keista mudviejų draugystė. Per tą laiką jo sąmonės mėnulis užtemo dar ne kartą...

Jis vienintelis iš nedaugelio šios prieglaudos gyventojų sugebėdavo taisyklingai ištarti mano vardą. Dar ir todėl jį gerbiau. Mus vienijo muzika – Johnas Lennonas, Leonardas Cohenas, Johny's Cash'as ir Queen. Mus vienijo literatūra. Mus vienijo menas. Mus vienijo tai, ką žmonės apskritai vadina kultūra.

Pamenu, kartą prieš darbo pabaigą, sėdėdamas fojė šlamščiau sumuštinį ir skaičiau knygą. Priėjo Džonas ir paklausė: „Ką skaitai?“ Sakau: „Stepių vilką“. „O, tai nuostabi knyga, – pasakė jis. – Kartais jaučiuosi lyg pats būčiau tas Stepių vilkas, su HH¹ mane sieja begalinė meilė muzikai.“

Nuo to laiko prasidėjo mūsų kultūriniai vakarai. Kol aš valydavau mažąją virtuvėlę, sujungtą su fojė, – visą tą jovalą, kurį palikdavo per pietus dvidešimt didelių senyvų vaikų, vieną gražą dieną vėl galėsiančių grįžti į visuomenę, žinoma, tokia galimybė švietė vienietams, Džonas man pasakodavo apie rašytojus, muzikantus, dailininkus. Užsiminė, kad savo kambaryje turi nemažai knygų.

Žavėjosi Dostojevskiu, deja, negalėjau padiskutuoti apie šį klasiką, mat nesu jo skaitęs. Tik pasakiau, kad jis kilęs iš lietuvių bajorų šeimos. Pasidalijau dar keliomis istorinėmis nuotrupomis...

Po kriaukle pūpsio kalnas aitriai smirdinčių skudurų: kelnės, marškinėliai, megztiniai, striukės, kojinės, neplautos nuo bibliinių laikų. Sukišu viską į juodus

maišus. Nukasęs šį materialųjį sluoksnį, randu kultūrinį. Prieš akis – nesuskaičiuojama galybė *Rolling Stones* žurnalų. Grėbiu juos rankomis tarsi rudens lapus ir kraunu į maišus. Pakliūva keletas storų A4 formato sąsiuvinų. Vieną pradedu vartyti – jame Džono ranka surašyti dainų tekstai su akordais: *Pink Floyd* „Another Brick In The Wall“, John Lennon „Imagine“...

Apie Lenoną būtume galėję su Džonu pliurpti valandų valandas, bet taip niekada nenutikdavo, nes man reikėdavo susikrauti savo valiklius ir žygiuoti į kitus aukštus.

Nuvelku nešvarius patalus, jie irgi keliauja į šiukšlių maišą. Po lova randu lobį, apie tokį aukso fondą daugelis paauglių galėtų tik pasvajoti – tai daugybė pornožurnalų. Juodosios Rubenso matronos, azijietės ir baltaodės išdidžiai demonstruoja rožines savo vulvas, viską, kas telpa, kišdamosi ten, kur saulė nešviečia. Štai viena blondinė milijonierė pornožvaigždė didžiuojasi: „Mano vyras nepavydi, nes aš nebesifilmuoju su vyrais, tik lesbietiškos scenose.“ Žodžiu, nieko nauja, ko nebūtų dariusios XIX a. Prancūzijos kurtizanės, Japonijos geišos ar mūsų laikų elitinės pupytės. Pasijuntu lyg puritoniška motina, valanti paauglio sūnaus kambarį. Tiesa, šiam gyventojui ne penkiolika, o penkiasdešimt.

Po visu tuo blizgančiu glamūru randu tai, dėl ko man suspaudžia širdį, nes tą irgi reikės išmesti. Niekas nesi- ginčys, kad knygos – žmonijos šviesa. Kadaise džiuginusios Džono akis ir buvusios tikras malonumas paimti į rankas, dabar jos taps makulatūra, už kurios surinkimą sovietmečiu pionierius būtų gavęs ordiną.

Mano rankose – Kerouaco „Kelyje“, apipilta neaiškos kilmės gėralu. Šia knyga žaviuosi nuo žalios paauglystės laikų. Čia klasikinis variantas, kurį teko skaityti keletą kartų ne originalo kalba. Trečiasyk perskaičiau ir originalųjį ritinį – autentišką nepolitkorektišką vientisą tekstą, kuriame Kerouacas nevyniojo žodžių į vatą. Amerikietiška cenzūra privertė autorių tapti Selu Paradaisu, bet ir tai nesutrukdė šiai knygai tapti kultine, ja žavisi ne vienos kartos jaunimas jau daugiau kaip penkiasdešimt metų. Pamenu, prieš savaitę gundžiau Džoną, kad nueitų į kiną pa-

sižiūrėti šios knygos ekranizacijos, bet jis neklausė, nes vėl buvo atsidūręs tamsiojoje mėnulio pusėje. Sėdėdamas ant sofos fojė monotoniškai murmėjo sau po nosimi: „Aš – Belzebubas.“ Tokiais atvejais palikdavau jį vieną kautis su apsėdusiais demonais.

Iš prisiminimų grįžtu į realybę: po tuščiomis pupelių skardinėmis negarbingai vartaliojasi George'o Orwello „1984“. Pupelės buvo mėgstamiausias Džono valgis. O gal ir ne, juk pats man sakė: tai bėdžių maistas, pigiausia, ką galima nusipirkti. Nesivargindavo jų net pasišildyti. Kabindavo su šaukštu šaltas, per barzdą varvėdavo to surogato syvai.

Toliau kasinėdamas kultūrinį sluoksnį, randu britų klasikų: Oscaro Wilde'o „Doriano Grėjaus portretą“, Shakespeare'o sonetus, keletą man nežinomų autorių. Jaučiuosi tikras nakis, maitinantis ugnį knygomis, tiesa, aš – bibliotekininkės sūnus – kraunu jas į šiukšlių maišus.

Atidarau spintą – mano nuostabai, ji švari ir beveik tuščia, išskyrus keletą vienišų pakabų. Ant viršutinės lentynos randu storą juodą knygą – tai Koranas arabų ir anglų kalbomis. Nekyla ranka jo išmesti, nors nesu nei islamo gerbėjas, nei kitos religijos fan(atik)as. Žinau, kam jį padovanosiu. Kai įteikiu knygą rusvabarzdžiui šeichui Muhamedui Ali, jo veide išvystu plačią šypseną. Kadaise šis prieglaudos gyventojas vadinosi Patriku Džonsonu, bet tai buvo seniai, dar prieš jam atrandant Alachą. Atsivertėliai į islamą mėgsta, nežinau, kodėl, pasirinkti šį vardą, gal akiai kopijuoja Cassiusą Clay'ų?²

Kartais Džonas prašydavo tabako. Pavaišindavau, kai nematydavo kiti prieglaudos gyventojai, nes jie kaip skėriai gali užpulti minkštaširdį darbuotoją. Šios įstaigos vadovybė netoleruoja tokio elgesio. Gavęs žiupsnį, šėtoniškai nusikvatodavo, padėkojęs skubėdavo drebančiomis rankomis, parudusiais pirštais susisukti suktinę. Ir jau norėdavo užpešti dūmą, kaip senais gerais laikais, bet turėdavo išvaryti draugelį laukan lyg šunį – nesvarbu, lietus ar sniegas. Taisyklės galioja beveik visoje ES: viešojoje erdvėje – nerūkymo zona. Nutaikęs progą, išsmukdavau ir aš kaip koks mokyklinukas kartu parūkyti į kiemelį.

Džonas buvo išprusęs labiau negu statistinis britas. Šeima įpareigojo. Minėjo, kad jo brolis yra vienos iš Kembridžo kolegijų profesorius, deja, jiedu retai matosi. O štai jis, sūnus palaidūnas, apsistojo Londone. Atvažiavo į sostinę prieš gerus 30 metų iš Braitono. Pradėjęs dirbti įrašų studijoje, kūnu ir siela pasinėrė į rokenrolą. Sakė, tais laikais net bandęs rašyti knygą apie provincialo gyvenimą megalopolyje. Svajojo tapti rašytoju. Pasakė man pirmąją knygos frazę: „Londone, aš jau čia, atvažiavau tavęs užkariauti.“ Skambėjo banalokai. Kai paklausiau, kas atsitiko jo knygai, atsakė, kad ją prarijo hedonistinis jaunystės kvaitulys. Aštuoniolikmetis vaikinys nugrimzdo į narkotikų ir alkoholio liūną, tos bakchanalijos tęsėsi metų metus. Gyvenimo planai buvo vis atidėliojami rytojui, kol tas rytojus nebeteko prasmės. Toks šėtoniškas tempas nuvarė jį nuo kojų, išvarė iš proto. Psichiatrų paskirti, sako, netinkami medikamentai pataisė Džoną nepagydomai. Ir dabar sėdi čia kaip koks Nietzsche, pupelėmis aplipusia vešlia barzda, – liūdno palūkanos už siautulingas praeities dienas ir naktis.

Pagriebiu prie spintos styrančią juodą medžiaginę gitaros futliarą, sukišu į paskutinį maišą ir užrišu. Viskas baigta! Nuo kaktos žliaugia prakaitas. 11 šiukšlių maišų išsirikiuoja koridoriuje. Visas dainiaus gyvenimas supakuotas! Ir bus išmestas į Nebūtį.

Džonas buvo perkeltas (žinoma, abipusiu sutikimu) į kitą vietą, galbūt geresnę... Pas mus jis ir taip užsibuvo pernelyg ilgai, net penkerius metus. Gyventojai nuolatos perkeldinėjami iš vienos institucijos į kitą, kad neužsibūtų – nesuaugtų su vieta, kad vyktų nuolatinė cirkuliacija. Kad jie nesijaustų čia kaip namuose arba kaip kalėjime...

Džonas Smitas, žmogus, svajojęs tapti rašytoju, paliko visą savo užgyventą turtą.

Išėjo, pasiėmęs tikrai gitarą. ■

¹ HH – Haris Haleris, Hermano Hese's romano „Stepių vilkas“ pagrindinis herojus.

² Cassius Clay'us – boksininkas, pasauliui geriau žinomas kaip Muhamedas Ali.

DVIKALBIŠKUMO ASIMETRIJA, ATMINTIES IDEOLOGIJA IR KULTŪRINĖ ĮVAIROVĖ UKRAINOJE

Su Volodymyru KULYKU kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS

Volodymyras Kulykas – Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Politikos ir etninių studijų instituto tyrimų vadovas – yra dėstęs JAV Kolumbijos ir Standfordo universitetuose, dirbo Kanados, Didžiosios Britanijos, Vokietijos tyrimų centruose, parašė tris knygas ir aibę straipsnių apie kalbos, atminties ir tapatybės politiką posovietinėje Ukrainoje.

Tomas Kavaliauskas. *Jei teisingai supratau Jūsų poziciją,¹ vietoj etninės poliarizacijos siūlote skatinti Ukrainos regionų kultūrinę ir politinę konkurenciją? Tačiau šalyje, kuri tiek lingvistiniu, tiek politinės vaizduotės atžvilgiu skyla į dvi dalis – į šiaurės vakarus ir į pietryčius, regioninė konkurencija vargu ar išvengtų etninės poliarizacijos.*

Volodymyr Kulyk. Tame straipsnyje, rašytame 2001 m., aš kviečiau ne propaguoti regioninę konkurenciją, bet pripažinti faktą, kad ji vyksta ir posovietinei Ukrainai yra gerokai svarbesnė negu etnopolitinė konkurencija, kuriai mokslininkai tada skyrė pagrindinių dėmesį, remdamiesi Rogersu Brubakeriu. Beje, jo koncepcija apie nacionalizuojamas valstybes buvo pagrindinis mano kritikos objektas.² Tuo metu vis dar atrodė verta pabrėžti, kad Ukrainoje didžiausi politiškausi reikšmingi skirtumai egzistuoja ne tarp etninių ukrainiečių ir etninių rusų, o tarp regioninių grupių, kurių kolektyvinė atmintis, kalbos preferencijos ir politinė orientacija ryškiai skiriasi. Tai tie skirtumai, kuriuos ir vieno, ir kito regiono elitas stengiasi panaudoti savo la-

bui. Ukrainiečiai su rusais yra labai artimai susiję, ypač Rytuose ir Pietuose, dėl mišrių santuokų ir dėl to, kad dažniausiai vartoja rusų kalbą, laikydami ją pagrindine.

Po 2004-ųjų tai tapo akivaizdu visiems, kas atidžiau stebėjo Ukrainos politinį procesą. Leonido Kučmos režimas tuo pat metu ir skatino regioninės specifikos raišką, ir bandė ją apriboti, kad centras galėtų kontroliuoti regionus. Dviejų Ukrainos dalių (kurios atitinkamai tapo žinomos kaip oranžinė ir mėlyna) mobilizacija per 2004-ųjų prezidento rinkimus ir po jų pabrėžė skirtumus tarp vertybių ir interesų. Mėlynieji politikai Viktoro Juščenkos pergalę ir Viktoro Janukovyčiaus pralaimėjimą pasitelkė jo rinkiminės apygardos mobilizacijai, kad atkeršytų per būsimus rinkimus. Rinkėjai buvo raginami priešintis oranžinės vyriausybės politikai. Ši strategija ypač pasireiškė mėginimais rusų kalbą padaryti oficialia tose Rytų ir Pietų provincijose, kur Janukovyčiaus Regionų partija laimėjo parlamentinius ir vietinius 2006-ųjų rinkimus. Atkakliai priešintasi Juščenkos užsienio politikai, planams dėl kalbos ir atminties. Tokia laikysena pagilino skilimą tarp dviejų šalies

dalių, kur ypač skyrėsi jų Antrojo pasaulinio karo suvokimas. Nors regioninę poliarizaciją iš dalies lemia politinė vaizduotė, radikalūs įsitikinimų skirtumai matomi tiek elito, tiek plačiųjų masių lygmeniu. Tai apsunkina valstybės institucijų pastangas siekti tautos vienybės, todėl Ukrainos valstybingumas net ir po dvidešimties metų nepriklausomybės tebėra trapias.

Tuo pat metu vyksta ne tik žodžių karas tarp oranžinių Vakarų ir mėlynų Rytų, bet ir tiek ekonominė, tiek politinė konkurencija tarp regionų. Nors mėlynųjų elitas aiškina, kad jų regionai „išmaitina“ oranžinius, todėl šie turėtų būti dėkingi, užuot be paliovos kritikavę, kiekvienoje šalies dalyje yra ir duodančių, ir imančių. Maža to, centras skirsto pajamas, nesiekdamas visų pirma išlyginti ekonominių kontrastų, bet verčiau apdovanoja jam lojalų elitą, „paperka“ tuos gyventojų sluoksnius, kurių paklusnumą vyriausybei reikia užsitikrinti tam tikru metu arba gauti palaikymą per rinkimus. Kai 2010-aisiais prezidentu tapo Janukovyčius, pasipylė dosnios dotacijos jo gimtajam Donbasui, nors tai vienas turtingiausių šalies regionų tiek pagal investicijas, tiek pagal pajamas. Tai suvokiama kaip „apiplėšimas“ (opozicija stengiasi tą viešinti), nuteikiantis prieš Donbasą tiek oranžinių, tiek mėlynųjų regionus, o tą neapykantą skatina kadro, kuris kilęs iš šio regiono, administracinė politika. Net paties Donbaso gyventojai yra vis labiau supriešinami dėl įžūlios režimo politikos, įstūmusios į skurdą, lėmusios, kad dauguma žmonių darosi teisiškai vis labiau pažeidžiami. Tokia politika sulygina politinės „vaizduotės“ skirtumus, tačiau veikiausiai vis tiek pravers per rinkimus, bent jau artimiausius.

Ar ukrainiečiai Ukrainoje jaučiasi saugūs, ar juos persekioja išnykimo baimė – jei ne kaip etninės rūšies, tai bent kaip ukrainietiškos kultūros paveldėtojų, susiduriančių su lingvistiniu ir kultūriniu rusų dominavimu? Ar ukrainiečių padėtį galima lyginti su latvių ir estų situacija? Gal vienas iš skirtumų būtų tas, kad ukrainiečių etniškumas kur kas dažniau negu lietuvių, latvių ar estų yra „dvisluoksnis“, o kartais ukrainiečiai netgi antietniški?

Manau, tai labiau priklauso nuo to, kokią populiacijos dalį sudaro tam tikra grupė: juo mažesnė dalis,

juo mažiau saugi ji jaučiasi. Taigi ukrainiečiai jaučiasi šiek tiek saugesni negu estai ir gerokai saugesni negu latviai. Tačiau iš tikrųjų svarbi ne statistika, bet savivoka, nuo kurios priklauso, kaip aiškiai apibrėžiama grupės savastis, t. y. tai, kuo ji skiriasi nuo kitų. Šiuo atžvilgiu ukrainiečiai yra pažeidžiamesni negu baltai, nes dauguma tų, kurie laiko save ukrainiečiais, jaučia savyje nemažai rusiškumo ar bent jau suvokia rusų kalbą ir kultūrą kaip savąją (lygiai taip, kaip ukrainietiškąją, o gal net labiau).

Sprendžiant iš žmonių nusiteikimo kalbėti rusiškai, pomėgio dainuoti rusų dainas, skaityti rusiškas knygas, naršyti interneto (*ru*) tinklalapius, grindžiamas kelias atitinkamai rinkos plėtrai kur kas toliau už Rusijos ir etninių rusų ribų, ir ši rinka išstums panašius ukrainietiškus produktus. Akis badanti ukrainiečių kultūros marginalizacija ypač sustiprina nesaugumo jausmą tų ukrainiečių, kurie rusų kultūros nelaiko sava (ir kurių dalis, panašu, gerokai mažesnė negu „aiškiai apibrėžtų“ estų ir latvių).

Keisčiausia, kad nerimas dėl etninės savasties koegzistuoja su besitęsiančiu rusų kalbos ir/ar kultūros dominavimu kasdienybėje: kai kurie žmonės net nesuvokia savo pačių indėlio į šią mažų mažiausiai dviprasmišką lingvakultūrinę visuomenės padėtį, kuri jiems nepriimtina, bet ir jie patys prie jos prisideda. Jie nori, kad valstybė darytų tai, kas, jų manymu, teisinga, nors patys renkasi tai, kas lengva ir patogus.

Vertėtų atkreipti dėmesį, kad marginalizuoti kultūrą labai padeda globalizacija, – plačiausiai paplitusioms kalboms ji suteikia konkurencinį pranašumą prieš mažiau žinomas. Lingvistikos atžvilgiu esame linkę manyti, kad globalizacija labiausiai susijusi su anglų kalba, o rusų kalbos paplitimą posovietinėje erdvėje laikome Sovietų imperijos palikimu. Bet iš tikrųjų vienas svarbiausių globalizacijos padarinių šiose šalyse yra vis plačiau plintantis rusų kaip regiono *lingua franca* vartojimas tose socialinėse sferose, kuriose vyksta supranacionalinis žmonių judėjimas, prekių ir informacijos sklaida, plėtojamos komunikacinės technologijos, tarptautinė prekyba, sezoninis darbas ir turizmas. Ši naują vaidmenį rusų kalbai skyrė ne

valstybė, o rinka, sustiprindama paveldėtą pranašumą prieš vietines kalbas ir trukdydama valstybei įveikti šį kenksmingą imperinį palikimą. Maža to, valstybės galias bent kiek apriboti rinkos laisvę varžo tarptautinis žmogaus ir mažumų teisių režimas, kuris atgraso nuo bet kokių bandymų juridiskai ar administraciškai priimesti oficialią kalbą privačiai sferai. Paradoksalu, tačiau tai padeda ne lokalioms, sparčiai nykstančioms, o galingoms supranacionalinėms kalboms.

Ne ką mažiau paradoksalu ir tai, kad kai kurios supranacionalinės kalbos gali pasinaudoti savo kaip mažumų kalbos statusu tose valstybėse, kur jos pačios marginalizuoja vietines kalbas, pavyzdžiui, Rusijoje ir Ukrainoje.

Iki nepriklausomybės rusai Ukrainoje jautėsi saugesni negu Baltijos šalyse todėl, kad laikė ukrainiečius labai panašiais į save, o latviai ar estai visada pabrėždavo esminius etninius skirtumus. Atitinkamai nepriklausomybės aušroje Ukrainos rusai nesibaimino jokio radikalaus etnokultūrinės politikos ir praktikos pokyčio, su nepriklausomybe jie susitaikė (dauguma netgi rėmė) ekonominiais sumetimais. Maža to, panašiai mąstė daug etninių ukrainiečių šalies Rytuose ir Pietuose. Nekeista, kad šios dvi grupės, priklausančios politiniam ir ekonominiam elitui, todėl gerai atstovaujamos, užtikrino rusų kalbos ir kultūros plitimo tęstinumą, kuris dabar įtvirtinamas ne tiek administraciniais nurodymais, kiek rinkos nuožiūra, o daugumai politikų visai nesinori to apriboti.

Kai lyginame Baltijos šalis ir Ukrainą, akivaizdu, kad nesutampa 1945-ųjų gegužės 9-osios vertinimai. Lietuviams, latviams ir estams gegužės 9-oji reiškia ne išvadavimą, bet okupaciją, o Ukrainoje, jei neklystu, tiek ukrainiečiai, tiek rusai, gal ir kitos mažumos, pavyzdžiui, Krymo totoriai, švenčia ją kaip Pergalės dieną prieš nacių Vokietiją. Ar visi Ukrainos regionai vienodai vertina gegužės 9-ąją? Kokią simbolinę prasmę 1945-ųjų Jalta turi, pavyzdžiui, Krymo gyventojams? Ar istorijos vadovėliai aptaria sąmokslą pagal Stalino norus perskelti Europą į Rytus ir Vakarus?

Ukrainoje gegužės 9-oji yra kontroversiška data, bet demarkacinę liniją ji brėžia ne tarp rusų mažumos ir titulinės tautos, o veikiau tarp šalies Rytų ir Vakarų. Ši

kontroversija atsirado dėl istorinės patirties ir atminties skirtumų tuose regionuose, kurie buvo SSRS dalis nuo pat jos įkūrimo, ir tų, kurie inkorporuoti pagal Molotovo-Ribbentropo paktą. Dauguma Vakarų regionų gyventojų, visų pirma Galicija, kurios stipri ukrainietiška tapatybė iškilo prieš Pirmąjį pasaulinį karą, esant palyginti liberaliam Austrijos-Vengrijos valdymui, ir suradikalėjo tarpukariu dėl konfrontacijos su lenkais, – sovietų režimą suvokė kaip okupaciją, nesvarbu, kad daug kas daryta pačių Rytų ir Vidurio ukrainiečių rankomis. Tokį požiūrį ypač sustiprino netrukus ukrainiečių (ir lenkų) politikus, inteligentiją ir visus tuos žmones, kuriuos režimas laikė nacionalistais, užgulusi sunki priespauda. Nekeista, kad artėjantis sovietų sugrįžimas po nacių okupacijos privertė tūkstančius žmonių trauktis į Vakarų Europą, iš pradžių jie atsidūrė dipukų stovyklose, vėliau persikėlė už vandenyno.

Tuo metu partizanai, vadinamoji Ukrainos sukilėlių armija, sutelkta 1942-aisiais kovoti su naciais (ir sukurstyta antilenkiškam etniniam valymui Volynėje ir Galicijoje 1943–1944 m.), su „antraisiais sovietais“ kovėsi iki 1950-ųjų pradžios. Daug šeimų Galicijoje turi giminių, kovojusių Ukrainos sukilėlių armijoje, užmuštų arba įkalintų. Sukilėliai laikomi herojų armija, reikalaujama, kad tai būtų pripažinta valstybės lygmeniu, bent jau prilyginta pagal garbę ir nuopelnus sovietų karo veteranams. Taigi ši ukrainiečių dalis gegužės 9-osios nelaiko Pergalės diena, pritaria siūlymams traktuoti šią datą kaip gedulo už visus žuvusius kare dieną.

Dauguma Rytų ir Pietų Ukrainos gyventojų tam prieštarauja ir džiugiai švenčia sovietų pergalę prieš nacius. Daugelio giminaičiai priklausė Raudonajai armijai, o po karo malšino partizanus sukilėlius Vakarų Ukrainoje. Rytiečiai sukilėlių armiją vadina priešais, nacių kolaborantais, nepripažįsta jų kaip nepriklausomybės kovotojų. Nors mokykloje ir universitetuose jaunoji karta gauna labiau subalansuotą praeities interpretaciją, vis dėlto šeimos atmintis, o ypač konfrontacinė politinė retorika, trukdo atsikratyti sovietinės karo sampratos ir pereiti prie nuosaikaus tautinio naratyvo. Didžioji dauguma rytiečių teikia pirmenybę sovietiniam įvardijimui *Didysis tėvynės karas*... Tai priimtina daugumai šalies gyventojų, mat ir

Vidurio Ukraina jaučiasi arčiau sovietinės ideologinio fronto „pusės“, nors šią preferenciją kiek modifikuoja jų oranžinė politinė orientacija.

Tokius radikaliai priešingus požiūrius į karą sustiprina politinis diskursas, pabrėžiantis kontroversišką Ukrainos piliečių patirtį ir skirtingas nuostatas. Ne mažiau svarbu ir tai, kad viešojoje erdvėje sovietinis naratyvas nepastebimai remiamas tokiais iš pažiūros neideologiniais „produktais“ kaip filmai, o ypač serialai apie karą, kur sovietų kareiviai pateikiami kaip „mūsų“, o sukilėliai arba demonizuojami kaip nacių kolaborantai, arba apskritai nutylimi, tarsi nė nebūtų egzistavę. Dauguma šaltinių Ukrainos sukilėlių armiją pamini tik aptardami nacionalistinių partijų reikalavimą pripažinti jos kovą už nepriklausomybę ir dėl to kylančius aršius ginčus. Taigi viešasis diskursas Raudonąją armiją pristato kaip nekritikuotiną istorijos dalį, o tautinį pasipriešinimą – kaip einamosios politikos dalį, skatinamas ypač kritiškai vertinti tą praeities tarpsnį. Sąveika tarp šeimos atminties, mokyklose dėstomos istorijos ir žiniasklaidos interpretuojamos praeities modeliuoja jaunesnių kartų suvokimą, taigi lems, kokia bus Ukrainos visuomenės kolektyvinė atmintis ateityje.

Turint omenyje, kad karai dėl atminties, kaip vidiinio ukrainiečių susiskaldymo iliustracija, yra sutelkti ties Ukrainos sukilėlių armija, nieko keista, kad Jaltos sandėris, užtraukęs tiek nelaimių Rytų europiečiams, iki šiol nėra aktyviau aptariamas nei žiniasklaidoje, nei akademiname diskurse. Pasmerkus Jaltos susitarimus dėl pokarinės Europos sienų, iškart kiltų klausimas dėl vakarinių Ukrainos teritorijų, anksčiau priklausiusių Lenkijai, Rumunijai ir Čekoslovakijai, gal todėl Ukrainos nacionalistinės partijos nelinkusios judinti šios problemos. Bet pagrindinė priežastis, manyčiau, yra ta, kad sovietinio naratyvo šalininkai turi pakankamai išteklių ir gali viešajam diskursui primesti savo sudarytą darbotvarę, visą dėmesį sutelkdami į blogybes, susijusias su Ukrainos sukilėlių armija...

Jūsų straipsnyje radau įdomų terminą – „nenacionalizuojantis nacionalizmas“. Ar toks egzistuoja? Kas nors ginčytųsi, kad tik multikultūriškumas gali būti nenacionalizuojantis...

Šią sąvoką pavartoju Brubakerio kritikos kontekste, reaguodamas į jo teiginį apie iš esmės etniškai tautinį „nacionalizuojantį nacionalizmą“ valstybėje, turinčioje vieną ar daugiau tautinių mažumų. Pasak Brubakerio, toks nacionalizmas valstybę supranta kaip įrankį, skirtą apginti ir propaguoti tam tikros etnokultūrinės „esminės tautos“ kalbą, kultūrą, demografinę poziciją, ekonominę gerovę ir politinę hegemoniją.³ Tai labai skiriasi nuo viską apimančio (*inclusive*) nacionalizmo, kuris valstybę laiko bendra visiems piliečiams ir ieško būdo, kaip palaipsniui mažinti tam tikrų grupių atskirtį, puoselėja visus vienijančią tautinę tapatybę, – šį procesą įprasta vadinti tautos kūrimu. Tad nors toks nacionalizmas ir teikia pirmenybę „esminės tautos“ kalbai ir kultūrai, jis nediskriminuoja etninių mažumų nei politinėje, nei socialinėje sferoje, bent jau nedaro to etninės tapatybės pagrindu (tarkime, dėl prasto oficialios kalbos mokėjimo).

Aš manau, kad iš įvairių ukrainietiško nacionalizmo atspalvių įtakingiausias yra tas, kuris siekia sukurti viską apimančią tautos tapatybę. Pas mus nebuvo jokios politinės ar socialinės mažumų diskriminacijos, bent jau neturėta tokių intencijų (Krymo totoriai arba romai dažnai atsiduria prastesnėje padėtyje dėl valstybės nesugebėjimo juos palaikyti, o ne dėl piktos valios). Etninė tapatybė nebuvo naudojama kaip kriterijus nei pilietybei, nei įsidarbinimui, nei edukacijai, nieko nelėmė per parlamento ar vietinių tarybų rinkimus, nevaržė jokių kitų politinių ir socialinių teisių. Tuo pat metu netgi ganėtinai atsargūs mėginimai ukrainiečių kalbą įtvirtinti viešajame sektoriuje arba į mokyklų vadovėlius įtraukti ukrainocentrišką istorijos versiją dažnai buvo suprantami kaip mažumų, ypač rusų, diskriminacija. Daug ukrainietiška kalbančių ukrainiečių kaltino vyriausybę, ypač Kučmos ir Janukovyčiaus, dėl titulinės tautos diskriminacijos, nes skatinama rusų kalba, o ukrainiečių kalbos reikalais nesirūpinama. Nors valstybės prioritetai, laikui bėgant, siek tiek skyrėsi, visada siekta skatinti ukrainiečių kalbą ir kultūrą be menkausio antagonizmo rusakalbiams, nekeliant pavojaus socialiniam stabilumui, – būtent tai aš vadinu nenacionalizuojančiu nacionalizmu.

Žinoma, tai nėra unikalus Ukrainos fenomenas; tiesą sakant, dauguma šiuolaikinių valstybių orientuojasi į tokią nacionalinę politiką, kuri nesikėsina į lygias politines ir socialines visų piliečių teises, bet kartu skatina titulinės tautos kultūrą. Toks skatinimas neužkerta kelio puoselėti kitas daugiau ar mažiau izoliuotų grupių, ypač imigrantų, kultūras. Multikultūriškumas, kultūrinės įvairovės fenomenas, priimtas ir puoselėjamas daugumos visuomenių visame pasaulyje kaip normatyvinė orientacija į tokios įvairovės skatinimą pas mus populiarus tik tarp intelektualų ir tam tikrų politinių sluoksnių šalies Vakaruose.

Ukrainos valstybė ganėtina tolerantiška kultūrinei įvairovei, bet nesiekia jos skatinti. Ne tik pagrindinė kultūra labai skiriasi, pavyzdžiui, Galicijoje ir Donbase, kai kurios etninės mažumos apsijuosusios apsaugine juosta nuo homogenizuojančių įtakų, dauguma žmonių ten, pavyzdžiui, vengrų apgyventose Transkarpatijos teritorijose, net nemoka oficialios valstybinės kalbos.

Panašiai elgiasi ir imigrantai kai kuriose Vakarų šalyse. Išvirkščioji tokios kultūrinės savisaugos pusė yra tai, kad nesugebama visavertiškai dalyvauti platesnės visuomenės politinėje ir ekonominėje veikloje.

Stebėdamas lietuvių ir lenkų piktas rietenas dėl pavardžių rašybos ir dvikalbiškumo taikymo, susimąsčiau apie „lingvistinio Šengeno“ idėją. Akivaizdu, kad politinis Šengenas, t. y. keliavimas be vizų, nėra pakankamas – lingvistinių konfliktų netrūksta įvairiose Vidurio Rytų Europos šalyse. Lingvistinis Šengenas reikštų, kad visi regionai su dviguba ar net triguba kultūrine tapatybe, su skirtingomis kalbomis būtų lavinami dvikalbėse ar trikalbėse mokyklose. Ne anglų kalba turėtų išspręsti visas problemas, o pastangos perprasti savo kaimyno kalbinę pasaulėžiūrą.

Skaitydamas vieną iš Jūsų straipsnių,⁴ suvokiau, kad „lingvistinio Šengeno“ vizija artima ir Jums.

Tačiau akivaizdi ir dvikalbiškumo asimetrijos problema, pavyzdžiui, Latvijos rusai nelinkę bendrauti latviškai, mat tikisi pasinaudosią latvių dvikalbiškumu. Ar Ukrainoje jaučiama dvikalbystės asimetrija?

Idealiu atveju Jūsų „lingvistinis Šengenas“ turėtų žengti koja kojon su politiniu Šengenu. Beje, Europos Sąjunga drąsina išmokti bent po dvi kitų valstybių narių kalbas. Tačiau dauguma teikia pirmenybę ne toms kalboms, kurių mokėjimas palengvintų artimiausių kaimynų tarpusavio supratimą, o toms, kurios leidžia bendrauti plačiose geografinėse teritorijose, nes tą daryti įsakmiai skatina globalizacija. Ypač sparčiai plečiasi anglų kalbos vartojimo plotai. Dauguma ES gyventojų šia kalba kalba tarsi gimtąja arba kaip antrąją kalbą, tokios multilingvistinės šalys kaip Šveicarija ar Estija kartais ją vartoja net „naminiam“ bendravimui. Vis daugiau piliečių ignoruoja tariamai mažiau naudingą kaimynų ar net tėvynainių kalbą.

Etninius lenkus, gyvenančius Lietuvoje, išmokti lietuvių kalbos turėtų skatinti ne idealistinis „lingvistinis Šengenas“ (kuris, mano požiūriu, taip pat reikalauja, kad lietuvių dauguma išmoktų lenkų kalbą, mat nėra Šengeno be abipusiškumo),* o valstybė, tokių žinių reikalaujama iš visų, norinčių dirbti viešajame sektoriuje.

Ukrainoje dauguma žmonių tiek ukrainiečių, tiek rusų kalbas moka pakankamai gerai, kad galėtų ben-

* **Vertėjo/pašnekovo pastaba:** svarbu pabrėžti, kad čia susiduriame su dviem skirtingais teoriniais idealaus lingvistinio Šengeno variantais.

Pirmas – tai dvikalbė ar trikalbė komunikacija tik tuose regionuose, kur susiliečia politiškai ir kultūriškai jautrios tapatybės, nepuoselėjant lūkesčių, kad tam tikros valstybės gyventojų dauguma išmoks mažumos kalbą, pavyzdžiui, lenkų dauguma Lenkijoje, ko gero, nesimokys nei lietuviškai, nei ukrainietišškai, o vokiečių dauguma Vokietijoje vargu ar turės entuziazmo išmokti turkų, lenkų ar pietų Šlezvigo danų, tą *danske sydslesvigere*.

Antroji teorija siūlo mažumų ir daugumos kalbų abipusį mokymąsi.

Bet gali būti ir trečioji idealaus lingvistinio Šengeno teorija, dar utopiškesnė negu dvi pirmosios, – tai visų Europos kalbų mokėjimas. Ši trečioji teorija gali būti sušvelninama, reikalavimą mokėti visas Europos kalbas pakeičiant tik kaimyninių šalių oficialiosiomis kalbomis. Tačiau kai kurios tautos turi daug daugiau kaimynų negu kitos, pavyzdžiui, vengrai turėtų išmokti serbų, slovėnų, kroatų, čekų, slovākų, austrų, vokiečių, rumunų ir ukrainiečių, o portugalai – tik ispanų ir baskų.

Dar viena problema susijusi su dialektais: kokių laipsniu dialekta turėtų būti įtraukti į idealų „lingvistinį Šengoną“?

drauti tarpusavyje, tačiau pasirengimas pereiti į partnerio kalbą yra ganėtinai žemas. Tai ypač būdinga rusakalbiams, kurie pabrėžtinai vartoja tik savo gimtąją kalbą.

Lingvistinės komunikacijos posovietinėje Ukrainoje būklę antropologė Laada Bilaniuk apibūdina kaip „neprisitaikiusią dvikalbystę“, nes tame pačiame pokalbyje kiekvienas vartoja sau priimtinesnę kalbą.⁵ Vis dėlto ukrainakalbiai labiau linkę prisiderinti prie rusakalbių negu atvirkščiai. Net viešieji tarnautojai ne visada kalba ukrainietišškai (valstybine kalba!), bendraudami su ukrainakalbiais piliečiais, ypač šalies Rytuose ir Pietuose.

Nors naujasis Rados įstatymas pripažino aštuoniolika (*sic!*) mažumų kalbų „regioninėmis“, tai neatnešė jokios naudos jų kalbėtojams, nes nėra nei išteklių, nei geros valios oficialiai jas diegti tose teritorijose, kur jomis kalba reikšminga populiacijos dalis. Įstatymas priimtas tiesiog tam, kad valdančioji Regionų partija galėtų prieš rinkimus pademonstruoti savo rūpinimąsi rusakalbiais Rytuose ir Pietuose. Naujasis rusų kalbos statusas leidžia viešosios sferos tarnautojams dar labiau

ignoruoti ukrainiečių kalbą, nors oficialiai ji yra vieninga valstybinė kalba.

Reziumuojant, Ukraina, deja, negali būti abipusiškai prisiderinančios dvikalbystės pavyzdys, o būtent tuo, jei teisingai supratau, paremta jūsiškė „lingvistinio Šengeno“ idėja.

Dėkoju už pokalbį.

¹ Volodymyr Kulyk, „The politics of Ethnicity in Post-soviet Ukraine“, *Journal of Ukrainian Studies*, 2001, Vol. 26, No. 1–2, p. 197–221.

² Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1996.

³ Ibid., p. 103.

⁴ Volodymyr Kulyk, „Language Policy in Ukraine: What People Want the State to Do“, *East European Politics and Societies and Cultures*, 2013, Vol. 27, No. 2, p. 279–306.

⁵ Laada Bilaniuk, „Language in the balance: The politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian-Russian television shows“, *International Journal of the Sociology of Language*, 2010, No. 201, p. 105–133.

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSITIKINSITE, KAD SU ŠKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik **60 Lt.**

Užsisakyti galite visuose

Lietuvos pašto skyriuose.

Jei norite prenumeruoti žurnalą į užsienį, su pristatymu oro paštu, tai kainuos

180 Lt arba kita valiuta pagal esamą

kursą. Norintys už(si)sakyti *Kultūros*

barus į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros*

barų redakciją adresu Latako g. 3, 01125

Vilnius, Lietuva; el. paštas:

kulturosbarai@gmail.com arba į

Kultūros barų atstovę JAV Mariją

Paškevičienę adresu 306 55th Place,

Downers Grove IL 60516–1537, USA;

el. paštas: hmpask@juno.com

NEPRIKLAUSOMYBĖS BLOKADA*

DU ULTIMATUMAI

Pirmasis Kremliaus grasinimas

Lietuva tiesiog kunkuliavo. Nesusitaikiusi su pralaimėjimu per rinkimus, opozicija karštligiškai bandė pakeisti padėtį šalyje. Toliau buvo renkami parašai, kad AT pirmininku taptų Algirdas Brazauskas. Savo ruožtu Sąjūdis irgi pradėjo rinkti parašus žmonių, palaikančių Vytautą Landsbergį. Tokio susiskaldymo grėsmė buvo ypač pavojinga, juk Lietuva ką tik paskelbė atsiskirianti nuo SSRS.

Pradėdamas kovo 13-osios posėdį, AT pirmininkas Vytautas Landsbergis, aptaręs padėtį Lietuvoje, akcentavo (cituoju AT posėdžio stenogramą):

„Mūsų didžiausia politinė ir moralinė atrama viso pasaulio akivaizdoje yra rinkėjų išreikštos valios atstovavimas. Jeigu kam nors pavyko sudaryti įspūdį, kad žmonės pakeitė savo nuomonę, tai būtų argumentas trukdyti mūsų pripažinimą, įvykdytų politinių žingsnių pripažinimą. Argi žmonės pakeitė nuomonę? [...] Kai kurie asmenys, ypač vadovaujantys politinėms partijomis, yra suprantami kaip tų politinių jėgų atstovai, simbolizuojantys ir išreiškiantys tų politinių jėgų esmę. Todėl, jei dalies Lietuvos žmonių simpatijos, ir tikriausiai didelės simpatijos gerbiavam Algirdui Brazauskui būtų aiškinamos, ypač tarptautiniu mastu, kaip palankumas tai politinei linijai, kuriai

atstovauja tos politinės grupės lyderis, tai virstų dideliu klaustuku dėl to, kas vyksta Lietuvoje ir ko iš tikrųjų nori Lietuvos žmonės. Galbūt jie nori, kad juos ir toliau valdytų Komunistų partija. [...] Žinau, kad pradėti rinkti parašai, remiantys Vytauto Landsbergio išrinkimą į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko postą. Vakar jau man įteikė tokių didžiulių lapų. Aš labai prašau jus, gerbiami, mylimi Lietuvos žmonės, to nedaryti. Labai nejauku būtų įsivaizduoti, jei tarp mūsų įvyks jausminis pasiskirstymas – kas kam daugiau simpatizuoja.“

Po to deputatė Laima Andrikienė perskaitė Aukščiausiosios Tarybos kreipimosi į Lietuvos žmones projektą:

„Mes, jūsų išrinktieji deputatai, vieningai balsavome už laisvą, nepriklausomą Lietuvą, demokratiškai, pagal Konstituciją, išrinkome Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką. Dabar mums visiems drauge teks įveikti daugybę įvairiausių sunkumų, todėl kelia nerimą nereikalingas Lietuvos žmonių skaidymasis, kai renkami parašai ir norima pakeisti kai kuriuos teisėtus Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimus. Mieli tėvynainiai! Būkime vieningi ir nesukelkime atgimstančiai Lietuvai pavojaus, kuris naudingas tik mūsų nepriklausomybės priešams.“

Tuoju pat kitą – Santarvės klubo – kreipimąsi į Lietuvos žmones perskaitė Valerijonas Šadreika:

„Šių metų kovo 11 dieną Lietuva atsikratė priespaudos ir pasirinko laisvę. Tačiau laisvė neįmano-

* Ištrauka iš spaudai rengiamos knygos „Nepriklausomybės blokada“

ma be demokratijos. [...] Mes manome, kad būtina kuo skubiau atitaisyti padarytą klaidą, kada Lietuva buvo dirbtinai suskaldyta į Sąjūdį ir atsinaujinusios partijos komunistus. Tiek iš parlamentarų, tiek iš visos Lietuvos žmonių mes laukiame Vienybės akto ir sieksime, kad vienas diktatas, vienos diktato formos nepakeistų kitų. Kraštui reikalinga vienijanti asmenybė, kuri suvoktų Lietuvą kaip vieningą visumą, nesuteikdama prioriteto nei vienai tautybei, nei vienai tikybai, nei kuriems nors įsitikinimams. Tegul ateina kūrėjas ar mąstytojas, politikas ar verslininkas, gavęs tiesioginį Lietuvos piliečių pasitikėjimą.“

Deputatas Vladimiras Beriozovas tos dienos posėdyje dar pridūrė: „Yra keliamas klausimas apie tai, kad žmonės irgi kelia, kad reikia, matyt, mąstyti apie tai, kad surengti referendumą dėl kitos figūros, dėl prezidento rinkimo. Apie tai, kuris galėtų sutaikyti tautą.“

Visa tai vyko kovo 13-ąją. O išvakarėse Sovietų Sąjungos oro desanto kariuomenės vado pirmasis pavadootojas, beje, lietuviška pavarde Pikauskas savo šifruotėje kariuomenės vadovybei jau skaičiavo, kiek Lietuvoje dislokuota kareivių, pridurdamas, kad operacijai dar prireiks kilnojamųjų radijo stočių, automobilio, kuriame įsikurs štabas, ir trijų tūkstančių šarvuotų liemenių. Kažkodėl toje pačioje šifruotėje buvo nurodyta, kad Lietuvoje kali 8397 žmonės. Tie slapti SSRS ginkluotųjų pajėgų dokumentai tapo prieinami po nepavykusio pučo Maskvoje 1991 m. rugpjūtį, jie paskelbti SSRS ginkluotųjų pajėgų karininko Michailo Pustobajevo knygoje „Agresijos kronika“, išleistoje rusų kalba 1994 m. Vilniuje. Kodėl, ruošiantis kariniams veiksams Lietuvoje, buvo skaičiuojami nusikaltėliai?

Tarp kitko, Kremliuje tada turbūt manyta, kad karinė operacija Lietuvoje vyks sklandžiai. Kai kovo 11-ąją paskelbė nepriklausomybę, Maskvoje vyko SSKP CK plenumas. LKP dalies, pareiškusios, kad lieka pavaldi SSKP, sekretorius Vladislavas Švedas nutarė paaiškinti SSKP CK nariams, kad AT nutarimai, kurie tą dieną bus priimti Vilniuje, neatspindės Lietuvos žmonių nuomonės: „Tačiau ir šitoje situaci-

joje mūsų oponentų reikalai ne tokie nuostabūs, kaip jie norėtų. [...] Išrinkti pirmame ir antrame turuose 116 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų gavo tikrai 36,7 procento visų respublikos rinkėjų balsų. O Sąjūdžio šalininkai, kurių priskaičiuota 80 iš 116 išrinktų deputatų, surinko, kaip jūs manote, kiek? 28,3 procento visų rinkėjų balsų. [...] Štai jums ir tautos mandatas! Tačiau vis vien šiandien visų Lietuvos gyventojų vardu bus paskelbta 38-ųjų metų respublikos tąsa su visomis iš čia išplaukiančiomis pasekmėmis.“

Taigi tomis dienomis Aukščiausioji Taryba vieną po kito darė žingsnius, teisiškai atidalydama Lietuvą nuo Sovietų Sąjungos. Dar kovo 12-ąją buvo nuspręsta, kad mūsų šalies teritorijoje negalioja SSRS visuotinės karinės prievolės įstatymas. Jau svarstant laišką Michailui Gorbačioviui dėl Lietuvos pripažinimo ir derybų, deputatai pasiūlė įtraukti punktą dėl jaunuolių, tarnaujančių SSRS ginkluotosiose pajėgose. Nuo 1944-ųjų lietuviai buvo imami į okupacinę kariuomenę, kur kėsdavo patyčias dėl tautybės, buvo terorizuojami ir kankinami. Dešimtys jų žuvo Afganistane. Susikūrus Sąjūdžiui, daugelis šauktinių platino jo idėjas savo kariniuose daliniuose. Dabar, kai paskelbtas Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo Aktas, vaikinai ėmė bėgti iš karinių dalių, kiti, parvažiavę namo atostogų, nutarė į juos nebegrižti. Paaiškėjo, kad tokių „dezertyrų“ yra daugiau kaip pusantro tūkstančio.

Kovo 12-ąją pradėtas svarstyti, o kitą dieną priimtas nutarimas dėl valstybinių įmonių ir organizacijų statuso:

„1. Nustatyti, kad visos šio nutarimo priėmimo dieną Lietuvos teritorijoje esančios sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybinės įmonės, įstaigos ir organizacijos pereina Lietuvos Respublikos jurisdikcijai. 2. Perduodamų Lietuvos jurisdikcijai įmonių, įstaigų ir organizacijų valstybinį valdymą, remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, pavesti Lietuvos Ministrų Tarybai. 3. Lietuvos Respublikos įmonėms galioja jų sutartys su partneriais TSR Sąjungoje. 4. Šio nutarimo pirmame punkte nurodytus

ginčytinus nuosavybės ir teisinio statuso klausimus spręsti derybų su TSRS keliu.“

Kovo 13-ąją AT pradėjo svarstyti ir nutarimą dėl SSRS liaudies deputatų iš Lietuvos teisinio statuso. 1989 m. vykusiuose SSRS liaudies deputatų rinkimuose Lietuvoje nugalėjo Sąjūdžio iškelti kandidatai. Jie kartu su Latvijos ir Estijos Liaudies Frontų atstovais atliko didelį darbą Maskvoje, propaguodami Baltijos šalių savarankiškumo idėją. Daugiausia jų pastangomis SSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 m. gruodį paskelbė negaliojančiais Vokietijos ir SSRS slaptus susitarimus, leidusius jai okupuoti Baltijos šalis. Tačiau po Kovo 11-osios Lietuvai tapus *de jure* nepriklausoma šalimi, jos piliečiai negalėjo būti SSRS parlamento nariai. Nuspręsta: „Lietuvos Respublikos piliečiai be specialaus Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimo neturi teisės dalyvauti kitų valstybių, tame tarpe TSRS, aukščiausių valdžios organų darbe.“

Kovo 13-ąją AT priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio herbo“, paskyrė naują Lietuvos banko valdybos pirmininką, pradėdama kurti savarankišką finansinę sistemą. Buvo priimtas kreipimasis į SSRS vadovybę dėl derybų su Lietuva pradžios ir dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos. Kovo 14-ąją parlamentas nutraukė SSRS gynybos ministerijos karinių komisariatų veiklą Lietuvos teritorijoje.

Visa tai vyko pirmosiomis dienomis po Nepriklausomybės paskelbimo. Kovo 15 d. SSRS liaudies deputatų suvažiavimas išrinko Gorbačiovą SSRS prezidentu. Tą pačią dieną suvažiavimas paskelbė, kad „Sovietų Sąjungos suverenitetas ir SSRS Konstitucija toliau galioja Lietuvoje kaip sąjunginėje Sovietų Socialistinėje Respublikoje“. Suvažiavimas nutarė:

„1. Patvirtindamas kiekvienos sąjunginės respublikos teisę laisvai išstoti iš SSRS (SSRS Konstitucijos 72 straipsnis), suvažiavimas nustato, kad, kol įstatymas nenustatys išstojimo iš Sovietų Sąjungos sudėties tvarkos ir jo padarinių, vienašališkai Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos sprendimai, prieštaraujantys SSRS Konstitucijos 74 ir 75 straipsniams, negalio-

ja 2. Pavesti SSRS Prezidentui, SSRS Aukščiausiajai Tarybai, SSRS Ministrų Tarybai, kol nebus priimti atitinkami sprendimai šiuo klausimu, užtikrinti kiekvieno Lietuvoje gyvenančio žmogaus pagrįstų teisių gynimą, lygiai kaip ir užtikrinti, kad Lietuvos SSR teritorijoje būtų laikomasi SSRS, taip pat sąjunginių respublikų teisių bei interesų. 3. Lietuvos SSR valstybinės valdžios ir valdymo organams imtis visų priemonių, kad įstatymas ir teisėtvara Respublikos teritorijoje nebūtų pažeisti.“

Lydraštyje, pridėjame prie šio SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimo, Gorbačiovas jau kaip SSRS prezidentas pareikalavo per tris dienas atšaukti mūsų sprendimus. Tai buvo pirmasis Kremliaus ultimatas Lietuvai po Kovo 11-osios. Taip jį suprato Vakarų spauda, taip jį suprato ir Lietuva.

Kai tą rytą rinkomės į Aukščiausiosios Tarybos posėdį, parlamento rūmus buvo apsupę žmonės. Tūkstančiai vilniečių laukė, ką į Gorbačiovo ultimatumą atsakys jų išrinkti deputatai. Niekas – nei susirinkusieji prie rūmų, nei posėdžiaujantys viduje – neketino kapituluoti. Visi žinojo, kad 1940-ųjų birželio 15-ąją Vyriausybei priėmus Sovietų Sąjungos ultimatumą, Lietuva buvo okupuota ir beveik penkis dešimtmečius duso nelaisvėje, sovietai nužudė dešimtis tūkstančių, represavo šimtus tūkstančių žmonių. Du AT deputatai – Balys Gajauskas ir Liudvikas Simutis – dešimtmečius praleido lageriuose. Dar keliolika deputatų kalėjo „už antitarybinę veiklą“ arba buvo ištremti su tėvais. Penki gimė Sibire.

Atšaukti Kovo 11-osios Aktą? Kai Lietuvos parlamentas kovo 17 d. svarstė atsakymą į pirmąjį Kremliaus ultimatumą, nė vienas parlamentaras nesiūlė įvykdyti to, ko reikalavo Gorbačiovas. Tylėjo net ir tie, kurie susilaikė, kai buvo balsuojama dėl Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto. Landsbergis išdėstė rengiamo atsakymo Gorbačioviui tezes, kurioms parlamentas 98 balsais, niekam nebalsavus prieš, pritarė. Štai to laiško, kuris buvo išsiųstas kovo 18 d., svarbiausioji dalis:

„1. Suvažiavimo išvada, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimai neturi galios,

teisiskai nepagrįsta. 2. Žmogaus teises Lietuvoje garantuoja Lietuvos Respublikos įstatymai, kurie atitinka tarptautines normas ir susitarimus, bei teismai. Teisėtus TSRS interesus Lietuvoje būtina konkrečiai nustatyti derybų keliu, ir Lietuvos Respublika juos kruopščiai saugos. 3. Lietuvos valstybė imasi priemonių, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje nebūtų pažeisti įstatymai ir teisėtvara.“

Lietuva Maskvos ultimatumo nepriėmė.

Matyt, todėl jau tą pačią dieną į Kauną ir Vilnių transporto lėktuvais buvo permesti keturi desantininkų pulkai iš Pskovo. Tarp kitko, kažkur skaičiau, kad ir 1863 m. sukilimą malšino kazokai, atsivėsti iš Pskovo kareivinių. Tada jie jojo ilgai. Dabar desantininkai buvo atskraidinti, praėjus lygiai trim dienoms po pirmojo Kremliaus pagrūmojimo.

Lietuvoje tuo metu buvo dislokuotos gana didelės SSRS karinės pajėgos. Jų su kaupu būtų užtekę paskandinti šalį kraujyje. Tačiau Maskva jau nebe pasitikėjo ne tik lietuviais, bet ir savo dalinių, ilgiau tarnavusių Lietuvoje, kareiviais bei karininkais. Jie galėjo atsisakyti malšinti lietuvius, paskelbusius nepriklausomybę. Štai kodėl reikėjo permesti desantininkus iš kitur.

Pamenu, dar per rinkimų kampaniją teko lankytis Marijampolės karinėje įguloje. Kariškiams, nuolatos gyvenantiems Lietuvoje, buvo suteikta balsavimo teisė, tad agitavau juos balsuoti už Sąjūdį. Karininkams rūpėjo tik vienas klausimas: ar, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, jie nebus iškeldinti iš turimų butų. Net ir jie tikėjo, kad Lietuva išstos iš SSRS.

Idomu, už ką jie balsavo?

Kasdieninio darbo pradžia

Taigi, kovo 13-ąją Aukščiausiosios Tarybos deputatai grįžo prie tų klausimų, kurie buvo įtraukti į darbotvarkę dar išvakarėse, bet jų apsvastyti nepavyko dėl chaoso, tvyrojusio parlamente per visą pirmąją eilinę jo darbo dieną.

Siekiant normalizuoti posėdžius, nuspręsta sudaryti laikinas darbo grupes. Pristatęs diskusijoje AT struk-

tūros ir veiklos principų grupę, Aleksandras Abišalas (cituoju stenogramą) pasakė: „Žinia, mūsų valstybės veiklą tenka pradėti nuo nulio, Aukščiausiosios Tarybos struktūrą taip pat pradedame beveik nuo nulio. Tas, kas buvo ikiol, vargu ar gali mus patenkinti. Keičiasi valstybės valdymo struktūra, keičiasi vyriausybės struktūra, turi keistis ir Aukščiausiosios Tarybos struktūra. Ją paruošti reikia kažkam. Jūs turite Aukščiausiosios Tarybos nuolatinių komisijų projektą.“

LSSR AT turėjo daug – net aštuoniolika „nuolatinių komisijų“, tiesa, rinkdavosi jos retokai. Buvo priiminta, kokios komisijos – tiksliau, komitetai – paprastai būna demokratinių valstybių parlamentuose. Taigi, 1990 m. kovo 14-ąją parlamento struktūros ir veiklos principų darbo grupė pasiūlė tokias nuolatinės AT komisijas (cituoju savo tos dienos užrašus): „Mandatų ir etikos, Teisės ir įstatymų leidybos, Užsienio reikalų ir migracijos, Krašto apsaugos ir vidaus reikalų, Ekonomikos ir biudžeto, Švietimo, mokslo ir kultūros, Agrarinių reikalų, Socialinės rūpybos, darbo ir sveikatos apsaugos, Nacionalinių santykių, Savivaldybių reikalų, Aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių, Nacionalinių santykių, Piliečių teisių gynimo.“ Tiesa, po diskusijų kai kurios komisijos buvo sulietos, o kai kurios išskirtos į dvi. Atsirado ir visiškai nauja Valstybės atkūrimo komisija.

Deputatams buvo pasiūlyta apsispręsti, kokioje komisijoje jie norėtų dirbti. Pirmosiomis AT darbo dienomis jos buvo sudaromos ne frakcijų principu, o pagal deputatų pageidavimą. Į Užsienio reikalų, į Švietimo, mokslo ir kultūros komisijas užsirašė net po 20 deputatų, o, pavyzdžiui, į Savivaldybių reikalų – tik 6.

Dar prieš kovo 11-ąją buvo numatyta, kad Ministrų Tarybos pirmininke taps Sąjūdžio iniciatyvinės grupės, vėliau Sąjūdžio Seimo tarybos narė ekonomistė Kazimiera Prunskienė, jau dirbusi LSSR MT pirmininko pavaduotoja. Dauguma Sąjūdžio deputatų klubo (SDK) narių palaikė jos kandidatūrą. Dabar, ypač po Maskvos ultimatumo Lietuvai, reikėjo skubėti, kad parodytume visam pasauliui – AT kontroliuoja padėtį šalyje ir jau paskyrė vyriausybę.

Tačiau net ir Sąjūdžio deputatai, kaip rodo mano užrašai, nebuvo vieningi:

„1990-03-15, ketvirtadienis. SDK pasitarimas dėl ministro-pirmininko

Vagnorius. Kaip sureaguotų klubo dalyviai, jei būtų siūlomas Brazauskas? Landsbergis. Mano prerogatyva siūlyti premjerą, bet klubas turi autoritetą. Kad klubas taip pat turėtų savo nuomonę – būtų gerai. Šiandien turėjau pokalbį su Brazausku. Pasiekėme konsensusą. Prunskienė – premjerė, Brazauskas – pavaduotojas. Prunskienė. Kiti du pavaduotojai – Ozolas, Šėrys (buvęs LSSR MT pirmininko pavaduotojas). Norvilas. Pavaduotojų pasirinkimas – premjerės kompetencija. Vaišvila pasisako prieš Šėrį. [...] Landsbergis siūlo, kad Aukščiausioji Taryba atmetų Šėrį. Vaišvila. Tai būtų Prunskienės kompromitacija.“

Nutarėme parlamento posėdžio neatidėlioti, sušaukti jį jau šeštadienį. Numatyta, kad bus paskirta premjerė ir bent du jos pavaduotojai. Prieš posėdį Sąjūdžio deputatai susirinko dar kartą:

„1990-03-17, šeštadienis 10.00. SDK pasitarimas patvirtinti Prunskienės kandidatūrai

Landsbergis pasakoja, kaip ketina atsakyti Gorbačiovui dėl ultimatumo Lietuvai. Antanaičiui, kai tas pasveikins Gorbį, išrinktą prezidentu, šis pasakės: „My najdiom obščij jazyk.“* Kodėl būtina skubėti formuoti vyriausybę? Svarbus pagrindas mūsų pripažinimui yra funkcionuojanti vykdomoji valdžia. Šiandien reikia pradėti ją formuoti. Kad į mitingą 15.00 išeitų naujos vyriausybės branduolys. Prunskienė. Ketvirtas asmuo, arba trečiasis pavaduotojas, galės būti tvirtinamas, kai bus komplektuojama ministrų sudėtis.“

Po to prasidėjo rytinis parlamento posėdis. Apie jį užsirašiau:

„AT posėdis

Po įvadinio Landsbergio žodžio Razma pareikalavo, kad kalbėtų ir Brazauskas. Brazauskas. Gorbačiovas pasakės, kad Lietuvoje reikia referendumo dėl tautos apsisprendimo. Jis dar pasakės, kad kelias į

nepriklausomybę – tai procesas. Jei nebus nuoseklaus žengimo, tai gali apsunkinti tą kelią. Brazauskas užsiminęs Gorbačiovui apie Suomijos variantą: „Očenį interesnyj variant“** – pasakęs Gorbačiovas. Gorbačiovas esąs už susitaikymą. Andriukaitis. Ar jūs įsivaizduotumėte save premjero poste? Brazauskas. Buvo toks Landsbergio pasiūlymas, bet aš nesutikau. Dabar mielai sutikčiau.“

Per posėdžio pertrauką vėl trumpam susirinko Sąjūdžio deputatai (tiesa, atėjo ir keli komunistų atstovai, kad praneštų LKP CK biuro nuomonę dėl valdžios formavimo):

„12.40. SDK pasitarimas per pertrauką

Pangonis siūlo rinkti premjeru Brazauską. Čobotas. Pagrindinis klausimas – kaip konsoliduoti tautą. Brazauskas konsoliduotų. Paleckis. Brazauskas išsakė savo nuomonę, kad imtųsi ir sunkiausio vaidmens, bet imsis ir mažesnio.“

Pasitarimas truko tik kelias minutes, nes reikėjo grįžti į posėdžių salę.

„13.00. AT posėdis

Virš AT skraido malūnsparnis ir mėto lapelius, kviečiančius į „Jedinstvos“ mitingą.

Landsbergis siūlo ilgai nediskutuoti dėl reglamentinių pasiūlymų. Genzelis pasisako prieš kabineto formavimą, neaptarus to AT komisijose. Nežinau, ką pasakys rinkėjai! Landsbergis pristato kandidatę į Ministrų Tarybos pirmininkus K. Prunskienę. Buvęs sutarimas dėl visos vyriausybės viršūnės, visi asmenys, kuriuos tai liečia, sutiko. Landsbergis pagąsdina amerikonais, kad nepripažins komunistinės vyriausybės, lapeliais, barstomais iš lėktuvų, ir nestabilia situacija Lietuvoje. Antanavičius. Jūs kalbėjot apie konsolidaciją ir stabilizaciją, kodėl šioje situacijoje Brazauskas yra mažiau tinkamas negu Prunskienė? Ar jūs nelaikote, kad reikia konsultuotis su politinėmis jėgomis?

Dar užsipuolė rupeikos, šadreikos. [...]

Prunskienė daro ekspozė. Siūlo į pavaduotojus Brazauską ir Ozolą, o dėl trečio reikėsią konsultuotis.

* „Mes rasim bendrą kalbą“ (rus.).

** „Labai įdomus variantas“ (rus.).

Šadreika. Ar premjerė pakeis visus ministrus? Prunskienė. Yra ministrų, kurie būtini naujoje vyriausybėje. Andriukaitis. Ideali konsolidacinė vyriausybės viršūnė. Bičkauskas. Nelabai korektiška MT pirmininko pateikimo procedūra. Ne pats geriausias politinis sprendimas, bet vienintelis šią konkrečią valandą.

107 balsai už, 6 prieš, 13 susilaikė. 15.10 Prunskienė išrinkta premjere.

Prunskienė siūlo, reklamuodama, Brazauską.

Brazauskui niekas neužduoda klausimų. 122-3-4. Balsavau prieš kartu su Butkevičium ir Pečeliūnu.

Toliau – Ozolo kandidatūra. 112-3-5.“

Pasibaigus posėdžiui, premjerė ir du jos pavaduotojai išėjo į Nepriklausomybės aikštę, kur jų laukė tūkstantinė minia. Buvo praėjusios šešios dienos po Kovo 11-osios.

Aukščiausioji Taryba po truputį mokėsi nuoseklaus kasdieninio darbo. Tame pačiame posėdyje diskutuota dėl posėdžių transliavimo per televiziją. Tada buvo tik viena Lietuvos televizijos programa, visi kiti kanalai rodė laidas iš Maskvos arba Lenino. Privačių kanalų nebuvo. Deputatas Eimantas Grakauskas pasiūlė vienu iš rusiškų kanalų transliuoti mūsų debatus, o deputatas Lionginas Šepetys patarė to nedaryti. Galų gale nutarta, kad televizija turėtų pati nuspręsti, ar transliuos konkretų AT posėdį. Buvo patvirtinta ir nuolatinė komisijų sudėtis. Išrinkusi savo vadovybę, premjerė ir jos pavaduotojus, suformavusi nuolatinę komisijas, AT pradėjo veikti kaip visavertis parlamentas, o Lietuva tapo normalia valstybe.

Pasauliui norėjome parodyti, kad kontroliuojame padėtį savo šalyje. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad tik mums taip atrodė. Vis dar buvome kalėjime, saugomame SSRS kariuomenės.

[...]

Antrasis grasinimas

Tyli kova su SSRS vadovybe tęsėsi. Aukščiausioji Taryba toliau bandė teisiškai atsidalyti nuo Sovietų Sąjungos. Tačiau Kremliaus kantrybės taurę turbūt

perpildė kovo 20-ąją priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos valstybinės sienos ženklavimo“. SSRS vadovybė negalėjo leisti, kad toks atsidalijimas vyktų toliau, nes atkakliai laikėsi nuostatos, esą Lietuva ir po Kovo 11-osios yra viena iš sovietinių respublikų. Kovo 21-ąją Gorbačiovas paskelbė įsaką Nr. 207 „Dėl papildomų priemonių, ginant sovietinių piliečių teises, bei SSR Sąjungos suvereniteto Lietuvos SSR teritorijoje išsaugojimo“:

„Nepaisydamos III liaudies deputatų suvažiavimo kovo 15 d. nutarimo Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė toliau priiminėja teisės aktus, pažeidžiančius sovietinių piliečių teises bei SSR Sąjungos suverenitetą. Todėl įsakau: 1. SSRS Ministrų Tarybai, Lietuvos SSR vietinių liaudies deputatų tarybų vykdomiesiems bei tvarkomiesiems organams, teisėsaugos organams garantuoti SSRS Konstitucijos reikalavimus, ginant SSRS piliečių, gyvenančių arba esančių Lietuvos SSR teritorijoje, teises ir teisėtus interesus. 2. SSRS valstybės saugumo komiteto pasienio kariuomenei – imtis būtinų priemonių sustiprinti SSRS valstybinės sienos ruožo, einančio per Lietuvos SSR teritoriją, apsaugą, užkardyti neteisėtus veiksmus, pažeidžiančius Lietuvos SSR bei SSRS valstybinės sienos įstatymus. 3. [...] Piliečiams, gyvenantiems Lietuvos SSR teritorijoje, – per septynias paras perduoti vidaus reikalų organams laikinai saugoti visus jų turimus šaunamuosius ginklus. SSRS Vidaus reikalų ministerijai – piliečiams atsisakius perduoti tokius ginklus, garantuoti jų atėmimą. [...]. 4. SSRS užsienio reikalų ministerijai ir SSRS vidaus reikalų ministerijai – sustiprinti sienų vizų bei leidimų užsienio piliečiams įvažiuoti į Lietuvos SSR kontrolę. SSRS vidaus reikalų ministerijai, SSR Sąjungos prokuratūrai – imtis visų priemonių, užkardant užsienio piliečių, esančių Lietuvos SSR teritorijoje, užsienio piliečių buvimo SSRS taisyklių pažeidimus iki jų išsiuntimo iš šalies, imtinai pagal SSRS įstatymą „Dėl teisinės užsienio piliečių padėties SSRS.“

Kremlius, atrodo, suprato, kad Kovo 11-osios dokumentai turi rimtą teisinę galią, nes dar prieš paskelbdamas šį ultimatumą perspėjo užsienio šalių

vyriausybės, kad jos šiukštu nepripažintų Lietuvos, nes tai esąs SSRS vidaus reikalas. SSRS Ministrų Taryba skubiai sureagavo į LR parlamento nutarimą dėl įmonių pavaldumo ir atsiuntė perspėjimą, kad neleis perimti SSRS priklausančių gamyklų. Įdomu, kad ji iš anksto sureagavo į kitą mūsų AT nutarimą, kuris buvo dar tik ruošiamas. Jau kovo 19-ąją pareiškė neleisianti steigti pasienio punktų, nors LR parlamentas nutarimą „Dėl Lietuvos valstybinės sienos ženklinimo“ priėmė tik kovo 20-ąją.

Antrąją Gorbačiovo ultimatumą sustiprino SSRS Pabaltijo karinės apygardos vado įsakymas, kad visi *Lietuvos SSR dezertyrai per 4 dienas grįžtų į savo dalinius* arba bus sugrąžinti jėga.

Kovo 22-ąją iš Maskvos atskrido įvairių jėgos struktūrų delegacija, turėjusi ištirti, ką reikia padaryti, kad būtų įvykdytas Gorbačiovo įsakas. Tos dienos vakarą AT skubiai paskyrė Artūrą Paulauską Lietuvos generaliniu prokuroru. Tai buvo dar vienas akibrokštas sąjunginei valdžiai. Juk respublikos galėjo turėti tik respublikinius prokurorus, tad *generalinio* paskyrimas dar kartą rodė, kad Lietuva laiko save atskira valstybe. Kitame tos dienos posėdyje buvo nutarta į Lietuvos jurisdikciją perimti visas Lietuvoje esančias sukarintos jaunimo techninio parengimo tarnybai armijoje organizacijos, pagal rusišką santrumpą vadinamos tiesiog DOSAAF, įmones.

Tuo metu SSRS vadovybė, atrodo, rimtai ruošėsi kariniams veiksams, nes vėliau, kai buvo tiriama, kaip bandyta 1991-ųjų rugpjūtį Sovietų Sąjungoje padaryti valstybinį perversmą, SSRS gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo darbiniam dienoraštyje buvo rastas toks įrašas su 1990-ųjų kovo 23-iosios data: „...numatoma?! Būti pasiruošus paimti telecentrą.“ Tą pačią dieną transporto lėktuvai atgabeno į Kėdainius dar apie tris tūkstančius desantininkų. Į Vilnių atvyko SSRS sausumos ginkluotųjų pajėgų vadas generolas Valentinas Varenikovas. Maskva pradėjo blokuoti telefono ryšį su Vakaraais, atšaukė net kai kuriuos lėktuvų skrydžius tarp Vilniaus ir Maskvos (skrydžių į Vakarus iš Vilniaus tada nebuvo). Užsienio žurnalistams uždrausta vykti į Lietuvą. Tapo aišku, kad gin-

kluota akcija neišvengiamai artėja. Sąjūdžio būstinė kovo 23-iąją pradėjo registruoti savanorius krašto apsaugai. Per vieną vakarą anketas užpildė du šimtai vyrų. Tik neturėta kuo juos apginkluoti.

Sunku buvo nuspėti, kad pretekstą pirmajam kariniam SSRS įsikišimui suteiks turtiniai ginčai tarp dviejų kompartijos atšakų – LKP, pasiskelbusios savarankiška, ir tos jos dalies, kuri liko ištikima SSKP. Dar prieš Kovo 11-ąją grupė atsakingų asmenų iš SSKP CK atvyko į Vilnių derėtis su abiejų kompartijos atšakų vadovybėmis, o šios net pasirašė susitarimą, kad LKP (SSKP) atiteks aukštosios partinės mokyklos, Vilniaus miesto kompartijos komiteto ir kiti pastatai. Bet Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, naujoji Vyriausybė partinės mokyklos pastatą perdavė Vilniaus pedagoginiam institutui, o Vilniaus miesto partijos komitete įkurdino Mokslininkų sąjungą ir MT Tautybių komitetą. Kovo 23-iosios rytą visus įėjimus į miesto partijos komitetą pradėjo saugoti Vilniaus įgulos kariškiai. Tą dieną Gorbačiovas atsiuntė laišką Landsbergiui, reikalaudamas, kad būtų nutraukta savanorių registracija. SSRS vyriausybė nurodė užsienio diplomatomis išvykti iš Lietuvos. Vis didėjant ginkluotos intervencijos pavojui, AT priėmė tokį pareiškimą:

„TSR Sąjunga stengiasi sukurti Lietuvos Respublikoje dirbtinę įtampą. Į Lietuvos Respubliką permetami nauji TSRS ginkluotųjų pajėgų daliniai, jie demonstruoja atidengtus ginklus ir savivalę, nes nė vienas tų veiksmų nėra sutartas su Lietuvos Respublikos Vyriausybe. Užfiksuoti žmonių ir turto grobimo atvejai, kaip TSRS kariškių savivalės rezultatas. Vietiniai gyventojai raginami nepaklusti Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Atsiunčiami nežinomi pareigūnai iš TSRS su aiškiau nenurodomomis užduotimis, o Lietuvos Respublikos pareigūnams adresuojami neteisėti nurodymai klausyti kitos valstybės įstatymų. Tokie TSRS veiksmai gali būti kvalifikuojami kaip 1940 m. agresijos prieš Lietuvą tąsa, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba reikalauja dėl to protestą ir apgailėstą.“

Kovo 23-iąją Sovietų Sąjunga dar tik demonstravo karinę savo jėgą. Po Vilnių zujo dešimtys tankų, šarvuočių ir sunkvežimių su iki dantų ginkluotais

kariškiais. Pakeliui iš Kėdainių, desantininkų kolona pravažiavo ir pro AT rūmus. Turbūt manyta, kad Lietuvai įbauginti to pakaks.

Kovo 25-ąją desantininkai užėmė Vilniaus miesto LKP komiteto rūmus, aukštosios partinės mokyklos pastatą ir politinio švietimo namus. Zarasuose buvo užimtas LKP rajono komitetas, Kaune – politinio švietimo namai, kuriuos Vyriausybė jau buvo atidavusi atsikūrusiam Vytauto Didžiojo universitetui. Ankstyvą kovo 27-osios rytą sovietų desantininkai užgrobė LKP CK pastatą Vilniuje. Dalis patalpų buvo palikta „savarankiškai LKP“, kitos atiteko LKP/SSKP. Tos pačios dienos naktį desantininkai, įsiveržę į Naujosios Vilnios psichiatrinę ligoninę, kurioje slapstėsi iš sovietinės armijos pasitraukę šauktiniai, keliolika jų pagrobė.

Lietuva galėjo tik protestuoti – žodžiu! – prieš SSRS ginkluotųjų pajėgų savivalę. Tą dieną Sovietų Sąjungos prezidentui ir vyriausybei buvo nusiųsta nota:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir vyriausybė kategoriškai protestuoja prieš TSRS ginkluotųjų pajėgų veiksmus Lietuvos Respublikos teritorijoje, šiurkščiai pažeidžiančius jos suverenitetą. Nuolat demonstruojama karinė jėga, šantažuojama ginkluotu įsikišimu, kariškiai, laužydami įstatymus, užima civilinius objektus; tai, o ypač Lietuvos piliečių, buvusių valstybės ir Raudonojo Kryžiaus globoje pagrobimas naktį į 1990 metų kovo 27-ąją, praliejant jų kraują, aiškiai rodo, kad Lietuva tebelieka šalis, kurios teritorijoje okupantas gali siautėti nebaudžiamas. Tai niekuo nepateisinama agresija ir tuo pačiu tęsinys 1940 m. agresijos prieš Lietuvos valstybę. Remdamasi išdėstytais dalykais, Lietuvos vyriausybė reikalauja sugrąžinti pagrobtus piliečius, atšaukia iš Maskvos savo delegatus, buvusius TSRS liaudies deputatus ir reikalauja vesti derybas su TSRS neutralioje teritorijoje. Lietuva – beginklė taikinga valstybė, agresoriui ji gali pasipriešinti tik moraline jėga ir nesisipriešindama smurtu blogiui.“

Susitikimas su Lozoraičiu

Kovo viduryje sužinojome, kad į Lenkiją atskris Kazys Lozoraitis. Į susitikimą su juo turėjo vykti

AT pirmininko pavaduotojas Kazimieras Motieka. Buvo nutarta, kad į Varšuvą važiuosiu ir aš. Reikėjo atnaujinti pokalbius su *Solidarność* deputatais, paaiškinti jiems mūsų padėtį po Kovo 11-osios, sužinoti, ką Lenkija ruošiasi daryti, kad mums padėtų. Ar ketina Lietuvą pripažinti? Reikėjo pakviesti *Solidarność* deputatus tęsti derybas, pradėtas dar gruodžio mėnesį Varšuvoje. Motieka iš Varšuvos vyko savo automobiliu toliau – į Vokietiją, o man reikėjo skubiai grįžti į Vilnių, kur tomis dienomis turėjo būti tvirtinama vyriausybė.

Jau užmiršome, kad rinkimai Lietuvoje buvo pirmieji demokratiški laisvi rinkimai šioje Europos dalyje. Ir Čekoslovakijoje, ir Vengrijoje įvyko tik „ak-sominės revoliucijos“, o rinkimai, įtvirtinę žmonių pergalę prieš komunistinius režimus, buvo surengti gerokai vėliau (Vengrijoje – 1990-ųjų kovo pabaigoje, o Čekoslovakijoje – liepą). Lenkijoje rinkimai į Seimą vyko dar 1989 m. vasarą, tačiau pagal susitarimą, pasiektą „apskritojų stalo“ derybose su valdžia, rinkimams buvo nustatytos kvotos, kad *Solidarność* deputatai Lenkijos Seime neturėtų daugumos. Tik rinkimams į Seimo Senatą tokių kvotų nebuvo, ir, beje, iš šimto senatorių juos laimėjo vos vienas komunistinės valdžios atstovas. Tačiau vienu klausimu Lenkijos Seimas buvo vieningas – mudu su Motieka buvome priimti, kaip oficialūs svečiai. Atrodo, Lietuvos atstovai buvo taip pagerbti pirmą kartą.

Gaila, bet apie susitikimą su *Solidarność* deputatais užsirašiau tik tiek:

„1990-03-23, penktadienis, 10.00. Varšuva. Pokalbiai su OKP*.

Dalyvauja Bronisławas Geremekas, Lenkijos senatorius, OKP pirmininkas, Henrykas Wujecas, Lenkijos Seimo narys, OKP sekretorius, Lenkijos Seimo nariai Janusz Onyszkiewiczus, Józefa Hennelowa ir kiti.

Susitikimas su OKP (30 min.) ir pakvietimas susitikti Vilniuje antram pokalbių turui. Parengti jiems susitikimą su Lietuvos lenkais.

* *Obywatelski klub parlamentarny* (lenk. – Parlamento piliečių klubas) – *Solidarność* frakcija Lenkijos Seime.

Lenkų deputatai sako: Seimas gali daugiau pasakyti, o vyriausybė – padaryti. Kai tik reikės, Lenkijos balsas gali pasigirsti. Buvo reiškiamas didelis susirūpinimas dėl mūsų padėties.

Paiškinau situaciją, kad kol kas nieko ypatingo. Tai – įžanga deryboms ir Maskva kelia kartelę aukščiau.“

Nutarėme su *Solidarność* deputatais susitikti nedelsiant – vos ne kitą savaitę Vilniuje. Tačiau kur kas svarbesnis buvo susitikimas su Kaziu Lozoraičiu, kuris nešykštėjo patarimų, kaip mums elgtis naujoje situacijoje. Pokalbis su juo vyko Varšuvos dailės akademijoje. Tą pokalbį užsirašiau plačiau, nes Lozoraičio žodžius, juo labiau kad jis persakė ir JAV Valstybės departamento nuomonę, reikėjo referuoti Vilniuje. Žinoma, kai ko negalėjau patikėti popieiriui, pavyzdžiui, to, kad tą dieną Lozoraitis slapstėsi nuo JAV ambasados darbuotojų, įkalbinėjusių jį nesusitikti su mumis... Štai užrašai, kuriuos pateikiu visai nesutrumpinęs ir neredagavęs:

„12.00. Lozoraitis:

1) *Bent dalinai kontroliuoti sieną. Pvz., aerodromą kontroliuoti.* 2) *Kad Maskva priimtų derybų su kita valstybe principą.*

Palikti kol kas siūlius, rišančius su Maskva.

JAV sudarė aukštų valdininkų darbo grupę – derybos bus trumpos! Sakė vienas: žinot, mes Lietuvą pripažinsim tuoj po deklaracijos – to laukėm jau rudenį. Dobryninas* buvo iššauktas pas Scowcroft, prezidento vyriausiąjį saugumo patarėją, ir tas pasakė jam, kad SSRS „nedurniuotų“. Vyksta dalykai, kurie daro nepaprastai neigiamą įspūdį pasaulyje. „JAV stebi padėtį“ (taip pasakyta Valstybės departamento tekste). Senatorius Helms jau reikalavo pripažinti Lietuvą, bet Senatas jo pasiūlymą atmetė.

Kongrese gana greitai – kelių savaitių bėgyje – bus bandoma įtraukti pagalbos Lietuvai klausimą į Paramos Rytų Europai įstatymą (su tam tikrom sąlygom). Bet Lietuva turės oficialiai paprašyti, kad ją įtrauktų, ir tada jos prašymas bus svarstomas. Žinoma, komunistinė vyriausybė negali gauti jokios pagalbos. Todėl egzekutyvose

(vykdomojoje valdžioje) turi tiksliau atsispindėti rinkimų rezultatai.

Departamente man pasakė: patarkit jiems, kad kuo greičiau prasidėtų derybos, kad būtų akcentuotas per einamasis laikotarpis (derybose – bazės, tranzitas).

Reikia, kad su JAV pareigūnais kalbėtų tie patys asmenys. Kiekvieną kartą reikia akcentuoti: milžinas prieš mažiuką. Būtų gerai, kad, kai kas nors atvažiuoja iš Lietuvos, būtų aišku, kieno jis kalba vardu. Geriau, kad niekas dabar nevažinėtų iš Lietuvos, geriau kviesti žmones į Lietuvą, nes iš Lietuvos visi grįžta su entuziazmu.

Kai pradėsim galvoti apie atstovybių atkūrimą – kad nepapultų biesas žino kas. Reikia pasiųsti 10 jaunų žmonių iš Lietuvos į Europą kursams. Kursai būtų Romoje, nes ten galima apgyvendinti. Pasiųsti patikimus žmones.

Prekybinės problemos: palaida bala dabar. Reikia daryti iš to politinį kapitalą. Italai investuoja Sovietų Sąjungoje už 200 000 000 dolerių. Reikia italams pasakyti: daugiau į Maskvą nevažiuoti. Galima iš ekonominių santykių padaryti spaudimo priemonę.

Graikas milijonierius siūlo Mažeikiuose perdirbti užsienio naftą.

Gal išleisti Lietuvos paskolos lakštus?

Reikia atkasti Šeštokų liniją – europinės vėžės bėgius.

Visą paštą į Lietuvą dabar siųsime per Lenkiją.

Su Vašingtonu geriausia susisiekti siųstuvu. Per 3 savaites galima būtų užtikrinti satelito ryšį.

Krašto apsaugos klausimu – reikia siekti, kad Lietuva būtų paskelbta demilitarizuota zona.

Prunskiene aš netikiu. Kad važinėtų ieškoti, kas spausdintų litus. Ozolas – kitas galbūt dalykas.“

Vakare žiūrėjau Lenkijos televizijos žinias – buvo rodomos per Lietuvą važiuojančios tankų kolonos ir savo kabinete ramiai kažką rašantis Landsbergis. Norėjosi kuo greičiau grįžti namo. ■

Tęsinys kitame numeryje

* Aleksandr Dobrynin, tuometinis SSRS pasiuntinys JAV.

Vytenis RIMKUS

TAIGA TAIGOJE

40 metų nelaisvės už viltį

Saulėtą, šiltą 1949 m. vasaros dieną aš ir Juozas Balčiūnas, du buvę Šiaulių Juliaus Janonio gimnazijos abiturientai, užlipome ant aukštos, puikiomis pušimis apaugusios kalvos. Kiek akys užmatė, tęsėsi mums nežinomi miškai, melsvėjantys horizontai, girdėjosi tolimi transsibirinės magistralės garvežių švilpukai. Pasinėrėme į svajones, spėliojome, kaip sekasi klasės draugams, kas kaip išlaikė egzaminus, kas kur stos mokytis. Beje, tarp tų bendraklasių buvo ir būsimieji architektai Vytautas Čekanauskas, Bronius Semaška, ir kompozitorius Vytautas Laurušas, ir gydytojas Aleksandras Gedgaudas...

Mudviem su Juozu, atsidūrusiems taip toli nuo Lietuvos, buvo sunku susitaikyti su tremtinio lemtimi, su kažkokia siaubinga, niekuo nepaaiškinama neteisybe, sutryptomis žmogaus teisėmis. Visa tai niekaip nesiderino su ta ramia vaishia vasaros diena... Nepamenu, ar tądien, ar kita proga kilo mintis ko nors imtis, gal leisti satyrinio pobūdžio laikraštuką, kuris pralinksminėtų bendro likimo žmones, ypač jaunimo būrelį. O mūsų buvo gana daug – dviejuose barakų kompleksuose įsikūrė apie 70 šeimų, dauguma iš jų gausios, su mažais vaikais.

...1949 m. kovo 25-ąją didelė mūsų šeima – tėvai su šešiais vaikais nuo 2 iki 21 metų amžiaus – Pikeliškės vieniemyje buvo apsupta, su ginkluota apsauga atvežta į Gubernijos geležinkelio stotį. Ten kartu su kitais Šiaulių apylinkių žmonėmis buvome suvaryti į vagonus. Traukiniui pajudėjus, suskambo Šiaulių bažnyčių varpai, o iš vagonų sklido giesmės, dainos, himnas.

Buvome ištremti į Irkutsko srities Alzamajaus rajoną. Kirtome mišką, dirbome įvairius medienos transportavimo darbus.

Pakalbėję, pasvarstę mudu su Juozu sumanėme leisti rankraštinį laikraštuką *Taiga*, kuriam patys viską ir rašėme. Atmintyje užsiliko keletas pabirų kupletų apie Alzamajų: *Kas per nameliai, per namai / šaunaus miestelio Alzamai*. Arba apie Nižnij Udinsko turgų: *Štai aristokratai / šios naujos gadynės / atrai-tyti batai / paakiai patinę...*

Miško darbai pagal siaurąją gelžkelių traukėsi vis tolyn į taigą, pragyvenę pirmą žiemą Uzkokoleikoje, persikraustėme į Desiatą, po to – į centrinį barakų kompleksą Vesioloje, ten buvo įsteigta ir mokykla vaikams. Aš baigiau traktorininko kursus. Užgriuvo labai sunkūs darbai, ir tą paauglišką savo užsiėmimą užmetėme, net pamiršome. Tačiau, pasirodo, kai kas mūsų laikraštuku labai domėjosi: apsimetę medžiotojais, barakuose lankėsi agentai, šniukštinėjo, rinko žinias apie tremtinių nuotakas. Vieną 1951 m. pavasario naktį užgriuvo būrys milicininkų, kagėbistų ir net aukštesniųjų karininkų. Barakuose darė kratas, surinko laikraštukus, bloknutus su dainomis, eilėraščiais, konfiskavo šūsnis laiškų, visokių popierių popierėlių. Skurdžiame, lentomis atitvertame mano šeimos kambarėlyje kratai vadovavo pulkininkas Alatorcevas, kiek pamenu, pražilęs, simpatiškos išvaizdos vyriškis, kuris, bent jau mums taip pasirodė, lyg ir užjautė mus dėl baisaus skurdo, ypač išsigandusius tris mažuosius – du broliukus ir sesutę. Įsiminiau jo žodžius: „*Derevo rubiat – ščepki letiat*“ (medį kerta – skiedros lekia) ir patarimą visokius popierius, laiškus naikinti, deginti, nelaikyti jų namuose, tada nebus įkalčių. Deja, šio patarimo nesilaikau iki šiol.

Aš, mano tėvas Jaroslavas, buvęs Šiaulių gimnazijos mokytojas, sesuo Elytė, buvusi Šiaulių mergaičių gim-

nazijos šeštokė, Juozas Balčiūnas ir Verutė Vilkauskaitė buvome areštuoti. Tiesa, tėvą laikinai paleido, bet vėliau vėl suėmė ir nuteisė 10-čiai metų kalėti už tai, kad viename jo bloknote rado įrašų, smerkiančių trėmimus ir kitus neteisėtus, drastiškus sovietų valdžios veiksmus. Laikiniai buvo paleistos ir Elytė su Verute, ši per tą laiką spėjo ištekti už tremtinio Ūdros, tikėjosi, gal tai išgelbės ją nuo naujo arešto ir teismo.

Apie medžiagą, kuri buvo paimta per kratą, vaizdžiai byloja likęs to „obyisko“ protokolas, kurio charakteringosnes ištraukas, išverstas į lietuvių kalbą, čia pateikiu:

„*Kratos metu paimta: 1. Sąsiuvinį, pavadintą „Taigos“ vardu, penki (5) numeriai nuo 1 iki 5 nr., parašytų Vyt. Rimkaus ranka. 2. Užrašų knygutė ir du sąsiuviniai, prirašyti Jaroslavo Rimkaus ranka. 3. Keturi sąsiuviniai, prirašyti Vytenio Rimkaus. 4. Du sąsiuviniai ir bloknotas, prirašyti Rimkutės ranka. 5. Albumas su eilėmis, prirašytas įvairių asmenų, priklausantis Elenai Rimkutei. 6. Žurnalas „Jaunoji Lietuva“, 1935 metų laidos. 7. Šešios įvairios nuotraukos. 8. Įvairių pastabų, straipsnių, eilėraščių, rašytų Vytenio Rimkaus ranka ant atskirų lapų, aštuoniasdešimt (80) vienetų. 9. Įvairių pastabų, rašytų Elenos Rimkutės ranka ant atskirų lapų, septyniolika (17) lapų. 10. Laiškų su Rimkaus adresu lietuvių kalba 233 lapai. [...] Krata daryta nuo 4 iki 7,40 val. [...] 1951 m. birželio 30 d.“*

Mums, visiems suimtiesiems, buvo iškelta baudžiamoji byla. Svarbiausias nusikaltimas – laikraščio *Taiga* leidimas ir platinimas, sunkūs įkalčiai – sąsiuviniai su dainomis ir eilėraščiais, laiškai. Atsidūrėme Irkutsko vidaus tardomajame kalėjime. Aš ir Juozas buvome didžiausi nusikaltėliai, Elytė ir Verutė suimtos kaip platintojos ir skaitytojos. Tardymas, kurio ėmėsi leitenantas Galijaskarovas, prižiūrimas majoro Rožoko, buvo lengvas – mes neturėjome nei ką slėpti, nei kuo teisintis. Procesas buvo dirbtinai, mano manymu, vilkinamas net tris mėnesius. Nesinori smulkiau net pasakoti apie tas naktines beprasmybes, apie tardymo procedūros kvailumą, idiotiškumą, apie kalėjimo drausmę. Tardytojas stebėjosi, kad tarp lietuvių tokia daugybė „poetų“, dainininkų. Mat šiame kalėjime už panašius „nusikaltimus“ buvo tardoma daug tremtinių jaunimo...

Tardydami nemušė, bet vis grasindavo, atseit mes nė nenutuokiame, kokių poveikio priemonių jie turį. Tie naktiniai „pokalbiai“ buvo labai sekinantys. Galijaskarovas su Rožoku tiesiog įsiuto, gavę išverstą eilėrašį apie „šios gadinės aristokratus“:

– Ar tai tu mus, čekistus, čia turėjai omenyje?!

Nors rašydamas apie tai ir negalvojau, tačiau tardytojų žodžiuose, matyt, būta tiesos. Tardyme kartais dalyvaudavo ir leitenantėlis iš Lietuvos, jei gerai pamenu, Kaminskas. Menkas iš jo buvo vertėjas, nes versdavo nei į tvorą, nei į mieta.

Įvyko ir teismo farsas, per kurį mes pareiškėme bendrą protestą, kad šis teismas neteisėtas žmogaus teisių ir tarptautinės teisės požiūriu. Į tai, žinoma, niekas nekreipė dėmesio.

Nuosprendis buvo žiaurus: Rytų Sibiro geležinkelio teismas mane ir Juozą Balčiūną nuteisė aukščiausiąja – mirties – bausme, tačiau tuo metu dar galiojo SSRS Aukščiausiosios tarybos įsakas dėl mirties bausmės panaikinimo, todėl ją pakeitė 25 metais pataisos darbų lageryje, 10 metų tremties, po to dar 5 metams turėjo būti atimtos asmens teisės. Iš viso 40 metų... Apie bylos eigą, kaltinimų formuluotes vaizdžiai byloja kaltinamoji išvada, kuria paremtas nuosprendis. Pateikiu išverstą jos fragmentą:

„*Nagrinėta baudžiamoji byla: 1. Rimkaus Vytenio, Jaroslavo sūnaus, gimusio 1930 metais Zatišų kaime, Šiaulių apskrityje, Lietuvos SSR, iš valstiečių buožių, lietuvių, su viduriniu išsilavinimu, nepartinio, neteisto, nevedusio, geležinkelio transporte dirbusio nuo 1949 metų; 2. Balčiūno Juozo, Juozo sūnaus, gimusio 1929 metais Meškuičių kaime, Šiaulių apskrityje, Lietuvos SSR, iš valstiečių buožių, lietuvių, su viduriniu išsilavinimu, nepartinio, neteisto, nevedusio, geležinkelio transporte dirbusio nuo 1949 metų; 3. Rimkutės Elenos, Jaroslavo dukters, gimusios 1932 metais Pikeliškės kaime, Šiaulių apskrityje, Lietuvos SSR, iš valstiečių buožių, raštingos, nepartinės, neteistos, lietuvių, netekėjusios, geležinkelio transporte dirbusios nuo 1949 metų; 4. Vilkauskaitės Veronikos, Vinco dukters, gimusios 1930 metais Aleknaičių kaime, Šiaulių apskrityje, Lietuvos TSR, iš valstiečių buožių, raštingos, nepartinės,*

Penki rankraštiniai **Taigos** numeriai buvo išleisti po vieną egzempliorių. Autoriai pasirašydavo slapyvardžiais. Laikraštukas leistas Vesiolos gyvenvietėje, Alzamajaus rajone, Irkutsko srityje, 1950 m. Visi viršeliai ir piešiniai – Vytenio Rimkaus, raštas – Rimkaus ir Juozo Balčiūno. Raudonai pabraukti tardytojus sudominę tekstai, kurie buvo verčiami į rusų kalbą. Puslapius sunumeravo irgi tardytojai. Ant kiekvieno numerio viršelio pirmojo puslapio yra užrašas: „Изъято при обыске у меня. V. Rimkus 51/VI/30“.

neteistos, ištekėjusios, geležinkelio transporte dirbusios nuo 1949 metų.

Teisiamieji, būdami antisovietškai nusiteikę asmenys, nuo 1950 metų birželio tarp Alzamajaus miško pramonės ūkio perkeltųjų asmenų vedė antisovietinę agitaciją, Rimkus ir Balčiūnas leido nelegalų antisovietinį laikraštį „Taiga“, kuriame pateikdavo antisovietinio ir nacionalistinio pobūdžio savo eilėraščių, platino laikraštį, skaitė jį tarp lietuvių.

Teisiamieji Rimkus ir Balčiūnas pasisakydavo už buržuazinės Lietuvos atgimimą, taip pat skleidė proamerikietiško pobūdžio gandas. Tarp lietuvių jaunimo jie buvo antisovietinių dainų iniciatoriai. Teisiamasis Balčiūnas skleidė piktus šmeižtus tautų vado adresu, kūrė antisovietinius eilėraščius ir straipsnius, kuriuos duodavo skaityti kitiems asmenims.

Teisiamoji Rimkutė, būdama Sovietų valdžios atžvilgiu priešiška nusistačiusi asmenybė, dainavo antisovietines dainas, rašė straipsnius į nelegalų laikraštį „Taiga“, mokė lietuvių vaikus antisovietinių dainų, saugojo bloknotą su antisovietinio turinio dainomis ir eilėraščiais.

Teisiamoji Vilkauskaitė kartu dainuodavo antisovietines dainas, iš nelegalaus laikraščio „Taiga“ išrašinėjo antisovietinius ir nacionalistinius eilėraščius, dainas, saugojo albumą ir bloknotą su antisovietinio turinio dainomis ir eilėraščiais, kuriuos taip pat duodavo skaityti kitiems asmenims.“

Šių oficialių „teisėsaugos“ dokumentų vertimas gal ir nėra labai tikslus dėl stereotipinių formuluočių, bet esmės, manau, tai nekeičia.

Mama pasakojo, kad po teismo pas ją atvyko kažkokie valdininkai aprašyti konfiskuotino turto. Ji parodė kampe numestą tepaluotą traktorininko kombinezoną. Taigi konfiskuoti nebuvo ką. Taip pat neaišku, iš kur ir kaip sumokėta Irkutsko advokatams už „gynybą“ 800 rublių (po 200 už kiekvieną nuteistąjį).

Kai baigėsi teismo procesas, mūsų grupelę išsklaidė, kiekvienas pradėjome ilgą kalinio ir lagerininko kelią. Po Stalino mirties praėjus porai metų, visus įvairiomis dingstimis (tas – nusenęs, ta – nepilnametė, tas – amnestuotas) grąžino į pirmosios tremties vietą, o dar po poros metų grįžome į Lietuvą.

Dažnai prisimenu tolimą praeitį su nelemtąja Taigos epopėja, ir kyla daug prieštarų minčių. Tuo vaikišku, gimnazistišku žaidimu nesiekėme jokių didesnių tikslų. Kita vertus, tai buvo tam tikra lietuviškos saviemonės išraiška, nors mes patys nesuvokėme, kad darome kažką antisovietiško, nenujautėme, kad čia slypi toks didelis pavojus. Tiesa, kartą Šalkauskis, atrodo, garsiojo filosofo dėdė, pamatęs laikraštuką, mus labai barė ir įspėjo dėl galimų padarinių, bet tuo metu Taigos jau nebeleidome, o sunaikinti išleistus numerius neatėjo į galvą.

Jau po teismo, kai atsidūriau kameroje, čikagiškis profesorius Vainauskas tiesiog susižavėjo, kad esu nuteistas už laikraštuko leidybą. Atseit, visi mūsų kameroje kvailiai, net nežinantys, už ką juos nuteisė, o štai žmogus ėmė ir atliko kažkokį veiksmą, ir yra nubaus-tas už jį. Man tai paglostė savimeilę.

Koks buvo tos „grandiozinės“ operacijos ir bylos tikslas? Man atrodo, tai plataus masto vajuos detalė – norėta lietuvių (ir ne tik lietuvių) tremtinius pagąsdinti, nes jie jau pradėjo reikšti nepasitenkinimą, protestuoti prieš administracijos savivalę ir smurtą. O gal dar svarbesnė priežastis – didžiulio prievartos aparato noras žūtbūt nulipdyti priešą paveikslą, kad pademonstruotų savo budrumą, nenuilstamą veiklą valstybės ir liaudies gerovei. Tai liudijo „aparatčikų“ laikysena, jų pasipūtimas.

Kokios tos bylos pasekmės? Nežinau, ką laimėjo Sovietų valstybė, dar padidinusį politkalinių skaičių. Bet vietos tremtinių bendruomenė kelerius metus buvo susiskaldžiusi, jautėsi dar labiau prislėgta, nes ore tvyrojo įtarumas, nepasitikėjimas. Žvilgsniai kryo į tuos, kurie neva įskundė laikraštuko leidėjus. Aš manau, kad specialiai niekas mūsų neskundė. Vienas kitas prieš savo valią gal ir „užkibo“ ant provokatoriaus kabliuko, šį tą gal išplepėjo, nė nenujausdamas, kokiais sunkiais įkalčiais visa tai taps. O ką galėjo sakyti liudytojas teisme? Juk visi žinojo, kad toks laikraštukas ėjo, „Leiskit į Tėvynę“ dainavo irgi visi. Jeigu tai nusikaltimas, tegul tremtinių barakus aptveria spygliuota viela ir visus paverčia kaliniais. Apie tai, kaip rodo bylos išrašas, ir per tardymą, ir teisme visi lyg susitarę kalbėjome.

Minėtina ir dar viena aplinkybė. Tos bylos priežasčių bent aš nelaikau rimtomis, nors pasekmės – labai rimtos. Dar būdamas gimnazistas, palaikiau ryšius su partizanais, tačiau, ir tai iš tikrųjų keista, dalis Lietuvoje likusių ir išaiškintų pagrindinės veiklos dalyvių gavo „tik“ po 10 metų lagerio. Bene trečiaisiais kalėjimo metais vieną kartą buvau apklaustas ir aš dėl tos bylos nuteistųjų, esą buvau pasipriešinimo grupės vadovas, bet visko išsigyniau. Be to, man skirti 25 metai lyg ir anuliavo vargą dėl įkalčių, užtraukiančių „tik“ 10 metų nelaisvės... Kai grįžau į Lietuvą, KGB ir vėl stengėsi išsiaiškinti kažkokius įtarimus, kilusius saugumiečiams. Bet gimnazistiškoji mano praeitis, atrodo, taip ir liko neatskleista, niekas, net artimieji, apie tai nežinojo, kol pats neaprašiau spaudoje jau nepriklausomybės metais (*Šiaulių naujienos*, 1991-12-24; 1992-01-03).

Kaip tyčiotasi iš žmonių, atskleidžia toks paradoksas: tuoj po mūsų teismo 10 metų kalėti buvo nuteistas ir mano tėvas Jaroslavas Rimkus, o kaip tik tuo metu komendantas atvežė mamai motinystės medalį už tai, kad užaugino šešis vaikus. Taigi valdžia, atėmusi iš šeimos tris darbingus suaugusius žmones, pagal tą medalį skyrė keletą rublių išlaikyti mažiems vaikams, kuriems grėsė visiškas badas. Beje, tas medalis lėmė, kad 1956 m. visai šeimai buvo panaikinta spectremtis. Atseit šeimos, kurios turi vyriausybių apdovanojimų, atleistinos nuo bausmės. Bet grįžti į Lietuvą mums buvo uždrausta. Vis dėlto po poros metų šiaip taip sugrįžome.

Tos bylos aukų gyvenimas susiklostė įvairiai. Apie save lyg ir nederu kalbėti. Juozas Balčiūnas lageryje užtruko ilgiausiai, bene šešerius metus, tačiau pats pirmas grįžo į Lietuvą. Dirbo vairuotoju, planavo siekti mokslo, tačiau 1959 m. tragiškai žuvo autoavarijoje. Elytė grįžusi ištekdėjo už politinio kalinio, buvusio mano klasės draugo Prano Barakausko, užaugino du sūnus, abu išleido į mokslus. Deja, anksti liko našle, o lageryje gauta sunki liga (reumatoidinis poliartritas) dešimčiai metų priklausė ją prie lovos. Pradėjo karpinėti, tapo tautodailininke, dalyvavo parodose, bet 1988 m., visiškai išsekinta ligos, užgeso. Prieš pat mirtį dar spėjo pamatyti mitingą Vingio parke, pirmojo Sąjūdžio suvažiavimo vaizdo įrašą. Verutė, ištekėjusi dar Sibire, jau Lietuvoje

užaugino sūnus, deja, irgi tapo našle, o 2012 m. mirė.

Nuteistuosius ilgai buvo atsisakoma reabilituoti. Siuntinėjome raštus į Vilnių, Irkutską, Maskvą. Tik įsikūšus Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatui Kęstučiui Lapinskui, 1991 m. gale Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas reabilitavo šios bylos dalyvius. Tačiau galutinė bylos baigtis, kai galbūt atgausime rankraščius, – ateities uždavinys.

Kažkur Irkutsko archyvuose dulka *Taiga* – savotiškas lietuvių buvimo Sibire liudijimas. O su *Taigos* byla susijęs šleifas, kartais tirštesnis, kartais praskydes, seka jos dalyvių pėdomis ir, matyt, lydės juos iki gyvenimo pabaigos...

1989–1992

Ir štai 2012 m. jauniausioji mano sesutė Elzbieta Rimkutė-Bagdonienė, inžinierė statybininkė, nutarė aplankyti tremties vietas, kur prabėgo jos vaikystė. Su dukra miškininke nuvyko į Krasnojarską, lankėsi Alzamajuje, Irkutске, prie Baikalo. Didžiausią išpūdį padarė buvusi Vesiolos gyvenvietė, kur praleista 10 metų, lankyta pradžios mokykla, – ten dabar sunkiai įžengiamas pelkėtas miškas. Padedama Irkutsko lietuvių bendruomenės, Elzbieta rūpinosi iš teismų archyvo gauti mūsų baudžiamosios bylos medžiagą arba jos kopijas. Kaip tą padaryti, geranoriškai patarė archyvo darbuotoja Olga Kuznecova. Vis dėlto prireikė ištisų metų, kol 2013 m. vasarą Irkutsko ir Vilniaus gyventojas Česlovas Mižutavičius, itin draugiškai rūpinęsis šiais reikalais, atvežė iš Irkutsko į Šiaulius kuklų paketėlį. Jame – penki originalūs *Taigos* numeriai, du mano sąsiuviniai, vienas – Juozo Balčiūno su mūsų abiejų eilėraščiais. Skaitau tas užmirštas eilutes, neretai primityvokas, gyvenimiškai nerealistiškas, ir lyg iš naujo pergyvenu tą laiką.

Apie *Taigą* pirmąkart viešai prabilau *Kultūros baruose* 1989 m. nr. 9, todėl „savajam“ žurnalui drįstu padovanoti tų laikraštukų kopijas. Po to šis faktas buvo paminėtas ir kituose leidiniuose.

Deja, tik aš vienas iš keturių nuteistųjų tebesu gyvas, tačiau šie popierėliai priklauso mums visiems, juose rašoma apie ištremtą visų mūsų, o gal ir ne tik mūsų, jaunystę... ■

Skaičiau įžymaus Vilniaus spaustuvinininko ir leidėjo Adomo Zavadskio 1842 m. išleistą (ir iki šiol neperleistą!) Józefo Ignaco Kraszewskio knygą „Gyvenimo ir kelionių vaizdai“ (*Obrazy z życia i podróży*). Tiesiog sužavėjo tai, kaip taikliai šis žymus lenkų rašytojas, mylėjęs Vilnių ir visą Lietuvą, „diagnozavo“ kai kuriuos žmonių kultūros ir būdo bruožus. Nors nuo to laiko praėjo beveik du šimtai metų, ši „diagnozė“ ir šiandien aktuali, tarsi būtų rašyta prieš savaitę ar mėnesį. Beje, išverčiau du „vaizdus“, tad įsitikinkite patys...

Vertėjas

Józef Ignacy KRASZEWSKI

PONIŠKUMO LIGA

Sergančiu poniškumo liga žmonės vadina tą, kuris ponu dedasi, – tai labai taiklus apibūdinimas, nes tokią maniją pagrįstai galima laikyti proto negalia. Tokių ligonių yra daug ir įvairių rūšių, prie šios kategorijos priskirsime tiek pusponius, tiek sergančius poniškumu, tiek tuos, kurie siekia prilygti ponams. Visi jie vaidina ponus, džiaugtųsi galimybe išsiskirti iš minios ir prisišlieti prie aristokratų, bjaurisi paprasta savo bajoryste, dega troškimu pralobti, nes tada iš bajorų luomo iškart iškiltų į poniškumo sostą. Vis dėlto kiekvienas užima kiek skirtingą padėtį. Gal dar reikėtų pridurti ketvirtą porūšį – tuos, kurie, puikuodamiesi vien galantiškumu ir manieromis, būdingomis aukštesnei klasei, stengiasi tapti jos satelitais.

Visų jų padėtis, palyginti su tikrais ponais, yra nepavydėtina. Nes tikri ponai žvelgia į tokius iš aukšto, neretai versdami, kad už galimybę bendrauti būtų sumokėta nusižeminimu. Todėl prisiplakėliams reikia nuolatos būti budriems, drebėti ir pataikauti.

Kas lemia, kad jie spraudžiasi tarp ponų, kartais palikę gal gerokai malonesnę draugiją? Kas? Ogi

troškimas, kad minia matytų juos su ponais, kad visi žinotų, esą tie juos laiko sau lygiais, yra širdingi jų bičiuliai. Akimircai pasitraukę iš to sluoksnio pas paprastus bajorus, jie slopina bet kokią pokalbį, nepaliaujamai primindami grafą P., kunigaikštį L., vardija daugybę net ir tokių, kuriuos gal tik iš tolo yra matę.

Pirmiausia nutapykime pusponius. Pusponis turi du ar tris kaimus, kartais net šešis ar dešimt, o kaimynystė, gal ir kokia nors tolima giminystė, saisto jį su kurio nors magnato namais. Todėl pusponis įsikalė sau į galvą, kad ir jis yra ponas, tokiems didžiūnams lygus, vadinasi, privalo gyventi taip, kaip jie, visa kuo juos mėgdžioti. Nepaisydamas savo padėties, išteklių, net interesų, apstato namus brangiais baldais, perka arklius, karietas, įsitaiso liokajų su livrėja, visur kaišioja savo herbą (dėl proporcijos ir gražumo pripiešęs devynių perlų karūną, kuri šiandien, atrodo, tapo madinga, nes beveik visi ją naudoja), tempia kaklą, primerkia akis, pučiasi ir bent savo akyse yra ponas, jeigu ne kas nors daugiau. Todėl nenori turėti reikalų su niekuo, išskyrus ponus.

Nesvarbu, ar gerai, ar blogai yra jų priimamas, nuolat įkyriai pas juos lankosi, įsitaiso kaip lygus, linksmina neprašomas, visur ir visada kišasi. Jo tonas net perdėtai bičiuliškas, širdingas, kunigaikščius, grafus jis vadina tiktais vardais, patarinėja jiems, rūko jų cigarus, geria jų vyną, valgo pietus, negailestingai kritikuodamas tiek virtuvę, tiek rūšį.

Pusponis yra įsitikinęs, kad, būdamas didelis ponas, privalo gyventi gerai, todėl iš paskutiniųjų stengiasi pasisamdyti geriausią virėją, gauti visų geriausio vyno. Jaučiasi laimingas, kai pas jį užsuka ponai, priima juos taip ištaigingai, kad net kelia juoką. Ir nejučiomis prašvilpia savo gerovę, apie tai nė nesusimąstydamas. Nes nuo tos minutės, kai pats iškėlė save ir karūnavo ponu, tiki negalėsias nei nusigyventi, nei sužlugti, neabejoja, kad visada sulauks pagalbos, kuri ateis pačiu laiku.

Pusponis niekada nekalbės apie finansinius savo reikalus, nesiskųs sunkumais, tik retkarčiais leis sau (nes taip elgtis visuotinai priimta) pasiguosti dėl plenipotentų ir komisarų. Veido išraiška visada švytinti, atrodo, jis tuoj sprogs, iki pat kraštų sklindinas savo didybės. Jo drabužiai nepasižymi nei skoningumu, nei elegancija, jis beveik niekada nepaleidžia iš rankų storos arba plonos lazdos, būtina su didžiuliu bumbulu. Nors labai stengiasi, pusponiui vis tiek nepavyksta galutinai nutraukti ryšių su bajorais, gyvendami šalia jų, tikrieji ponai irgi elgiasi ne per daug mandagiai, bet pusponių elgesys beveik visada būna nepakenčiamas. Su bajorais jie bendrauja globėjiškai, familiariai, amžinai pabrėžia nuobodžiaujantys, esantys ne savo aplinkoje, net ir tylėdami moka būti užgaulūs. Nerodo bajorams jokio mandagumo, delikatumo, dėmesingumo. Be to, mėgsta girtis savo namų prabanga, demonstruoti savo sodą (joks pusponis neišsiverčia be lazdos su bumbulu ir angliško sodo), sidabrą, porcelianą, net paveikslus. Ką matė pas ponus, stengiasi ir pats įsigyti, nors nieko apie tai neišmano, to netgi nemėgsta, bet viskas turi būti poniška. Dažnas pusponis, sužinojęs, kad kunigaikštis D. turi dvaro gydytoją ir sekretorių, pasisamdo ir sau sekretorių su gydy-

toju, nors nieko nerašo ir niekada neserga. Vargšas juokingos tuštybės kankinys nė nenutuokia, kad iš jo šaiposi ir tie, kuriems jis nori priklausyti, ir tie, kuriems priklausyti nenori.

Kiek kitoks yra sergantysis poniškumu. Jo pretenzijos dėtis turtingu, gyventi ištaigingai dar mažiau pagrįstos materialiai. Ši liga nėra chroniška, kartais atsitraukia, ypač kai ligonis pristinga pinigų. Sergantysis poniškumu mano, kad aukštos padėties esmė – auksas, o paslaptis – patogumas ir prabanga. Pusponis yra kiek geriau apsišvietęs, todėl savo poniškumą demonstruoja geru tonu, šiokiomis tokiomis manieromis, šiokiu tokiu literatūros ir menų pažinimu, kitaip tariant, praprusimu, o vargšas ligonis poniškumą supranta tiktai kaip turtų švaistymą. Pusponis dažnai turi neblogą skonį, sugeba įsirengti namus, virtuvę, rūšį, o ligoniui atrodo, kad brangiai už ką nors sumokėjęs, jis jau padarė viską, ko reikia.

Atkreipkite dėmesį į dviejų artimų tipų skirtumus. Pusponiui būdingas tam tikras išsilavinimas su didele tuštybės ir paikystės doze, o sergantysis poniškumu yra paprasčiausias kvailys. Tai pas jį išvysime tas žalias ir geltonas livrėjas, tuos auksuotos bronzos pakinktus, tas plunksnų puokštėmis apkaišytas karietas, kambariuose – neskaiciuojamą daugybę rakandų lyg pardutuvėje, išdėliotų be skonio, be prasmės. Tai jis stalą padengs įvairių laikų ir formų sidabriniais indais, girdys svečių vynais, kurių pavadinimo ištarti nemoka, todėl girsis jų kaina, vis ragindamas:

– Išgerkime dar to dukato. Garbės žodis, jis visą dukatą kainuoja!

Sergantysis poniškumu yra pasipūtęs kaip ir pusponis, skirtumas tik toks, kad minėtas ligonis niekada nebūna toks familiarus su ponais, net, ko gero, jaučia tikrą palaimą, bendraudamas su jais, jo veidas nušvinta, akys spindi, jis iš džiaugsmo trina rankas. O parėjęs iš rūmų skuba visiems girtis, kad kalbėjosi su kunigaikščiu, pietavo su grafu ir panašiai.

Ponyste kartais suserga jauni, o dažniausiai – vidutinio amžiaus žmonės, bet yra atsitikę, kad išmintingu gydymu ligą pavyko įveikti, žmona arba bičiulis išvedė į protingą kelią.

Užmiršau pridurti: pusponis atkakliai bando sumedžioti bent *in partibus* grafo titulą, savo antspaudą papuošia bent šešiais giminės herbais, tarnams liepia, kad šie kreiptųsi į jį kaip į Jo Didenybę grafą, o sergantysis poniškumu tam ryžtis paprastai nedrįsta. Poniškumo liga iš pradžių pasireiškia pavydu turtuoliams, traukiantiems į save minios akis, bet netrukus tas pavydas virsta keistu nerimu. Ligonis vaikšto, mąsto, kramto nagus, taršo plaukus, skaičiuoja savo turtą. Po ilgų grumtynių su pačiu savimi ryžtasi didelei kvailystei – už karietą sumoka kelis šimtus dukatų, nusiperka brangų kinkinį. Kartą pradėjęs, jis jau nemoka, nes nenori, sustoti, aiškina pats sau, kad turinčiam arklių reikia ir karietos, turinčiam karietą su arkliais būtinas vežikas su livrėja, turinčiam visa tai reikės atitinkamo lygio namų. Jeigu ligonis susidurs su pasipriešinimu žmonos, kuri, nemokėdama kitaip perkalbėti, tiktai priekaištaus, jis, dar labiau sudirgęs, dažniausiai pridarys naujų kvailysčių. Ta silpnybė, iš pradžių panaši į uždegimą, po kurio laiko pradės slūgti, bet gali nutikti ir blogiau – virs lėtine. Tada jau vargas šeimai, kurios lėšas ji pasiglemš, galas padorumui, kurį palaidos žlungančio ūkio griuvėsiai. Sunki padėtis net ir doriausią žmogų paverčia pikčiurna, jeigu jis neišsivaduoja iš poniškumo ligos.

Puiki toji paprastų žmonių patarlė, kad badas vagia, o skola suka. Aplinkybės keičia žmones. Todėl kiekvienas turėtų būti labai apdairus, kad savo valia nesusikurtų sau išbandymų, kurių nepajėgs nei išverti, nei nugalėti.

Sergantysis poniškumu gana greitai prieina liepto galą. Tačiau, nors ir šimtas liūdnų pavyzdžių šviečia į akis, bent du šimtai jų akivaizdoje vis tiek eina tuo pačiu keliu, pasikliaudami nežinia kuo, nesusimąstydami, kas bus, apie nieką negalvodami. Iš visų senosios Lenkijos provincijų ta liga gal labiausiai išplitusi Galicijoje ir Voluinėje, lyg tvyrotų ore. Kiekvienas gyvena ištaigingiau, negu derėtų, rungtyniaudamas su kaimynais dėl paikumo palmės, kiekvienas leidžia sau nors truputį daugiau, negu išgali jo sluoksnis. Todėl mažai kas sukaupia turto, net ir tie, kurie pralobo, susirgę poniškumu viską praranda, tad senatvę leidžia skurde.

Dabar pereikime prie trečiojo tipo – tai ponų prielipas. Šie gerokai skiriasi nuo ankstesnių, daugiausia tai jauni žmonės, nemėgstantys dirbti, bet labai mėgstantys patogų gyvenimą. Jie išsižada namų, ateities perspektyvų, savo nelaimėi perėmę didelių ponų įpročius, visai atpranta nuo darbo, ir tampa tarsi tarnais, tik gal kiek aukštesnės kategorijos. Ponų prielipas neapsimeta, kaip anksčiau minėtieji, kad yra ponas, tiesiog didžiuojasi, galėdamas vadintis kunigaikščiu, grafų bičiuliu, mėgsta girtis dažnais apsilankymais pas juos, familiariais santykiais, neišmanėliams plačiai pasakoja, kaip jam gera su tuo ir anuo, kaip griežtai jis su tais ponais kalbasi, kaip juos drausmina. Sugalvoja drąsių neva tiesiai į akis pasakytų teiginių, nors iš tikrųjų niekada neleido sau to ištarti, nes iškart gautų keliu į tam tikrą vietą ir atsidurtų už durų.

Toks lipšnus ponaitis truputį (geriau ar blogiau, dažniausiai labai prastai) kalba prancūziškai, rengiasi rūpestingai ir madingai, ilgai miega, yra išrankus valgiui, porina apie triumfų ir paštetus, būdamas tarp bajorų, kurių nesišalina, išdidžiai niekina profesijas, o iš tikrųjų yra paprasčiausias elgeta. Tą lengva paaiškinti – su menkais ištekliais, nedirbantis ponaitis, įsitraukęs į gyvenimą, kuriam reikia gerų drabužių, dailaus ekipažo, greitai lieka su tuščiu kapšu. Iš pirmo žvilgsnio to nematyti, mat savo skurdą jis kruopščiai slepia, todėl viskas paaiškėja tik artimiau bendraujant, kai įvairiomis dingstimis vis paprašo paskolinti pinigų, neva dėl laikino ir nenumatyto stygiaus.

Kaip į prielipus žiūri patys ponai, kodėl priima juos savo namuose? Ponams malonu, kad yra iš ko pasišaipyti, kad turi šalia savęs asmenį, nepaprastai patogų, tarsi odinė pagalvė, praverčianti ir ant kėdės, ir po galva, už juos nuvažiuosiantį, nueisiantį kur tik reikia, pasiginčysiantį su kuo reikia, parašysiantį (jeigu sugeba) ką reikia, surankiosiantį jiems visas paskalas. Jis tylės, kai jie tyli, juoksis, kai jie juokiasi, gers, kai jie geria, loš, kai jie lošia. O šis, paragavęs parazitisko gyvenimo, mokės tapti reikalingas ponų namuose, visai kaip kambaryje esantis baldas, į kurį savininkas beveik nekreipia dėmesio, bet iškart pasigęstų, jei tas būtų pašalintas.

Nuolatiniai ponų palydovai, jaunieji prielipai, neturi savo gyvenimo, savo valios, savo asmeninio tikro skonio, tiesiog atspindi šviesiuosius savo bičiulius (kaip patys juos vadina). Smalsu stebėti, kaip šios rūšies veidrodžiuose atsispindi ne vieno pono veidas, panašiai per aprūkusį stiklą stebime saulės dėmes ar jos užtemimą. Tie mišrūnų klasės žmonės retai tuokiasi ir veisiasi, bet pasitaiko, kad šviesiajam ponui prireikia ką nors staiga ištekinti. Tada jis pasiūlo šį tą kraičio, o plinkantis jaunikis, apsidairęs aplinkui ir suvokęs, kad jau iššvaistė viską, ką turėjo, vėl patarnauja savo ponui, sutikdamas į senatvę lupe nas krimsti. Tai užtikrins dar glaudesnius tarpusavio ryšius. Kupinas sveikos nuovokos, jis puikiai supras, kada jo buvimas nepageidaujamas, išeis laiku, grįš vėlai, kad visiems būtų patogų, jauku, už tai pelnys išlaikymą iki gyvos galvos arba už ištikimą tarnystę gaus dovanų net kaimelį su skola bankui. Tiesa, dalis tų ponaičių, kurie praleido jaunystę dykinėdami, neišvengiamai turės grįžti į ankstesnę savo aplinką. Tada jie pasijus tikrai nelaimingi. Daugelis tokių labai greitai baigia vėjais paleistą savo gyvenimą, niekieno neapgailėti, nes nesugebėję pelnyti žmonių pagarbos, tad, kai miršta, yra užmirštami anksčiau negu palaidojami.

PRASIMUŠĖLIAI

Prasimušėliu vadinu tą, kuris sukaupe daug turtų, prancūzai tokius vadina *parvenu*, o mes, prancūzų pavyzdžiu, – parveniu. Pas mus tas žmonių tipas tokio pavidalo kaip kitur atsirado neseniai, anksčiau jis nebuvo toks matomas, todėl prasimušėliai niekam nekėlė juoko, bet šiandien jis tapo visiška karikatūra dėl savo reiškiamų pretenzijų.

Kol bajoras, braukdamas nuo kaktos prakaitą, dirba dėl savo gero (kad tik ne kitų sąskaita), tol jis vertas pagarbos, kartais užuojautos (kad per daug vargina save ir kitus). Bet ateina lūžio akimirka, kai, apžvelgęs savo sukauptus turtus, jis įsigieidžia susi-reikšminti, ima siekti titulų, populiarumo, valdžios, žodžiu, nori būti ponas. Tada jau mažiau rūpinasi

turtų gausinimu, manydamas, kad šie neišsemiami, ima juos švaistyti, šitaip siekdamas pono titulų, valdžios ir šlovės, pradeda tarsi beždžionė mėgdžioti didžiūnus, negrabiai pučiasi ir, dėdamasis esąs magnatas, puikiai reprezentuoja turtingą žydą.

Pavaizduokime čia vieną prasimušėlį, nes beveik visi jie panašūs. Tai ponas Michalas Pežyna, sūnus neturtingo bajoro, kuris, būdamas doras, taupus ir darbštus, vis tiek nesugebėjo sukrauti daug turtų, nes turėjo gausią šeimą, senu įpročiu spaudė grašius, gaunamus už grūdus ir degtinę, nesileisdamas į jokias spekuliacijas, nes vargu ar būtų tą sugebėjęs.

Tėvų namuose Michalas iki valios prisiziūrėjo, kaip sunkiai ateina pinigai, prisiklausė, kaip jų reikia žmogui, pajuto jų skonį. Gal todėl, kad vaikystės, o dar labiau jaunystės metais tėvas jam niekada neduodavo daugiau negu zlotą, bet ir už jį reikėdavo seniui įtikinamai atsiskaityti. Būdamas mažas berniukas, paskui paauglys, kai grįžęs namo iš mokyklos valandėlę praleisdavo su tėvu, niekada negirdėjo, kad šis kalbėtų ne apie pinigus, turtus ir kvailumą tų, kurie turtų nesaugo arba nemoka jų sukaupti. Lyg katekizmo, gal net anksčiau negu katekizmo, tėvas išmokė jį patarlės: kas grašio nebrangina, tas šilingo vertas.

Apie sąžiningumą buvo kalbama retai ir tik tarp kitko, bendromis frazėmis, senis dažniau peikdavo sąžiningus plikšius negu tuos, kurie praturtėjo nesąžiningai. O galop visada kartodavo:

– Tas yra vėpla, pone Michalai, kas, turėdamas šimtą zlotų ir jaunystę, senatvėje nebus turtingas.

Tėvo tiesos lengvai prasiskynė kelią į sūnaus širdį. Michasius dar nesuaugęs pradėjo kaupti grašius, galvoti apie spekuliacijas. Pirkdavo ožiukus, paauginęs pardavėdavo, dėjo grašį prie grašio, neišleisdamas nė šilingo vaikikiškiems malonumams, kuriems kiti neatsispiria. Tėvo duotus zlotus kišo į užkeiktą maišelį, iš kurio ištraukdavo nebent prekybai, kai dėl pelno būdavo tikras.

Tėvas vertino sūnaus sugebėjimus, todėl iš daugybės savo vaikų jį mylėjo labiausiai kaip savęs vertą paveldėtoją.

– Michalas, – sakydavo jis, – toli eis, sukaupts turtus, bus ponas, – ir bučiuodavo jį kaktą.

Michalas iš tėvo vogė arklių šieną ir avižas savo ūžkoms ir veršeliams, bet senis dėl to nepyko, tik juokėsi susiriesdamas ir vis bučiavo sūnų į kaktą. Rūpestingai kamantinėdavo, koks Michalo pilnas, bet nepaprastai nustebė, kai keliolikos metų vaikėzas triumfuodamas parodė tėvui šešis šimtus tarsi iš nieko sukauptų zlotų.

– O žinai, – sušuko tėvas, – tai nemenka sumėlė! Žiūrėkite, tas pienburnis uždirbo jau šešis šimtus zlotų! Iš to galima padaryti tūkstančius. Gerai, vaikel, iš tavęs bus žmogus! Dievaži, nujaučiau, kad sutaupai, bet ne tiek! Na, judėk toliau. Tu turėsi milijonus!

Su tomis saldžiomis svajonėmis senasis Pežyna pasimirė, o Michalas, būdamas vyriausiasis, ėmė globoti brolius ir seseris, kuriems po truputį mokėjo jų dalį, kol tapo vienintelis paveldėtojas ir ponas. Tiesa, broliai piktinosi ir skundėsi Michalu, žmonės irgi kalbėjo, kad tasai juos apmulkinęs, bet kalbos kalbomis, o jis jau turėjo keliolika savo trobų, buvo įraudęs, linksmas ir visai neatrodė graužiamas sąžinės. Ėmęs valdyti kaimelį, jaunas išpėdinis tiek daug dirbo, kad netrukus nupirko ir gretimo sklypo dalį, pusę sumokėjęs grynaisiais, už kitą pusę leidęs kaimynui gyventi parduotame ūkyje. Valstiečiai verkė ir dejavo, atsidūrę geležinėse jo letenose, bet ponas Michalas tik juokėsi iš to ir krovėsi pinigus.

Kaip tik tuo metu jam pasitaikė dar keletas naudingų sandorių, tiesą sakant, nugvelbtų iš panosės tiems, kurie jau buvo tikri, kad gerai pasipelnys, ir tai dar tvirčiau pastatė Michalą ant kojų. Jis įgavo dar daugiau drąsos, čiupdavo vis didesnius kąsnius. Išsinuomojo didelę gretimą valdą, sumokėjęs už keletą metų į priekį, todėl išsiderėjęs didelę nuolaidą. Čia įkūrė degtinės varyklą, augino jaučius, avis, o kaimyniniame, savo paveldėtame kaime atidarė gelumbės fabriką. Žmonės dėl to išliejo nemažai ašarų, bet ponas Michalas buvo kaip uola, lyg nieko nematytų, nieko negirdėtų, nieko nesuprastų. Jei valstiečiai skundėsi, už tai gaudavo rykščių. Jaunus žmones negailestingai žalojo gelumbės fabriko mašinos, todėl į ligonių vietas jis varė sveikus, vietoj mirusiųjų statė gyvuosius. Ir nesiliovė daręs sandėrius, plėtęs valdas, statęs fabrikus, pirkęs kaimus. Visada linksmas, įraudęs, jis

atrodė laimingas. Vilkėjo gelumbiniu surdutu, važinėjo paprastu vežimaičiu, neturėjo bičiulių, nemezgė pažinčių, nieko nelankė, nieko nepriimdavo, gyveno šykščiai, nieko neprarasdamas, ir tylomis kaupė turčius. Susikrovęs nemažą kapitalą, skolino pinigus už didžiulius procentus, reikalavo užstato, nesivaržė turėti reikalų su žydais, nes žinojo, kad šie jo neapgaus niekada, o jis juos – visada.

Taip augo turtas pono Michalo, kuris dvidešimt kelerių metų atsitiktinai vedė. Nežinau, kaip jis susipažino su panele Agata M., kuri buvo jau nebejauna, gyveno su motina ir garsėjo daugiau teismais, vykusiais dėl jos kraičio, negu grožiu, protu ar širdies privalumais. Išsiaiškinęs Agatos motinos valdų padėtį ir jausdamas, kad įstengs laimėti teismus, Michalas pasipiršo, vedė, laimėjo procesą ir gavo didelį kraitį, labai pravertusį prekybai ir spekuliacijoms. Taigi paėmė į žmonas – pasigailėk, Viešpatie – negražią, seną, neišauklėtą, tačiau ką būtų laimėjęs, jei būtų vedęs dailią, jauną, puikiai išauklėtą? Vis tiek su žmona beveik negyveno, leido laiką vežimaityje, amžinai paskendęs darbuose, pasinėręs į spekuliacijas. Agata nelindo jam į akis, tyliai sėdėdavo su motina kampe, poteriavo, būrė kortomis arba žaidė su šuneliais. O kai darbų jai prisidėjo dėl atsiradusių vaikų, pasiaukėjo jiems ir visai netrukdė vyrui, gyvenusiam taip, kaip ir anksčiau.

Kasdien didėjo pono Michalo turtas, jis nuomojosi sklypus, pirkė kaimus, atidarė naują fabriką ir jau buvo laikomas milijonieriumi. Sulaukęs trisdešimt kelerių metų atrodė linksmas, veiklus, sveikas, laimingas, nepatyręs nusivylimo, nepaisantis pasipriešinimo. Tėvo žodžiai išsipildė: pradėjęs nuo prekybos ožiukais, dabar vartė milijonus. Jo, pirmojo provincijos prekybininko ir kapitalisto, kurį labai gerbė žydai ir bajorai, iš kurių buvo kilęs, vardas tapo žinomas ir kitose šalies vietose.

Taigi Pežynos turtas labai išaugo, o žmonės, visada linkę perdėti, skelbė jį esant dar turtingesnį, negu iš tikrųjų buvo. Naudodamasis beribiu pasitikėjimu, gaudavo pinigų už mažas palūkanas, perskolindavo juos už dideles ir žygiavo toliau, nesutikdamas kliūčių.

Kai perkopė keturias dešimtis, staiga įvyko lūžis. Pirmiausia jis pasistatė didžiulius mūrinius neskoningos architektūros namus, užveisė anglišką sodą, parsigabeno iš Peterburgo baldų, varžytynėse nusipirko paveikslų, arklių ir karietų. Bet nemanykite, kad visu tuo naudojosi. Pats su žmona ir vaikais glaudėsi mažame didžiulių užrakintų rūmų kampe, kaip ir anksčiau spaudė grašį prie grašio, bet kažkas galvoje dingtelėjo ir Michalas panoro dėtis ponu.

O tai, suprantate, ne taip lengva, kaip atrodo (net ir žmogui, nestokojančiam pinigų), ypač tam, kuris gyvenimą leido kaip žydas spekuliuodamas ir nesupranta pasaulio, nes yra matęs jį tik iš aukso – šalčiausios, prožiškiausios – pusės. Kiek kartų prašovė, į kokias nepateisinamai kvailas situacijas pateko ponas Michalas! O kiek keistenybių buvo prabangiame jo namų apstatyme! Niekas čia nederėjo tarpusavyje, bet ponas Pežyna džiaugėsi viskuo, už ką taip brangiai sumokėjo, mat nenutuokė, kas vadinama geru skoniu.

Aklai nesuvokdami pasaulio, į kurį norėjo įeiti, abu su žmona virto pajuokos objektu. Žmonės lankydavosi pas juos iš smalsumo, o paskui, išvažiuavę už vartų, plyšdavo juokais.

Galiausiai senstantis Pežyna įsigeidė tapti valdininku, todėl rengdavo sočius pietus seimeliuose, girdė ir maitino bajorus. Nors pralaimėjo, tai jo vis tiek neatgrasė, tą pačią komediją jis atkakliai kartojo kituose seimeliuose, bet visur laukė ta pati baigtis. Tačiau kam visa tai aprašinėti? Pakaks pasakyti, kad nuo tada, kai Pežyna panoro tapti šviesiuoju ponu, jo verslas pradėjo kriksti, ankstesnė sėkmė nasisuko. Taip ir turėjo būti, nes jo siela buvo jau visai kitur. Nuo tada pono Pežynos gyvenimas virto kančia. Graužiamas vidinio noro iškilti, visur matė save pažemintą, nustumtą, jei ir būdavo priimamas, tai vien dėl interesų, viskas buvo taip aišku, kad net pats pastebėdavo. Rūmų statyba, jų puošybos išlaidos, ištaigingos puotos niekur jo nevedė, nieko jam nepelnė. Žmonės pašiepė jį, nors valgė ir gėrė jo sąskaita, skolinosi iš jo pinigų.

Manote, ilgainiui jis susigriebė, susivokė? Niekada. Iki mirties veržėsi patekti tarp ponų, plūkėsi dėl titulų, kurio niekaip nesisekė gauti, iš nevilties liepė net

sufabrikuoti sau protėvių istoriją, išsigynė tėvo ir šeimos, pakeitęs vieną pavardės raidę. Žmonės, dar prisimenantys ožiukais prekiavusį Michalą, smagiai iš jo šaipėsi, o dievobaimingi bajorai negalėjo jam atleisti tuštybės, privertusios išsižadėti saviškių: tėvas tarnavo ekonomu dar taip neseniai, kad sūnui didžiulis aukšta kilme tikrai nederėtų...

Mirė ponas Pežyna, palikęs vaikams daug turtų, gana painų verslą ir ne pačius geriausius atsiminimus apie save.

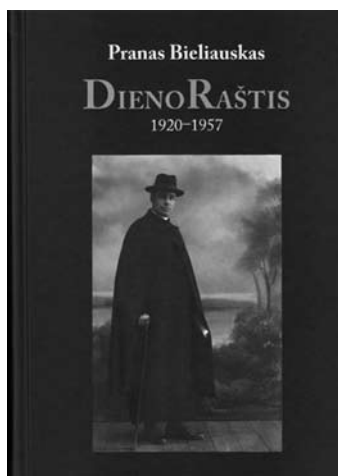
Kiekvieno prasimušėlio gyvenime kartojasi tai, kas atsitiko Michalui, – lūžio akimirka žmogus, sukaupęs didelius turtus, pradeda vaidinti poną, įsigeidžia titulų, valdžios... Nepaisydami liūdnų pavyzdžių, visi kartoja tą patį gal ir dėl neaiškių vidinių priežasčių.

Atrodo, svetima patirtis niekam nieko nereiškia. Kiekvienas laiko save išimtimi ir sako sau: taip nutiko dešimtims kitų, bet mane nesėkmė aplenks. Deja, tai, kas sužlugdė vienus, sužlugdys ir kitus.

Dar žodelis apie pono Michalo vaikus. Užaugę sostinėje, jie buvo keistuoliai, pasipūtėliai, įsivaizdavo, kad jų turtai neišsemiami. Kvaili, išpuikę, iš pažiūros madingi, kiek prakutę ekonomo vaikaičiai visiems buvo nepakantūs, su visais nemandagūs, manė, kad visas pasaulis guli jiems po kojų, laikė save galingais, nepaprastai civilizuotais (dėl auklėjimo sostinėje), išmintingais, pažįstančiais žmones taip gerai, kad su niekuo nenori ir neprivalo sugyventi. Visus niekina, tarsi tokia laikysena juos išaukštintų. Jie nė neįtaria, kad kiti niekina juos dešimteriojai. Nemandagūs su moterimis, kupini paniekos vyrams, stačiomai nebent atsitiktinai kol kas išvengė pamokos, kurią neabejotinai kada nors gaus. Jiems tik atrodo, kad puikiai atlieka ponų vaidmenį.

Sena patarlė sako, kad prasimušėlių turtai, sukaupę skriaudų ir ašarų kainą, paprastai nesiekia trečios kartos. Manydami, kad jie neišsemiami, vaikai iššvaisto viską, kas tėvo nedorai sukaupta. O vaikaičiai? Vaikaičiai, jeigu jų bus, gal grįš į savo protėvių luomą, linkėčiau, kad grįžtų ir prie jų sąžiningumo. ■

Vertė Kazys USCILA

Gražina MARECKAITĖ

VILNIAUS BIBLIJA

Pranas Bieliauskas, Dienoraštis 1920–1957, Vilnius: Homo liber, 2012, p. 704.

Nesuklysiu sakydama, kad kunigas Pranas Bieliauskas (1883–1957) padovanojo mums Vilniaus Bibliją – tai dienoraščiai, rašyti 1915–1919 m. (išleido *Voruta*, 2009), ir antras dienoraščių, rašytų 1920–1957 m., tomas. Kelis dešimtmečius kunigaudamas įvairiose Vilniaus bažnyčiose (į gyvenimo pabaigą – Valkininkuose), jis augtė suaugo su miestu, jo istorija, giliai įleido šaknis į šią žemę. Ne veltui amžininkai juo taip žavėjosi, vadino Vilniaus ažuolu galiūnu.

Aukštas, tamsiaplaukis Pranas turėjo gražų galingą balsą. Vilniaus vyskupas Romualdas Jalbrzykowski, nors nemėgo lietuvių, vien dėl nuostabaus balso Praną Bieliauską laikė Arkikatedros vikaru nuo 1911 iki 1940 m. Kunigas mėgo ir suprato muziką, klausydavosi operų, transliuojamų per radiją, skaitė geras knygas, mylėjo gamtą, buvo didis Lietuvos patriotas, suprato ir užjautė žmones, šelpė vargetas, neatstumdavo nusidėjėlių, buvo nuoširdus, smalsus, gyvai reaguodavo į aplinką, įvykius, likimo posūkius. Politikoje buvo nuovokus, plataus akiračio – mokėjo ir sutarti, ir pasipriešinti. Mėgo vaikščioti į svečius, vaišintis, lošė bridžą, daug rūkė, bet kariavo su savo silpnėmis ir stropiai vykdė visas jam tekusias žemiškas pareigas, tiek visuomenines, tiek organizacines. Nors

pasiaukojamai rūpinosi okupuoto Vilniaus krašto lietuviais, visų pirma jis buvo ne žmonių, o Dievo tarnas – trūkstamoji grandis tarp dvasios ir materijos, tarp dangaus amžinumo ir pasaulio laikinumo, tarp dieviškojo tyrumo ir žemiškųjų nuodėmių. Kokia vis dėlto reikalinga „profesija“ – kunigas, dvasios tėvas! Kas galėtų jį atstoti? Kas, jei ne kunigas, kiekvienam žemės kirminui gali parodyti, kad ten, aukštybėse, šviečia Dangus, kad esama ir kitokių žmogiškosios egzistencijos formų, ne vien prievolė valgyti, veistis, peštis ir lobti. Šiandienos pasaulyje kunigo vietą pretenduoja užimti psichiatrai, psichologai, dietologai, filosofai, fizikai, politikai, menininkai ir t. t. Kas tik nebando įsitaisyti toje sparčiai tuštėjančioje nišoje! Tuo pat metu aršiai įrodinėjama, kad šiuolaikiniam žmogui nereikia jokių „dvasios vadovų“, ganytojų (ir išganytojų), kad žmogus turi teisę, netgi privalo būti laisvas, neslegiamas jokių autoritetų ir vadovautis vien savo prigimtinais instinktais (rečiau – protu).

Na, nukrypau į šoną... Esu įsimylėjusi Vilniaus dienoraščių autorių. Suprantu jo sielvartą, džiaugsmus, abejones, žaviuosi begaliniu pareigos jausmu, energija, jaučiu sielą, sklidiną meilės, atmieštos grožio ir harmonijos ilgesiu. Bet užvis labiausiai mudu sieja

prisirišimas prie Vilniaus, pavergtojo miesto, nukarūnuotos sostinės, kur jis ilgus metus gyveno, kurios labai darbavosi. Iš kunigo patrioto dienoraščių prieškarinį ir vėlesnių metų Vilnių galima pažinti taip gerai, tarsi būtų pats tada ten gyvenęs, matęs tą miestą „tarp audrų“, dūstantį lenkų okupacijos gniaužtuose, griunamą užkariautojų. Atsiveria jo grožis visais metų laikais, sužinome daugybę kasdienybės smulkmenų, perprantame įvairių luomų ir tautybių papročius, žmonių tarpusavio santykius, stebime, kaip diena po dienos, dešimtmetis po dešimtmečio sostinės gatvėmis žingsniuoją Laikas ir Istorija.

Koks tai titaniškas darbas – ilgiau kaip keturiasdešimt metų rašyti dienoraštį! Jei kunigas Pranas žinotų, kiek žmonių XXI a. dėmesingai ir godžiai tarsi romaną skaito kasdienines jo „išpažintis“, nebūtų abejojęs savo rašymo prasme. *„Bet jei kas paims vėliau mano šituos užrašus ir skaitys, tai kas per nauda? Nei juose moksliskų minčių, nei istoriškai svarbių faktų, nei visuomeninių svarbesnių įvykių, kuriuos, tiesą sakant, pažymi spauda. Kvailys, gaisro laiką, nedirbęs naudingiesnio darbo. Vieno mirusiojo mačiau dienyną, kuriame daugiausia buvo žymėta oro atmainos. Tuščias darbas. Mano panašu, tik kiek kitos rūšies. O vis tik tą kvailybę darau“*, – graužėsi kunigas 1934 m.

Ta jo „kvailybė“ – per stebuklą iki mūsų dienų išlikęs dienoraštis, o jis neaprašomas, neaprepiamas, nesurūšiuojamas, nes kiekviename puslapyje, kiekvieną įamžintą dieną randame ką nors naujo, svarbaus, įdomaus apie žmones, įvykius, jį patį... Čia telpa viskas: kasdieniniai lietuvių bendruomenės, bažnyčios rūpesčiai, dvasininko religiniai apmąstymai, pranašiški sapnai, nuojautų pliūpsniai, gyvos gatvės scenelės, politinės padėties vertinimai, geopolitinės įžvalgos... Net autoriaus toks mėgstamas detalus įvairiausių patiekalų aprašymas šiandien jau tapo kultūros vertybe. Sužinome, ką tais laikais valgė ir kuo svečius vaišino neturtingos Vilniaus tarnaitės kunigo įsteigtoje „Šventosios Zitos“ draugijoje, kaip švėsdavo Kūčias lietuviškų bendrabučių moksleiviai, koks buvo vyskupų stalas, kokiais patiekalais svečius lepino artimiausi jo bičiuliai – pasiturinti Vilniaus verslininkų

Žmuidzinų (Žemaičių) šeima, ką valgyti mėgo Vilniaus inteligentai, kokias šventes ir kaip šventė nutautinti Vilniaus krašto gyventojai, kaip vilniečiai ištvėrė sunkius karo metus, kai gelbėjo juos vien tvirtas lietuviškas kaimas, šelpęs žemės gėrybėmis. Autorius fiksuoja net ir smulkias buitines detales – Halės turgaus nuotaikas, prekių kainas, santvarkų, valdžių ir pinigų pasikeitimus – nuo zloto iki lito, nuo reichsmarkės iki červonco, nuo červonco iki rublio.

Dienoraščio platybėse visa tai tėra menki šalutiniai takeliai... Gal ne nuo jų reikėtų pradėti Vilniaus Biblijos liaupsę, bet, kaip jau sakytą, įvykių, faktų, dienos aktualijų, įžvalgų, pamąstymų filosofijos, religijos temomis, išpažinčių, prisipažinimų ir to, kas sudaro taurios asmenybės buvimo ir veikimo pasaulyje įvairovę, knygoje gausu beveik neaprepiamai.

...Kunigas Pranas kiekvieną dieną nuo brėkstančio ryto iki vėlaus vakaro mynė Vilniaus gatvių bruką, žingsniuodavo įvairiomis kryptimis, įvairiais maršrutais, nes dažnai tekdamas ankstyvasias mišias laikyti ir giedoti vienoje bažnyčioje, bet tuojau pat turėdavo atsidurti kitoje. Vakare, apmąstęs dienos aktualijas, ruošdavosi rytdienos pamokslui. Be to, rūpinosi lietuviškų bendrabučių globotiniais, posėdžiaudavo įvairių Vilniaus lietuvių organizacijų susirinkimuose, dalyvaudavo visur, kur tik būdavo prašomas, kviečiamas, paskirtas, kam įsipareigojęs. Jei ligonis šaukiasi paskutinio patepimo, kunigas skuba pas jį, jeigu reikia palydėti mirusįjį, vyksta į kitą miesto pakraštį. Krikštija naujagimius, o kokios gi vestuvės be kunigo? Ir vis žingsniuoją akmeniniu grindiniu, klampoja priemiesčių takais – aukštas, su juoda sutana, svilinamas saulės, plakamas lietaus, kai pažliugusi žemė taškosi purvais (kartą net kaliošą pametė), šaldamas ir klimpdamas pusnynuose. Nei kariatės, nei vežėčių, nei taksi. Tik dvi užgrūdintos, žemę matuojančios kojos. Kokia ištvermė! Kunigas retai nusiskundžia, prisipažįsta pavargęs, padejuoja, pagaili savęs, nors visados užjaučia kitus, net ir matydamas jų silpnybes, gudrybes, apgavystes.

Mielų bičiulių draugija, užstalės malonumais, turiningu pokalbiu, poilsio minutėmis, atokvėpiu gam-

toje, įdomia išvyka, geru koncertu ar spektakliu jis džiaugiasi kaip vaikas. Grožis giliai sminga į jo sielą! Apie savo išgyvenimus rašo nuoširdžiai, vaizdingai, bet santūriai. Nemažai komiškų ir graudžių nuotykių patyrė kunigas, rinkdamas tautosaką, užrašinėdamas lietuvių dainas Vilniaus krašte, nykstančios lietuviybės plotuose. Pasak jo, „*miškai, vandenys, kalnai, kovos, vargas, – vis tai veikia mūsų žmones ir tuo pačiu atsiliepia į mūsų dainų melodijų charakterį*“ (jis užrašė per 3000 dainų). Įdomu skaityti ir apie anų laikų Vilniaus meninį, muzikinį gyvenimą, susipažinti su koncertų repertuaru, nes autorius sąžiningai registruoja ir vertina viską, ką girdėjo, ką matė, kur apsilankė. Štai jis „recenzuoja“ vieną mėgėjų spektaklį, matytą 1925 m.: „*Sekmadienis. Šiandie vakare „Makabi“ salėje buvo lošta drama „Iš meilės“. Nors sulošta neblogai, bet man nejauku buvo sėdėti ir žiūrėti į tokį lošimą. Kaip tai atrodė tas glamonėjimasis artistų iš meilės, jog mūsų vienas laikraštis, paskui rašydamas recenziją, Joną „tiesiog veisliniu“ pavadino. Žydė, priėmusi krikščionių tikybą, neradusi joje paguodos, varge pasikorė! Atsiliepimai apie sielą su pašaipomis – visa tai darė neigiamo įspūdžio. [...] Šiandie ir taip daug šoka į Viliją nuo Žaliojo tilto, lenda po traukinio ratais, uksuso rūgštį kai vandenį maukia, kad nusinuodintų – tokis vakaras ruošti – vien netikėlių darbas*“ (p. 101).

Ką čia bepridursi? *Semper idem!*

O štai dar vienas įrašas (1943): „*Filharmonijos salėje simfoninis koncertas. Bethoveno 8 simfonija F dur. Šuberto uvertiūra „Užburtoji arfa“ ir Siniaus Siuita iš „Sigutės“. Rodos, ne taip seniai pas mane gyvendamas mokėsi konservatorijoje, o dabar laikraščiai praneša, kad sukaks 10 metų jo muzikinio darbo. Dirigavo jaunas dirigentas Kalinauskas, dar mokinys. Tačiau vedė orkestrą kai senis. Kačinsko mokinys, taigi ir visa laikysena perimta nuo savo mokytojo. Gavo gėlių: Dirigentas, Sinius ir solistė Jasaitytė. Bethoveno ir Šuberto kūriniai mane veikė savo didingumu, gi Siniaus kiek skystesni, tačiau sava ir nuoširdi „Sigutė“*“ (p. 354).

Ir čia pat įamžinama gatvės scenelė: „*Pradžioje Algirdo gatvės važiuoja du vežimai su javais į miestą.*

Matyt, veža ūkinišką duoklę pagal įsakymą. Arkliai, vežimas ir pakinktai gražūs, sveiki. Pakėlė kepurę mane pasveikindami. Malonu pažiūrėti. Čia pat, už kelių žingsnių, guli darbininkas šaligatvėj. Pradžioje buvau pamanęs, kad nukautas. Šalia jo du apyjauniai vyrai gelžkeliečiai už krūtų susikibę barasi, tik tik kumščių nepavartoja. Tačiau ne. Susitaikė. Vienas jų priėjęs nori gulintį žmogų pakelti. Kiek jį bepakels, ano vis kojos drimba. Girtas be sąmonės. Sprendžiant iš kalbos – tai buvo visi lenkai, darbininkai“ (p. 355).

Net į tragiškus įvykius autorius stengiasi reaguoti ramiai, bešališkai, tačiau kartais pratrūksta sunkiai suvaldomi jausmai. Štai 1934 m. jis, apimtas gilaus liūdesio, stovi prie bičiulio kapo: „*Sekmadienis. Popiet nuėjau aplankyti ŠŠ Ap. Petro ir Povilo kapus. Ten neseniai palaidotas mano mylimas draugas kun. Petras Kraujalis. Stoju prie kapo, tik ką supilto šviežiai. Atrodo, kad jo širdis dar šilta ir jaučianti. Kažkoks tikėjimas verčia mane prabilti prie jo, nors žinau, kad neatsilieps. [...] Noriu šaukti balsu: kun. Petre! Tu, kuris neseniai stovėjai mūsų bare ir dargi priešaky kovodamas dėl Lietuvos ir Bažnyčios! Kiek dėl mokyklos mūsų parašei raštų, netgi asmeniškai vykai Varšuvon ginti mūsų šventus reikalus. Ir Genevą pasiekei skelbti Lietuvos vardą. Atrodė, kad pasitikėdamas savo proto, kūno jėgomis ir teisybės dėsniais grumiesi su Tėvynės ir Bažnyčios priešais iki paskutiniosios. Tuoju po Velykų atgulei patalan, iš kurio jau nebepasikėlei. [...] Baltos razetos rodo T. tyrą sielą; varpų vainikas mus moko, kad ilsisi čia Lietuvos artojėlio sūnus, dėl kurio T. gyvenai ir kovojai. [...] Per greit, brolau, apleidai mus, vargšus. Vilniaus krašto dirvonai dar nearti stovi, o kruša dažnai ją muša. Tu priduodavai mums drąsos, nenusimindamas. Bet ne aš vienas čia liūdžiu. Liūdi Tavęs visa Lietuva, o ypač T. artimi prieteliai dažnai ašarose plūsta. [...] Su Diev. Ir aš T. palieku vieną. Mes dar turime kovoti!“* (p. 184).

Kai 1942 m. sovietų aviacija bombardavo Vilnių, bombai pataikius į kleboniją prie Šv. Mikalojaus bažnyčios, vienintelės lietuvių bažnyčios caro ir lenkų valdymo laikais, žuvo kitas Prano Bieliausko bičiulis – iškili prieškario Vilniaus asmenybė kunigas Kristupas Čibiras

(ten buvo sužeistas ir vyskupas Mečislovas Reinys). Kunigas Pranas giliai sielvartaudamas lydėjo į Rasų kapines Vilniaus krašto švietėją, savo jaunystės draugą, bendramokslį, bendražygį: „Man, tiek metų bendrai dirbančiam, su juo šiandien sunku skirtis. [...] Jis per Ryto draugiją pasiekė visus okupuoto krašto kampelius, kur tik dar buvo užsilikę lietuviai, visiškai neužmigę. Juos organizavo visur: mokyklas uždarius steigė kooperatyvus, knygynus. [...] Didelis žmogus didelėse aplinkybėse žuvo.“

Dokumentuojami tragiški žydų geto likvidavimo (1943) vaizdai.

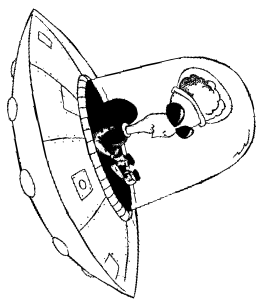
Aptariamieji kasdieniniai susitikimai su Vilniaus lietuvių šviesuomene, su iškiliausiais miesto žmonėmis, kai buvo svarstomi aktualūs jų veiklos ir miesto gyvenimo klausimai... Niekur kitur neradau taip detaliai aprašyto Plechavičiaus kariuomenės atvykimo į Vilnių 1944. Kariai žygiavo maršrutu Geležinkelio stotis – Pylimo gatvė – Ožėškienės (Kudirkos) aikštė, „kuopų vadai apsikaisę gautomis iš publikos gėlėmis. Pirmosios kuopos vyrai augaloti, stambūs. Priešaky veda orkestras. Uniforma vokiška. Helmai. Tik ant rankovių ženkleliai trispalviai lietuviški. Kiekviena kuopa (50 as.) turi po 3 kulkosvaidžius lengvus. Po jų važiuoja vežimai maži, prikrauti pėstininkų valizėlėmis. Arkliukai mažiukai kai asilėliai, tik dvi poros buvo geresnių. Paskui vežimą po tris-keturis pėsti. [...] Oi, koks didelis skirtumas dabartinių nuo 1939 m. lietuvių kariuomenės pasirodymų! Kareivėliai kai obuolukai. Arkliai ir pakinktai puikūs, nauji. Dabar ubagynas! O vis tik eina į Vilnių ir jo kraštą kovoti su visokiais diversantiškais gaivalais, kurie turtą ir gyvybes naikina. Tikime, kad gen. Plechavičius visas banditų ir diversantų bandas išgaudys ir išblaškys. Teks gal ne vienam iš čia žygiavusių ir galvelę paguldyti už savo krašto čielybę. [...] 16. 30 Šv. Ignoto bažnyčioje klausėme atvykusio bataliono kareivių išpažinties“ (p. 391–392).

Nuo 1944 m. dienoraščio mintys dėstomos atsargiai, pagudraujant, tarsi už rašančiojo pečių nuolat stovėtų grėsminga uniformuota figūra... 1949 m. kunigas rašo: „Virš nurodytais metais sausio 14 d. susidarė Vilniuje tokia būklė, kad man reikėjo iš ten iš-

vykti, bet į kur, aš pats dar nežinojau. Susidarė tokia opinija pas Relig. Kulto Valdytoją – būtinai reikės man iš Vilniaus iškelti ir tai artimiausiomis dienomis“ (p. 614). Apie tą priverstinį išvykimą iš Vilniaus kunigas kalba abstrakčiai, nieko neaiškindamas – priežastį galima tik nujausti.

Išsiųstas į Valkininkus, kunigas tarsi sugrįžo į savo vaikystės atmosferą, nes „naujasis gyvenimas“ Dzūkijos kaimuose dar nebuvo įsigalėjęs. „Priaugusio vyriškos lyties jaunimo nesimato. Vieni „medzion“ buvo iškrikę, kiti kur kitur išėję“, – atsargiai užsimena Bieliauskas (p. 643). Atgaivą ir palaimą jam teikė gamta, prityrusi dainų rinkėją traukė etnografija, folkloras, papročiai – jis viską kruopščiai užrašė savo dienoraštyje. Neįkainojamas dokumentas! Diena už dieną turiningesnė, kupina ryškių to meto tikrovės detalių, žmonių portretų. Nors sąžiningai vykdė kunigo pareigas, vis dėlto labiau domėjosi pačiu gyvenimu, atjautė kaimo žmones, suprato jų vargus, rūpesčius. Tačiau pats nesiskundė nei nuovargiu, nei gyvenimo sąlygomis, nors septintąją dešimtį įpusėjęs kaimo kunigas pareigų ir darbų turėjo begales (apie tai rašo dalykiškai, o su amžiumi vis trumpiau ir sausiau).

Kriterijų atrankai nėra – įsismaginus galima nejučiomis perrašyti visus 702 knygos puslapius. Visų sričių Vilniaus praeities mylėtojai ir tyrinėtojai suras čia gausybę gyvos, autentiškos medžiagos, mokslo ir meno žmonės iš „Dienoraščių“ galės pasisemti begalę žinių ir vaizdų savo kūrybai. Nejaugi niekas nepasinaudos šiais lobiais? Deja, ir šių eilučių autorė praleido galimybę įsidėmėti Katedros, Aušros Vartų ir Šv. Mikalojaus bažnyčių kunigo, lietuviybės milžino Prano Bieliausko veidą, kai pokario metais su motina kartais užeidavo į jo kambarį Aušros vartų gatvėje. Kol mama su juo kalbėdavosi – gal atėjusi užpirkti mišių, gal įpareigota kito šeimos nario, gal atnešusi auką Aušros Vartų klebonui – aš bėgdavau pas vaikus, gyvenusius tame pat komunaliniame bute, arba tyliai stovėdavau šalia mamos, apžiūrinėdama juodus kunigo batus, kyšančius iš po sutanos. Kartą pajutau ant galvos jo laiminančią ranką. Tada tik dar labiau susigūžiau, taip ir nepakėlus akių aukštyn... ■

UFONAUTŲ MIRTIES ŠOKIS

Imano būrimo saloną *Dura necēssitas* ėmus veržtis būriams ufonautų, nė kiek nenustebau – juk kosmose kilo baisiausias sąmyšis, kai sužinota, kad užkariauti dangaus platybes bandys lietuviai. „Jeigu ne mes, tą padarys estai“, – logiškai išprotavo ūkio ministras ir pažadėjo sukrapštyti bent 50 milijonų litų juodajai kosmoso skylei užkisti.

Teisingai sakoma: didis žmogus pralenkia savo laiką, protingas žingsniuoja paskui jį, gudrus kaip įmanydamas stengiasi juo pasinaudoti, o kvailys stoja jam skersai kelio, – senolių išmintį dėščiau kosminiams imigrantams, bet šie tik kraipė savo plikas žalias galvas ir buvo aišku, kad integruotis Žemėje, bent jau Lietuvoje, jiems vargu ar pavyks. Todėl, kai visi ėmė klegėti kaip žąsinai, esą neprofesionalams, suprask, lietuviams, negalima leisti blaškytis po svetimus žvaigždynus, bandžiau priminti jiems, kad Nojaus laivą pastatė ir vairavo mėgėjas savamokslis, o „Titaniką“ su „Costa Concordia“ – apmokyti profesionalai. Deja, ufonautai nebuvo nieko girdėję nei apie tą vieną, nei apie tuos du kitus...

Su žemiečiais bendrauti vis dėlto gerokai paprasčiau. Antai premjerui pamėtėjau seną patarlę: „Ne visada sakyk, ką žinai, bet visada žinok, ką sakai“, ir liovėsi žmogus savo nuomonę painiojęs su svetima. Tiesa, lengvas šios ligos recidyvas vis dėlto išlindo – FNTT vadovui iš pradžių suteikęs generolo laipsnį, Algirdas II netrukus susizgribo, kad tasai anaip tol ne jo statytinis, todėl antpečius iškart nuplėšė.

Tai rodo, kad 20 visuomeninių (jau nekalbant apie etatinius) premjero konsultantų niekaip nesugeba užtikrinti vienos iš auksinių taisyklių, kad viešoji nuomonė nepakenčia staigių pokyčių ir kad kalbėti negalvojant yra tas pats, kaip šaudyti nesitaikant. Todėl neleistina, kad liežuvis užbėgtų protui už akių. Pokalbyje kaip ir

kare užtenka išsilaikyti 15 minučių ilgiau už priešininką. Kita vertus, nėra kvailesnio noro, kaip troškimas visada būti protingesniau už kitus. Niekas nėra tobulas! Net saulė dėmėta, net pagal dydį trečias pasaulyje Makinlio kalnas per 60 metų sumažėjo keliomis dešimtimis metrų! Tad ko norėti iš trečiojo asmens valstybėje? Natūralu, kad įsibėgėjant kadencijai jo reitingas traukiasi kaip koks Makinlis Aliaskoje...

O dar Viktoras U., rytą vakarą per visus TV kanalus apsukriai dėstantis savo išmintį (antai neseniai pareiškė, kad Žemė apvali), atkakliai kasasi po socdemų pamatais, reikalaudamas antruoju asmeniu valstybėje nedelsiant paskirti jaunąjį Gobšį. Ir tai logiška, nes seniai žinoma, kad pasaulyje kvailių daugiau negu sukčių, antraip sukčiai neturėtų iš ko gyventi. Esant tokiam santykiui, savaime aišku, kas kam turi vadovauti ir kuo vadovautis. Vis dėlto tikėtina, kad šlubčiojantis tiesiu keliu (toks Vydas G.) pralenks bėgantįjį, išklydusį iš kelio (tokį Vytautą G.).

Ekspremjerą, kuriam vis dar varomos adatos po nagais, ginčijantis dėl pernykščio sniego, paprotinau tokiomis žodžiais: „Tiesos žibintas gęsta, kai juo per smarkiai mosuojama.“ Be to, kaip sakė Balzacas, „esama žmonių, panašių į nulius: prieš juos visada turi būti skaitmenys.“ Tačiau pasitaiko ir tokių, kurie, kad ir ką darytų, vis tiek nepelnys masių meilės. Antai Švedijos karalius Carlas XVI Gustafas, švęsdamas savo valdymo 40-metį, pakvietė visus pašokti karališkuosiuose rūmuose. Ir ką? 60 proc. švedų vis tiek nori, kad monarchas išeitų į pensiją, nes jie mieliau šoktų su princese Victoria...

Tiesiai iš kosminės juodosios skylės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2013. 09 (585)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Arūnas SPRAUNIS. *In the Paradise of Political Correctness*. Essay is based on the paper given at the International literary forum Northern Summer. Freedom to Write held in Biržai, August 23-25 (page 2).

The Value of Classics in the Noise of "Architectural Esperanto". Renowned Cambridge architectural scholar David Watkin replies to questions of Almantas Samalavičius. Professor Watkin exposes ills of triumphant architectural modernism and comments on why this ideology and aesthetics dominates over traditional and Classical architecture still practiced by a few honest architects (page 7).

Algimantas BACEVIČIUS. *Dendrology of Architecture. Understanding and Application*. Architectural dendrology is not interested in botanical differences of plants, it has to answer the question what is architectural character (expression) of every specific plant and how we, humans can create gardens of dreams based on various characteristics (page 10).

Bo ISENBERG. *Critique and crisis*. Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity. The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished (page 14).

Vytautas MATULIONIS. *Lithuanian „gardens“ in the clouds and Japanese „clouds“ on then earth*. A letter to the Editors (page 21).

Kęstutis SKRUPSKELIS. *Once More on Marriage between Homosexuals*. I take criticism of Liudvika Pociūnienė regarding my attitude to the marriage of homosexuals as an invitation to continue discussions, to bring into light some more aspects of the issue, writes Lithuanian American philosopher (page 22).

The Need of Tolerance is a Reaction to the Blow of World War II. Theater director Gintaras Varnas has interpreted the theme of homosexuality on stage in many of plays he directed and he gave his opinion on the limits of tolerance. Gintaras Varnas is interviewed by Monika Meilutytė and Ugnė Kačauskaitė (page 25).

Sigita BUDRAITYTĖ. *Spaces Used in Vain*. About the exhibition *Illusionists. On Scenography and Contemporary Art* (page 31).

Kęstutis ŠAPOKA. *Inspired by the Dusk*. About personal exhibition of Andrius Giedrikas in the gallery Lietuvos aidas (page 32).

Zita ČEPAITĖ. *The Challenge of Raimundas Malašauskas to London Art Scene*. Art critic Raimundas Malašauskas who now lives and works in Paris is well known in the circles of contemporary art, he has curated exhibitions in Venice Biennial and Cassel Documenta. His most recent project is an exhibition *Fusiform Gyrus* that was opened in London's *Lisson* gallery (page 33).

Vita GRUODYTĖ. *Music of Justė Janulytė that Breaths*. In its abstract character music of Janulytė is the music of the end but it also denominates something that is archaic, distant and spontaneous. Something that we already forgot. It contains something from times when form was not yet disseminated into various conditions of stuff. When space was more important than time, writes the musical critic (page 37).

Having Given On self to the Drug of Stage. Rūta Gaidamavičiūtė interviews composer Giedrius Kuprevičius (born in 1944) who is one of the most Renaissance-like Lithuanian musical personalities. How composer's interests envelope opera and electronic music and performer's interests envelope piano and carillon and how as educator he mediates from commentator, lecturer, polemist and university professor the interviewer attempts to find out in dialogue (page 42).

Rokas POVILIUS. *Poems* (page 48).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Leaping from Thoughts to Cities*. Artist's essay about art and artists (page 50).

The Fate of the Family in Ascenting and Vanishing Lithuania. Astrida Petraitytė interviews Karolina Masiulytė-Paliulienė (page 53).

Airidas VAINORAS. *John Belsebub*. Short story (page 61).

Bilingual asymmetry, memory ideology, and cultural diversity in Ukraine. It is a conversation with Volodymyr Kulyk (a Head Research Fellow at the Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine), conducted by Tomas Kavaliauskas. The interlocutor in a linguistically sophisticated manner replies to the questions regarding bilingual asymmetry, memory ideology, and cultural diversity in Ukraine. The conversation includes the complexities of the suggested idea of idealistic "linguistic Schengen" in Europe (page 64).

Virgilijus ČEPAITIS. *Blocking Independence*. From the notes of former parliament member about the first days of re-established independence (page 70).

Vytėnis RIMKUS. *"Taiga" in Taiga. 40 Years of Prison for Hope*. Our large family – parents with six children aged from two to twenty one was captured in Pikelishkės and take to Gubernija railroad station with a strong guard. Together with other people of Šiauliai district the family was forced to enter the wagons. We were deported to Alzamaj region of Irkutsk where several school-age youngsters started to publish a samisdat journal "Taiga". They were all arrested and condemned to death sentence. How he escaped his death penalty writes one of the former participants of these events (page 79).

Józef Ignacy KRASZEWSKY. *The Illness of the Nouveau Rich*. Translator Kazys Uscila writes in the introduction of his translation: "I read a book Images of Life and Journeys of Józef Ignacy Kraszewski, published in 1842 by Vilnius printer and publisher Adam Zavadskis. I was simply perplexed how this famous Polish writer who loved Vilnius and Lithuania diagnosed some features of people and culture. Even two hundred years passed when he wrote his book, this diagnosis is urgent today as if it was made a month or a week ago" (page 84).

Grażina MARECKAITĖ. *Vilnius' Bible*. About the book by Pranas Bieliauskas. Diaries. 1920-1957. Vilnius: *Homo Liber*, 2012 (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Ufonauts Death Dance*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury
Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En)

Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were “unaccompanied minors”. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nővé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski
The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE

Continuities denied (De) (En) (Lt)

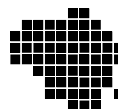
Explaining Europe's reluctance to remember migration
Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja *Kultūros barų* 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

Rūpesčiai ir lūkesčiai; Problemos ir idėjos; Kūryba ir kūrėjai (iš dalies); Kaimynystė; Praeities dabartis; Apie knygas

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

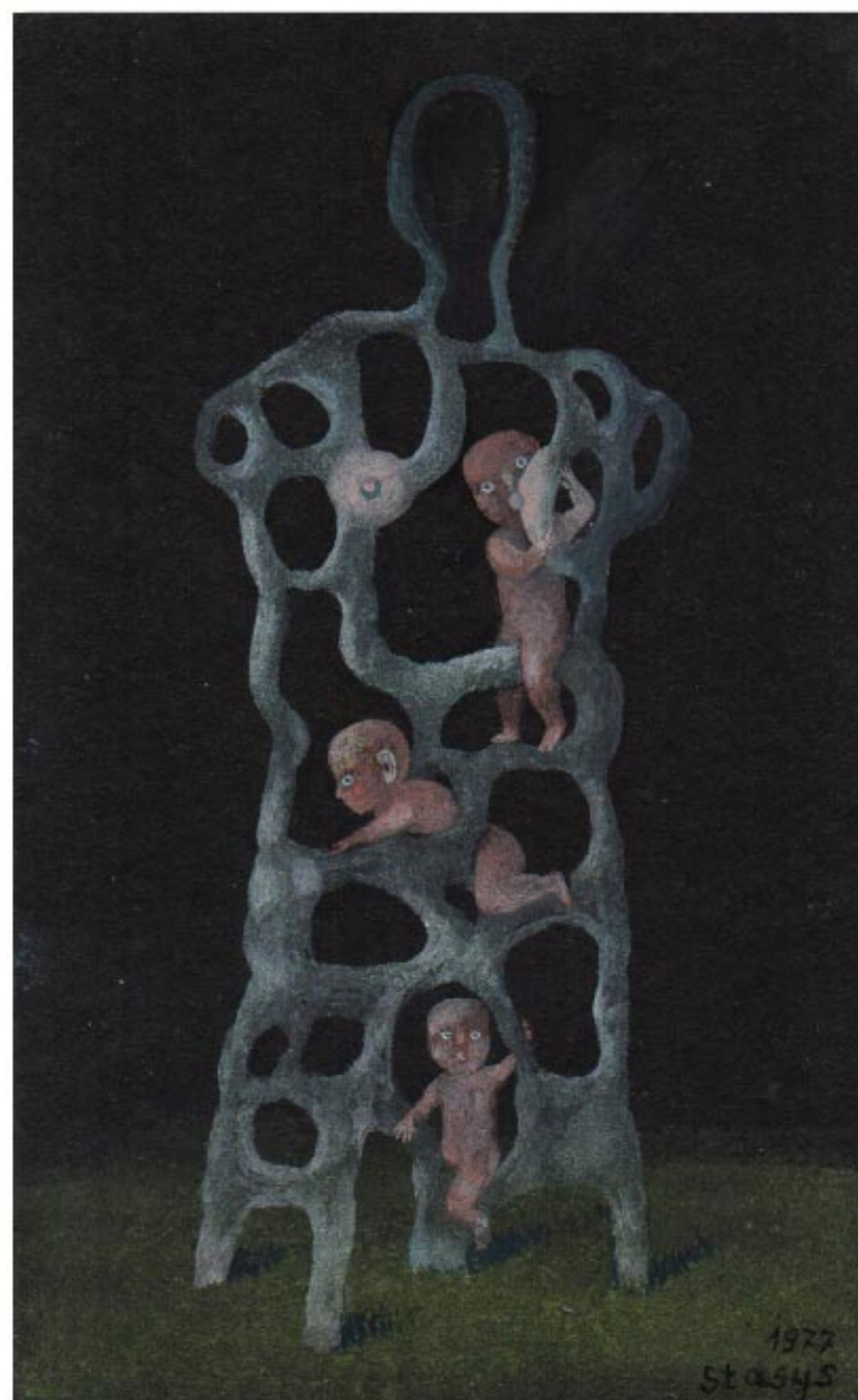

Parodos „Iliuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“ fragmentai. Apie parodą skaitykite p.31

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 9 (585), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009